

Dansk Sociologi nr. 1/34. årg. 2023
ISSN 0905-5908
Copyright © Dansk Sociologiforening

Redaktion:

Lektor Marianne Høyen (ansvarshavende redaktør),
uddannelses- og forskningsleder Klaus Levinsen, lek-
tor Morten Brænder, post.doc. Jakob Laage-Thomsen,
post.doc. Anton Grau Larsen, chefkonsulent Bella
Marckmann, lektor Poul Poder, adjunkt Anette Stens-
lund, lektor Hans-Peter Y. Qvist

Redaktionssekretær:

Gitte Hegner

Redaktionens adresse:

Institut for Sociologi, Miljø- og Erhvervsøkonomi,
Syddansk Universitet
Degnevej 14, 6705 Esbjerg Ø
Tlf. 65 50 15 70, e-mail: mail@dansksociologi.dk
Webisode: www.dansksociologi.dk

Tidsskriftadministration, bestilling af abonnement:

Djøf Forlag,
Gothersgade 137, 1123 København K
Telefon: 39 13 55 00, e-mail: forlag@djoefforlag.dk
www.djoefforlag.dk

Abonnementpriser:

2023 (3 numre): 500 kr.

For institutioner: 2.990 kr.

Studerende: 300 kr.

Medlemmer af Dansk Sociologiforening modtager
tidsskriftet.

Manuskripter:

Manuskripter til artikler underkastes anonym
refereebedømmelse. Se nærmere i øvrigt i
»Retningslinjer for manuskripter« bagerst i tidsskriftet.

DANSK SOCIOL LOGI

Indhold

REDAKTØRENS FORORD	5
ARTIKLER	9
Per H. Jensen, Peter Nielsen, Lars L. Andersen & Jeevitha Yogachandiran Qvist Danske arbejdspladser personlehåndtering under Covid-19 med særligt fokus på seniorarbejdskraften	9
Thit Gaarskjær Jørgensen Om "gode soldater" og militære maskuliniteter i Hæren	35
Hilde A. Aamodt & Alicja Olkowska «Og husk at vi ikke har <i>mistet</i> omsorgen for våre barn. Den er blitt <i>tatt</i> fra oss» – Om hvordan foreldre som har blitt fratatt omsorgen inkluderes og ekskluderes i samfunnet	57
ANMELDELSER	83
Zeynep Pamuk Politics and Expertise: How to Use Science in a Democratic Society	83
Andreas Reckwitz & Hartmut Rosa Senmoderniteten i krise	86
CALL TIL SÆRNUMMER AF TIDSSKRIFTET DANSK SOCIOLOGI	91
Krydsfeltet mellem Sociologi og offentlig forvaltning	91
PH.D.-OMTALER	95
Anne Kirstine Rønn The Struggle of Unifying a People in Fragments: Challenges to Intersectional Solidarity in the 2019 Lebanese October Uprising	95
KUNSTNERPRÆSENTATION	99
TAK TIL BEDØMMERE 2022	100

Redaktørens forord

Dette nummer 1 af Dansk Sociologisk Tidsskrift 2023 *indeholder* tre spændende artikler.

Den første artikel, " 'Og husk at vi ikke har *mistet* omsorgen for våre barn. Den er blitt *tatt* fra oss' – om hvordan foreldre som har blitt fratatt omsorgen inkluderes og ekskluderes i samfunnet", er skrevet af Hilde A. Aamodt og Alicja Olkowska. Her analyserer forfatterne de inkluderings- og ekskluderingsmekanismer som forældre med børn, der er i kontakt med Barnvernet i Norge, udsættes for. Gennem et Luhmann-perspektiv og baseret på et datamateriale bestående af interviews med ti forældre, undersøges, hvordan forældrenes kommunikation formidler og skaber subjektidentiteter, som bidrager til en ekskludering på en række områder i samfundet.

Den anden artikel, "Senior arbejdsliv: Danske virksomheders personale-dimensionering under covid-19 i et segmenterings- og aldersperspektiv", er skrevet af Per H. Jensen, Peter Nielsen og Jeevitha Yogachandiran Qvist. I artiklen rettes fokus mod, hvorledes covid-19 påvirkede arbejdsmarkedets funktionsmåde. Mange studier hidtil har især interesseret sig for, hvordan eksisterende køns- og socioøkonomiske uligheder på arbejdsmarkedet er blevet forstærket under covid-19-pandemien. Dette studie søger teoretisk at forankre refleksioner over covid-19-pandemiens effekter i de sociologiske segmenteringsteorier, med et empirisk fokus på de aldersbetingede arbejdsløshedsrisici under covid-19, særligt ældrearbejdskraftens udsathed.

Den tredje artikel, "Om 'gode soldater' og militære maskuliniteter i Hæren", er skrevet af Thit Gaarskjær Jørgensen. Billeder af soldater, der drager i krig, og kvinder, der tager afsked, minder os om de forskellige forventninger, der er til kønnene i krig og konflikt. Soldaterprofessionen har været bestrebet af mænd, men i dag, hvor idealer om ligestilling udfordrer de traditionelle danske maskulinitetsidealer, og hvor samfundet bevæger sig i retningen af mere ligestillingsorienterede kønsnormer, bliver det aktuelt at undersøge, hvilke idealer danske soldater forventes at leve op til. I artiklen undersøger forfatteren idealerne, der kendetegner "en god soldat" i Danmark, og hvorvidt og hvordan de kan forstås som kønnede. Datagrundlaget er en undersøgelse af, hvordan Hæren uddanner, vurderer og udvælger soldater under grunduddannelserne.

— — —

I nummeret indgår også to anmeldelser af sociologiske udgivelser:

Anders Blok anmelder Zeynep Pamuk: *Politics and Expertise: How to Use Science in a Democratic Society*. Princeton & Oxford, Princeton University Press, 2021.

Bolette Moldenhawer og Peter Ø. Andersen anmelder Andreas Reckwitz & Hartmut Rosa: *Senmoderniteten i krise*. København, Hans Reitzels Forlag 2022.

— — —

Endelig har vi fornøjelsen af at bringe en præsentation af Anne Kirstine Rønns ph.d.-afhandling "The Struggle of Unifying a People in Fragments: Challenges to Intersectional Solidarity in the 2019 Lebanese October Uprising". Afhandlingen blev forsvaret ved Aarhus Universitet, Institut for Statskundskab, den 9. september 2022

Redaktionen ønsker alle god læselyst

Marianne Høyen

Per H. Jensen, Peter Nielsen, Lars L. Andersen &
Jeevitha Yogachandiran Qvist

Danske arbejdspladssers personalehåndtering under covid-19 med særligt fokus på seniorarbejdskraften

Eksisterende forskning har allerede belyst, hvordan køns-, etniske og socio-økonomiske uligheder på arbejdsmarkedet er blevet forstærket under covid-19-pandemien. Denne artikel adskiller sig fra den eksisterende forskning derved, at fokus er på alder. Nærmere bestemt rettes blikket mod mulige aldersbetingede forskelle i arbejdsgivernes fastholdelses- og afskedigelsesmønstre under covid-19-krisen. Teoretisk tager artiklen afsæt i de sociologiske segmenteringsteorier, og empirisk trækker vi på en arbejdspladssurvey, der er gennemført på cirka 5.000 danske arbejdspladser i perioden november 2020 til februar 2021 (se SeniorArbejdsLiv.dk). De statistiske analyser viser, at arbejdspladssernes personalehåndtering og brug af støttepakker i høj grad har været betinget af arbejdspladsens økonomiske forhold, og i mindre grad de sociale forhold på arbejdspladserne. Undersøgelsen viser endvidere, at selvom støtteordningerne har fungeret som et bolværk mod afskedigelser, så har støtteordningerne ikke forhindret afskedigelser. Blandt de afskedigede har vi yderligere fundet, at der ikke er markante uligheder i de aldersbetingede afskedigelser. På 13 % af arbejdspladserne har seniorerne været overrepræsenteret blandt de afskedigede, medens de 30-54-årige har været overrepræsenteret på 25 % af virksomhederne.

Nøgleord: covid-19, segmenteringsteorier, personaledimensionering, arbejdspladssurvey

Danske arbejdspladssers personalehåndtering under covid-19 med særligt fokus på seniorarbejdskraften¹

Da Danmark som følge af covid-19 i 2019 lukkede ned, fik det stor indflydelse på vor adfærd, samfundets indretning, samt økonomiens og produktionsapparatets organiseringsformer. I denne artikel rettes fokus mod, hvorledes covid-19 påvirkede arbejdsmarkedets funktionsmåde. Der er allerede gennemført en række studier af arbejdsmarkedet i et covid-19-perspektiv, og disse studier har hovedsageligt belyst, hvorledes personer, der tilhører forskellige brancher og lønmodtagergrupper, har været påvirket af covid-19-situationen. Overordnet har disse studier vist, at eksisterende køns- og socioøkonomiske uligheder på arbejdsmarkedet er blevet forstærket under covid-19-pandemien (Purkayastha et al. 2021). F.eks. har kvinder haft en større risiko for at blive arbejdsløse under pandemien sammenlignet med mænd (Reichert, Makovi og Sargsyan 2021), og kortuddannede lønmodtagere har haft større risiko for ulønnet hjemsendelse og arbejdsløshed sammenlignet med langvarigt uddannede lønmodtagere, som i højere grad har haft mulighed for at arbejde hjemme (Moehring et al. 2021; Hoenig og Wenz 2021). Disse forskelle kan bl.a. begrundes med, at kortuddannede lønmodtagere har været overrepræsenteret i såkaldte højrisikobrancher, dvs. hotel- og restaurationsbranchen, transport samt engroshandel (Pihl og Damm 2020), som har været særlig hårdt ramt af covid-19.

Denne artikel adskiller sig fra den foreliggende litteratur på to måder: For det første er ærindet teoretisk at forankre refleksioner over covid-19-pandemiens effekter i de sociologiske segmenteringsteorier, der anvendes heuristisk og abduktivt (Abbott 2004). For det andet er det empiriske fokus i artiklen de aldersbetingede arbejdsløshedsrisici under covid-19, idet vi i særlig grad retter opmærksomheden mod ældrearbejdskraftens udsathed under pandemien.

Segmenteringsteoriene, der er denne artikels teoretiske forankringspunkt, påpeger, at lønmodtagere på arbejdsmarkedet behandles forskelligt, og at denne forskelsbehandling ikke er fair eller retfærdig, fordi den ikke er rodfastet i forskelle i uddannelsesniveau eller produktivitet (Ryan 1981). Analogt har vi under covid-19 set, at personer, der har befundet sig i enslydende jobfunktioner (f.eks. en HK'er i en større restaurant versus HK'eren i den offentlige sektor), har været meget forskelligt påvirket af covid-19-krisen. Nogle er afskediget og kanaliseret over i kontanthjælps- og dagpengesystemet; andre er sendt hjem med delvis eller fuld lønkomensation; og andre igen har jobmæssigt været helt uberørt af situationen.

I segmenteringsteoriene anser man disse selektionsmekanismer som en funktion af virksomhedernes efterspørgsel og prioriteringer (Kerr 1954; Turner 1962; Ghilarducci og Lee 2005; Grimshaw og Rubery 2005; Ejrnæs 2007), der betinges af strukturelt bestemte samspil mellem økonomiske, sociale og

Per H. Jensen

Adjungeret professor
Institut for Mennesker
og Teknologi, Roskilde
Universitet

E-mail:
perh@dps.aau.dk

Peter Nielsen

Lektor emeritus
Center for Arbejdsmar-
kedsstudier, Aalborg
Universitet

E-mail:
peter@dps.aau.dk

Lars L. Andersen

Professor
Det Nationale
Forskningscenter
For Arbejdsmiljø

E-mail:
lla@nfa.dk

Jeevitha
Yogachandiran Qvist

Postdoc
Center for
Arbejdsmarkedsstudier

E-mail:
jy@dps.aau.dk

institutionelle segmenteringer (Kalleberg og Sørensen 1979; Toft 1987; Boje og Toft 1989). Segmenteringer bygges sædvanligvis langsomt op over tid, og spørgsmålet er derfor, om der er skabt eller forstærket egentlige segmentdannelser under covid-19-krisen. Trods denne usikkerhed trækker vi ikke desto mindre i denne artikel heuristisk på segmenteringslitteraturen, idet vi antager, at både økonomiske, sociale og institutionelle faktorer har betinget de ulighedsskabende træk i lønmodtagernes eksistensvilkår og arbejdsløshedsrisici under covid-19-krisen. Derfor er et centralt forskningsspørgsmål i denne artikel følgende: *Hvilke former for segmenteringer er udfoldet på danske arbejdspladser under covid-19?*

Segmenteringsteoriene har især haft fokus på, at der eksisterer nogle barrierer for adgangen til bestemte beskæftigelsesområder, f.eks. sektorer (brancher), virksomheds- eller jobtyper. Men det er også undersøgt, hvorledes segmentdannelser slår igennem som (uretfærdige) forskelle i indkomst, muligheder for advancement, prekarisering og – hvad der er særlig relevant for denne artikel – arbejdsløshedsrisici (Bauder 2001; Ghilarducci og Lee 2005; Seeleib-Kaiser, Saunders og Naczyk 2012; Emmenegger et al. 2012; Yoon og Chung 2016; Grimshaw et al. 2017; Schwander 2019). I forhold til dette behandler vi i denne artikel især de aldersbetingede arbejdsløshedsrisici under covid-19-krisen med særlig fokus på ældrearbejdskraften. Erkendelsesmæssigt har artiklen således været drevet frem af en hypotese om, at især de +55-årige har været særligt udsatte og marginaliseringsstruede under covid-19-krisen. Hypotesen er forankret i nyere undersøgelser, der blandt andet viser, at arbejds-

giverne har et negativt syn på seniorernes produktivitet, hvilket i praksis påvirker arbejdsgivernes tilbøjelighed til at fastholde seniorer (Jensen og Nielsen 2022). Derfor er en anden central ambition med denne artikel at besvare følgende forskningsspørgsmål: *Hvilke aldersgrupper har i særlig grad været udsat for en arbejdsløshedsrisiko under covid-19-krisen?*

Samlet er formålet med denne artikel (1) at undersøge, om forskellige aldersgrupper har været forskelligt ramt af arbejdspladsernes reaktion på covid-19-krisen, og (2) om disse uligheder er en funktion af særlige segmenteringsdannelser på danske arbejdspladser. Med henblik på at besvare disse problemstillinger bygger denne artikel empirisk på en arbejdspladssurvey med cirka 5.000 respondenter, som er gennemført i perioden november 2020 til februar 2021. I surveyen har arbejdspladserne (ejer, leder eller HR) blandt andet svaret på spørgsmål om, hvorledes de har håndteret deres personale under covid-19.

Segmenteringsteorierne

Arbejdsmarkedssegmentering har længe været en fast bestanddel af den sociologiske begrebsdannelse (Blossfeld og Mayer 1988). Segmenteringsteoriene opstod i USA i 1960'erne i forbindelse med analyser af, at afroamerikanere på det amerikanske arbejdsmarked i meget begrænset omfang havde mulighed for at forbedre deres livschancer og position på arbejdsmarkedet gennem f.eks. en større uddannelsesindsats (Edwards 1975). Segmenteringer repræsenterer således en stabil struktur af ulighed, som er meget vanskelig at overkomme.

Senere knopskydninger af teorien har påpeget arbejdsmarkedets dualiseringstendenser og insider/outsider relationer (Rueda 2014), der på det seneste bl.a. har manifesteret sig ved distinktionen mellem "gode" og "dårlige" jobs på arbejdsmarkedet (Doeringer og Piore 1970; Wilkinson 1983; Craig et al. 1985; Kalleberg 2011). Selvom de forskellige teorier er båret frem af forskellige grundtanker, er et fællestræk, at de repræsenterer et opgør med (neoklassiske) økonomers analytiske forestillinger om forekomsten af arbejdsmarkeder i fuldkommen konkurrence og arbejdslønnens betydning for ligevægt og clearing af arbejdsmarkedet. Der er således opstået en række delmarkeder, som sætter grænser for mobiliteten og skaber nogle særlige mønstre i prekariseringen, arbejdsløshedsrisici og eksklusionen fra arbejdsmarkedet (Bauder 2001).

Pointen er endvidere, at adgangen til de forskellige delmarkeder (gode og dårlige jobs) er betinget af efterspørgselssiden, herunder virksomhedernes markedsbetingelser, teknologiudrustning og personalestrategier. Efterspørgselssiden fungerer således som en selektionsmekanisme, der uanset kvalifikationer henviser f.eks. kvinder og etniske minoriteter til underordnede positio-

ner på arbejdsmarkedet (Kalleberg og Sorensen 1979 s. 354; Bauder 2001; Ejrnæs 2007). Dog bør det også nævnes, at prækariseringen og segmenteringen i Danmark ikke er lige så stærk som i f.eks. Frankrig og England, hvilket dog ikke gør det irrelevant at undersøge arbejdsløshedsrisici i en global krisesituation i et segmenteringsperspektiv.

Segmenteringens årsager

Generelt anser man, at segmenter opstår på arbejdsmarkedet qua komplekse og interaktive samspil mellem økonomiske, sociale og institutionelle faktorer.

Økonomiske faktorer refererer idealtypisk til, at økonomien (på den enkelte virksomhed og arbejdsmarkedet som helhed) kan være opdelt i en kerne og periferi sektor (Ryan 1981). Jobs i kernesektoren er forankret på store arbejdspladser, der er kapitalintensive og højteknologiske, hvilket forudsætter en relativt veluddannet arbejdskraft. Produktmarkederne er stabile og arbejdspladsen mindre konkurrenceudsat, hvilket avler stabile beskæftigelsesrelationer og en relativ høj løn (Doeringer og Piore 1970; Berger og Piore 1980; Deakin 2013). Modsat er arbejdspladserne i periferisektoren lavteknologiske, konkurrenceudsatte med ustabile beskæftigelsesrelationer, lav løn mv., jf. f.eks. rengøringsbranchen eller rengøringsafdelingen på den enkelte virksomhed.

Den økonomiske udvikling og stigende globalisering i 80'erne betød, at opdelingen mellem kerne- og periferi-arbejdskraft i stigende grad rykkede indenfor i virksomhederne. Virksomhedernes personaleanvendelse blev struktureret i en kerne af funktionelt fleksible medarbejdere, som blev fastholdt, samt en rand af numerisk fleksibelt medarbejdere, der blev anvendt som buffer til kortsigtet regulering og justering (Atkinson 1986, Jørgensen, Lind og Nielsen 1990). I 90'erne og efter årtusindskiftet har den teknologiske udvikling i samspil med økonomien lagt et pres på automatisering af jobfunktioner, hvilket har betydet polariseringer af jobmarkedet, således at midten af jobhierarkiet "udhules", medens såvel de øverste som de nederste dele af jobhierarkiet vokser. Jobs i de øverste og nederste dele af jobhierarkiet er funktionsmæssigt meget forskellige, men kan alligevel have det til fælles, at de indeholder en skønsmæssig stillingtagen til, hvorledes arbejdsfunktionerne skal udføres (f.eks. som kirurg eller som vicevært). Til gengæld består rutinejobs af arbejdsfunktioner med så veldefinerede processer, at de lader sig digitalisere og automatisere (Autor et al. 2006; Holm et al. 2018; Nielsen og Holm 2020).

De sociale faktorer har rod i magtrelationerne på virksomheden, hvor arbejdsgiverne traditionelt set er blevet opfattet som dem, der kan praktisere en "del og hersk-politik" (divide et impera) med henblik på at få kontrol over arbejdsprocessernes organisatoriske og tekniske indhold (Edwards, Reich og Gordon 1975; Edwards, Reich og Gordon 1982). F.eks. kan arbejdsgiveren skabe "kunstige" hierarkier internt i lønarbejdergruppen (Atkinson 1987), bl.a. ved at uddele særlige gunstbevisninger, f.eks. høj løn, til bestemte grupper af

lønmodtagere, hvilket kan understøtte interne modsætninger og skabe splittelse blandt de ansatte. Fagforeningerne kan være medproducenter af sådanne "kunstige" hierarkier (Blossfeld og Mayer 1988), men fagforeningerne kan også fungere som en modvægt i forhold til virksomhedernes personalestrategier og handlemuligheder, herunder øve indflydelse på afskedigelsesprocesserne. Siden 70'erne er antallet af arbejdstagere med anden etnisk oprindelse vokset på det danske arbejdsmarked. Det har betydet en koncentration af disse arbejdstagere i brancher og virksomheder med individualiserede/åbne og uregulerede beskæftigelsesrelationer, der typisk benytter sig af numerisk fleksibilitet til regulering af arbejdskraftbehovet. Segmenteringen understøttes af, at rekruttering til jobbene ofte foregår gennem etniske jobsøgningsnetværk (Ejrnæs 2007).

Institutionelle faktorer omhandler institutionelle regler, der har betydning for økonomiens organiseringsformer (Rubery og Piasna 2017). Disse regler kan være funderet i normer og sædvaner (regulariserede praksisser), der bl.a. kan komme til udtryk som diskrimination mod visse grupper af lønmodtagere. Men det kan også være formelle regler, der (a) regulerer forholdene på den enkelte virksomhed, f.eks. regler for advancement, (b) regler indgået mellem arbejdsmarkedets parter, f.eks. regler om mindsteløn, eller egentlige (c) retsregler og lovgivning udformet af statsmagten (Deakin 2013). Noget lovgivning bidrager til at underminere segmentdannelser, f.eks. ligebehandlingsloven, der alt andet lige ensiggør lønmodtagernes eksistensvilkår, medens andre former for lovgivning kan fungere stratificerende. F.eks. betyder adgangsreglerne til velfærdsstatens forsørgelsessystemer, at der skabes statusbaserede distinktioner mellem kontanthjælps- og dagpengemodtagere. Som sådan kan den velfærdsstatslige regulering bidrage til at forme, reproducere eller forstærke arbejdsmarkedets segmenteringsdannelser.

På tilsvarende måde kan statens støtteordninger, der er indført under covid-19-krisen, fungere som en institutionel faktor, der betinger virksomhedernes handlemuligheder. Da afsætningsmarkederne i mange brancher forsvandt, muliggjorde støtteordningerne for eksempel, at virksomhederne kunne vælge mellem, om de ville foretage afskedigelser eller søge refusion for afholdte lønudgifter for at modvirke afskedigelser. Dvs. støtteordninger gav støtte til, at virksomhederne kunne vælge, om de helt eller delvist ville fastholde eller afskedige deres medarbejdere. Effekten har dog været, at lønmodtagere i samme situation på tværs af virksomheder og brancher under covid-19-krisen behandles forskelligt, helt afhængigt af virksomhedens betingelser og prioriteringer. Nogle lønmodtagergrupper skærmes i forhold til covid-19-krisens afsætningsnedgang, andre gør ikke.

Som nævnt dannes segmenter eller delmarkeder i et samspil mellem institutionelle, sociale og økonomiske faktorer. Derfor forventer vi, at forskelle i virksomhedernes segmenteringsdannende handlemønstre under covid-19-krisen interagerer med særlige samspil mellem institutionelle faktorer

(dvs. om støtteordningerne har betydet, at virksomhederne har gjort brug af støtteordninger og hjemsendelse eller kun gjort brug af støtteordninger eller foretaget afskedigelser) på den ene side og økonomiske og sociale faktorer på den anden.

Effekten af segmentering

Effekten af segmenteringen er, at arbejdsmarkedet balkaniseres eller dualiseres, idet der sker en opdeling af lønmodtagerne i 'insiders' og 'outsiders', som ikke er objektivt eller retfærdigt begrundet, men som oftest er struktureret af fordomme og diskriminationspraksisser, f.eks. i forhold til alder, køn og etnisk oprindelse. Kvinder og etniske minoriteter lider især under, at der sker en de-kobling mellem løn og produktivitet, ligesom segmenteringen har betydning for, hvem der rammes af arbejdsløshed (Booth, Francesconi og Frank 2002; Ghilarducci og Lee 2005; Yoon og Chung 2016). Endda har studier påvist, at insiders i forbindelse med arbejdsløshed er mere generøst dækket af velfærdsstaten end outsiders (Vlandas 2020; Emmenegger et al. 2012) – i Danmark eksemplificeret ved skellet mellem kontanthjælps- og dagpengemodtagere. I forbindelse med covid-19 kan man tilsvarende distingvere mellem personer, der afskediges, og personer der fastholdes i beskæftigelse i kraft af støtteordningerne.

Når det drejer sig om segmenteringens effekter på forskellige lønmodtagergrupper, har især køn og etnicitet været analyseret. Man har selvsagt også været opmærksom på alder, men alder har været rudimentært placeret i segmenteringsuniverset, hvilket er lidt mærkeligt, eftersom seniorerne historisk har fungeret som en slags buffer på arbejdsmarkedet. I perioden fra midten af 1970'erne og frem til årtusindeskiftet blev seniorerne under indtryk af høj arbejdsløshed sendt ud af arbejdsmarkedet via skiftende velfærdsordninger. I de sidste 20 år har beskæftigelsen blandt seniorer dog taget en ny drejning. Beskæftigelsen blandt seniorer er siden 2000 steget dramatisk (for en oversigt over de dramatiske forandringer i seniorernes tilknytning til arbejdsmarkedet, se Qvist og Jensen (2020)). Det er imidlertid værd at notere, at medens rekrutterings- og ansættelsesraten i perioden 2010-2018 har været faldende (fra 10 til 8), så har fastholdelsesraten været markant stigende (fra 34 til 50) (OECD u.d.)². Tendensen er således, at arbejdsgiverne i mindre grad rekrutterer seniorer, men i stigende grad fastholder allerede ansatte seniorer. Dette må ses på baggrund af stigende rekrutteringsproblemer, der ikke bare har fået arbejdspladserne til at fastholde seniorer (Jensen 2022), men også andre kategorier af personer på kanten af arbejdsmarkedet (jf. Andersen 2021). Dette indikerer, at seniorarbejdskraften trods en kraftig beskæftigelsesfremgang ikke helt er ophørt med at være en buffer på det danske arbejdsmarked, hvorfor vi forventer, at aldersgruppen af seniorer sammenlignet med yngre aldersgrupper har været overrepræsenteret i forbindelse med afskedigelsesprocesserne på danske arbejdspladser under covid-19-krisen.

Design og data

Den empiriske analyse tager sit afsæt i en repræsentativ spørgeskemaundersøgelse på danske arbejdspladser med mindst 5 ansatte. Data er indsamlet i perioden november 2020 til februar 2021, hvilket er under covid-19-pandemiens anden bølge i Danmark. Samplet til undersøgelsen er udtrukket fra de danske registre og stratificeret på branche og virksomhedsstørrelse målt på antal ansatte. I alt har 4.944 arbejdspladser besvaret spørgeskemaundersøgelsen, hvilket giver en svarprocent på 26. Denne svarprocent ligner øvrige undersøgelser, hvor organisationer indgår som enheder (Baruch og Holtum 2008).

Virksomhederne er udtrukket på P-nummer som et CVR-udtræk fra Experian den 9. november 2020. Der er få skævheder, hvad angår svarprocenter i det stratificerede sample. I forhold til den gennemsnitlige svarprocent på 26 er arbejdspladser med 5-9 ansatte underrepræsenterede (22 %), medens arbejdspladser er overrepræsenterede inden for brancherne Industri og råstofindvinding (32 %), Kultur og fritid (39 %) og Landbrug og skovbrug (31 %) (se Epinion u.d.).

Da samplet til undersøgelsen er udtrukket på grundlag af P-numre, er det ikke virksomheder, men arbejdspladser eller arbejdssteder, der analyseres. Når vi i vore analyser f.eks. henviser til branche, så henviser vi altså til arbejdsstedets branchemæssige placering. I øvrigt er datamaterialet i vore analyser vægtet på populationskarakteristika for branche og virksomhedsstørrelse for at modvirke bias i analysen.

Variable

Givet vore forskningsspørgsmål anvender vi i denne artikel to *afhængige* variable.

Den ene afhængige variable handler om, hvorvidt bestemte aldersgrupper har været over- eller underrepræsenteret blandt de personer, der er afskediget under covid-19-krisen, og variabelen er konstrueret på grundlag af to spørgsmål. For det første: "Har der på din arbejdsplads fundet afskedigelser sted inden for det sidste år?" Dette er en 0/1-variabel. Blandt virksomheder, der har foretaget afskedigelser, har vi for det andet spurgt: "Hvordan var aldersfordelingen blandt de afskedigede?", hvor svarkategorierne har været: under 30 år, 30-54 år og 55-64 år. Da vi kender aldersfordelingen på arbejdspladsen, har vi udregnet, om en given aldersgruppe relativt set er overrepræsenteret ved at sammenligne andelen af aldersgruppen i virksomheden med andelen af afskedigelser blandt aldersgruppen. Som det fremgår, er begge variable selvrapporteret af arbejdspladsen. Det skal i den forbindelse ligeledes bemærkes, at spørgsmål om afskedigelser går på afskedigelser inden for

det sidste år (under covid-19) og derfor ikke nødvendigvis er covid-19-relateret. Dansk økonomi var dog præget af højkonjunktur i 2019, med rekordhøj beskæftigelse og relativt få konkurser i dataindsamlingsperioden (Danmarks Statistik u.d.), hvorfor covid-19-relaterede afskedigelser må antages at have været meget begrænset. Tabel 2 viser fordelingen af afskedigede på alder.

Tabel 1: Deskriptiv fordeling af afskedigelse på alder

Fordeling af afskedigede på alder	Gennemsnit	Standardafvigelse
Afskedigede under 30	24,01	40,86
Afskedigede mellem 30 og 54	57,58	36,54
Afskedigede +55	18,37	32,06
Observationer	2575	

Den anden afhængige variable handler om segmenteringsdannelser. Grundlæggende er vi interesserede i at belyse samspillet mellem institutionelle, økonomiske og sociale segmenteringer, hvilket vi vil gennemføre ved at anvende institutionelle segmenteringer som afhængig variabel, og økonomiske og sociale segmenteringer som uafhængige variable. Dermed omhandler vor afhængige variable (den institutionelle segmentering), mere præcist arbejdspladsernes praksis, som denne er rammesat af den institutionelle covid-19-regulering.

Den covid-19-regulering, der har rammesat arbejdspladsernes praksis, omhandler blandt andet (I) trepartsaftalen af 15. marts 2020, hvorefter virksomheder med en ordredgang eller tab af kunder kunne modtage en delvis refusion for afholdte lønudgifter med henblik på at modvirke afskedigelser, givet at virksomheden skulle afskedige mindst 50 medarbejdere eller 30 % af medarbejderstaben, (II) virksomheder, der oplevede en omsætningsnedgang på mindst 35 %, kunne få udbetalt kompensation for faste omkostninger, f.eks. husleje, og (III) selvstændige, freelancere og mindre virksomheder med maksimalt 25 fuldtidsansatte med et indkomstab på minimum 30 % kunne kompenseres med op til 90 % af indkomsttabet, dog maksimalt 20.000 kr. pr. ansat pr. måned.

Denne regulering har givet arbejdspladserne et handlingsspillerum, og hvorledes arbejdspladserne rent faktisk har handlet er søgt kortlagt ved at kombinere to spørgsmål: "Hvor stor en andel af medarbejderne arbejder hjemmefra på nuværende tidspunkt?" (0 % dvs. ingen versus 1 % eller mere) samt "Har virksomheden anvendt en af flere støtteordninger i forbindelse med coronaepidemien?" (ja/nej). Disse to spørgsmål gør det muligt at disting-

vere mellem 4 udfald blandt arbejdspladser, der har foretaget ændringer i personalehåndteringen under covid-19:

- 1) Arbejdspladsen har hverken gjort brug af støtteordninger *eller* foretaget hjemsendelser;
- 2) Arbejdspladsen har gjort brug af støtteordninger og foretaget hjemsendelser;
- 3) Arbejdspladsen har gjort brug af hjemsendelse, men ikke gjort brug af støtteordninger, hvilket f.eks. kan have taget form af ikke-statslig støttet hjemmearbejde, og
- 4) arbejdspladsen kan have gjort brug af støtteordninger, men ikke foretaget hjemsendelser.

I kategori 3 kan medarbejderne være hjemsendt ulønnede, dvs. være henvist til dagpenge eller bistandshjælp som forsørgelsesgrundlag, men de kan også være hjemsendt med løn, dvs. at de skal arbejde hjemmefra. Kategori 4 ser vi bort fra i denne artikel, da støtten ikke har påvirket den daglige praksis på virksomheden eller arbejdspladsens dimensioner af personalet. Frekvensfordelingen på de fire udfaldsforskelle er vist i tabel 1.

Tabel 2: Deskriptiv fordeling af brug af støtteordninger og hjemsendelse

Afhængig variabel	Procent
Hverken gjort brug af støtteordning eller hjemsendelse	35 %
Brug af både støtteordning og hjemsendelser	15 %
Kun brug af støtteordning	18 %
Kun brug af hjemsendelse	32 %
I alt	100 % (n=4.944)

Uafhængige variable

Til belysning af samspillet mellem institutionelle, økonomiske og sociale segmenteringer udgør de økonomiske og sociale segmenteringer de uafhængige variable, og der er foretaget en teoretisk informeret operationalisering af segmenteringens økonomiske og sociale drivkræfter (jf. f.eks. Kalleberg og Sørensen 1979; Toft 1987, side 74; Blossfeld og Mayer 1988).

Økonomiske faktorer omhandler følgende variable: (1) arbejdspladsens størrelse målt på antal medarbejdere, hvor vi skelner mellem 5-9 ansatte, 10-49 ansatte, 50-199 ansatte samt 200+ ansatte, (2) branche, som er opdelt i Danmarks Statistiks standardgrupperinger med 10 grupper (Dansk Branche-kode, DB07), (3) sektor (privat, offentlig), (4) i hvor høj grad lave lønudgifter er væsentlige for om arbejdspladsen klarer sig godt målt på en skala fra 1-4,

(5) arbejdsstyrkens uddannelsesniveau målt som henholdsvis andelen uden erhvervskompetencegivende uddannelse samt andelen med en lang videregående uddannelse på arbejdspladsen, (6) i hvor høj grad arbejdet på arbejdspladsen kræver, at medarbejdere regelmæssigt tager efter-/videreuddannelse målt på en skala fra 1-5, (7) i hvor høj grad at der løbende gennemføres produkt eller serviceinnovation målt på en skala fra 1-4, (8) i hvor høj grad der løbende indføres teknologi på arbejdspladsen målt på en skala fra 1-4, (9) om arbejdspladsen indenfor de seneste 2 år har gennemført væsentlige organisatoriske forandringer, (10) om arbejdspladsen har haft rekrutteringsproblemer i løbet af de sidste 2 år, og (11) arbejdspladsens økonomiske situation, hvor vi skelner mellem 'god økonomi', 'nogenlunde økonomi' 'dårlig økonomi' og 'uoplyst økonomi'.

Sociale faktorer omhandler aldersfordelingen på arbejdspladsen, dvs. om arbejdspladsen er domineret af midaldrende, yngre eller ældre medarbejdere, samt i hvor høj grad fagforeningen på den enkelte arbejdsplads har indflydelse på personalepolitikken målt på en skala fra 1-5 (spørgsmålet lyder: "Fagforeningen har indflydelse på personalepolitikken på din arbejdsplads").

Tabel 3: Deskriptiv fordeling af uafhængige variable

Variable	Procent eller gennemsnit	Standardafvigelse
5-9 ansatte	44 %	
10-49 ansatte	45 %	
50-199 ansatte	9 %	
+ 200 ansatte	2 %	
Landbrug, skov, fiskeri	3 %	
Industri	9 %	
Bygge og anlæg	9 %	
Handel og transport	31 %	
Information og kommunikation	4 %	
Finansiering og forsikring	3 %	
Ejendomshandel	2 %	
Erhvervsservice	10 %	
Offentlig administration, undervisning og sundhed	23 %	
Kultur og fritid	5 %	
Privat	77 %	
Offentlig	12 %	
Andet	11 %	

Lønudgifter er væsentlige for at arbejdspladsen klarer sig godt (1-4)	2,56	0,84
Andelen uden erhvervs-kompetencegivende uddannelse	21,84	27,24
Andelen med en lang videregående uddannelse	15,02	24,66
Virksomheden kræver regelmæssig efteruddannelse (1-5)	3,31	1,04
Løbende indførelse af produkt eller serviceinnovation (1-4)	3,06	0,82
Løbende indførelse af teknologi (1-4)	3,05	0,82
Gennemført organisatoriske forandringer	0,36	0,48
Rekrutteringsproblemer	1,74	0,44
God økonomi	57 %	
Nogenlunde økonomi	29 %	
Dårlig økonomi	12 %	
Uoplyst økonomi	2 %	
Fagforening har indflydelse på personalepolitik (1-5)	2,58	21,81
Andelen under 30 år	19,24	21,81
Andelen mellem 30-54 år	54,96	23,01
Andelen +55 år	25,74	21,55
Observationer	4.944	

Statistisk metode

Vor analyser falder i to afdelinger, to forskellige metodiske fremgangsmåder vil blive anvendt:

- (1) Vi anvender en multinominal logistisk regression til at estimere faktorer, der betinger, om arbejdspladsen har gjort brug af støtteordninger, hjemsendelser eller afskedigelser.
- (2) Vi anvender binær logistiske regression til at estimere faktorer, der betinger, om bestemte aldersgrupper er over- eller underrepræsenterede blandt de afskedigede under covid-19.

For at lette fortolkningen af estimerne omregnes alle koefficienter til odds ratios. En odds ratio over 1 betyder, at en gruppe har større odds for at opleve udfaldet sammenlignet med referencegruppen. En odds ratio under 1 betyder

at en gruppe har lavere odds for at opleve udfaldet sammenlignet med referencegruppen.

Analyse

Vor analyse falder i to afdelinger. Først søger vi at indfange eventuelle segmenteringsdannelser under covid-19, og dernæst om bestemte aldersgrupper i særlig grad har været udsat for en arbejdsløshedsrisiko under pandemien.

Segmenteringer

Vi vender os nu mod en empirisk analyse af de faktorer, der har betinget, om arbejdspladserne i praksis har gjort brug af støtteordninger, hjemsendelser eller afskedigelser, jf. tabel 4.

Tabel 4: Virksomhedens personale dimensionering under covid-19, odds ratios.

	Multinomial logistisk regression af virksomhedernes brug af støtteordning og eller hjemsendelser (ref. ingen brug af hverken støtteordninger eller hjemsendelser)		Binære logistisk regression af afskedigelser under covid-19	
	Brug af både støtteordning og hjemsendelser	Kun brug af hjemsendelser	Foretaget afskedigelser	
	Model 1	Model 2	Model 3	
Virksomhedernes covid-19-håndtering (ref. ingen brug af støtteordning eller hjemsendelser)				
Brug af både støtteordning og hjemsendelser	-	-	1.960***	(0,238)
Kun brug af støtteordning	-	-	1.468***	(0,165)
Kun brug af hjemsendelser	-	-	1.392***	(0,139)
Virksomhedens str. (ref. 5-9 ansatte)				
10-49 ansatte	1.310*	(0,168)	1.899***	(0,207)
50-199 ansatte	4.058***	(0,627)	5.019***	(0,676)
+ 200 ansatte	10.84***	(3,260)	15.91***	(4,358)
	5.131***	(0,806)		

Branche (ref. offentlig administration, uddannelse og sundhed)						
Landbrug, skov, fiskeri	0,0463***	(0,0347)	0.588	(0,172)	0,764	(0,156)
Industri	1.280	(0,293)	1.062	(0,211)	1.122	(0,175)
Bygge og anlæg	0,380**	(0,112)	0,728	(0,165)	1.393	(0,238)
Handel og transport	1.748*	(0,389)	1.877***	(0,350)	1.144	(0,166)
Information og kommunikation	8.331***	(3.992)	11.54***	(5.377)	1.120	(0,234)
Finansiering og forsikring	1.806	(0,788)	7.175***	(2.342)	1.128	(0,243)
Ejendomshandel	2.194**	(0,656)	1.995**	(0,494)	1.235	(0,258)
Erhvervsservice	2.123**	(0,510)	2.596***	(0,529)	1.181	(0,182)
Kultur og fritid	3.336***	(0,793)	3.308***	(0,645)	1.015	(0,153)
Sektor (ref. privat)						
Offentlig	0,254***	(0,0647)	1.344	(0,239)	0,555***	(0,0794)
Andet	0,705	(0,147)	1.102	(0,198)	0,858	(0,118)
Lave lønudgifter væsentlig for at klare sig godt	1.128	(0,0816)	0,841**	(0,0482)	1.120*	(0,0511)
Andel uden erhvervskomp.udd	0,991**	(0,00265)	0,992***	(0,00216)	1.003	(0,00163)
Andel med lang uddannelse	1.026***	(0,00342)	1.033***	(0,00316)	0,996*	(0,00166)
Regelmæssig efteruddannelse	0,799***	(0,0509)	0,896*	(0,0464)	0,965	(0,0383)
Produkt og serviceinnovation	1.454***	(0,123)	1.207**	(0,0828)	1.069	(0,0559)
Gennemført teknologiske forandringer	1.148	(0,0984)	1.278***	(0,0921)	0,989	(0,0537)
Gennemført organisationsforandringer	1.752***	(0,211)	1.666***	(0,169)	1.910***	(0,146)
Rekrutteringsproblemer	0,903	(0,119)	0,872	(0,0972)	1.485***	(0,125)
Virksomhedens økonomiske situation (ref. god økonomi)						
Nogenlunde økonomi	2.546***	(0,344)	1.002	(0,114)	1.403***	(0,121)
Dårlig økonomi	4.706***	(0,880)	1.200	(0,215)	2.017***	(0,247)
Uoplyst økonomi	2.026*	(0,701)	0,944	(0,274)	0,917	(0,208)

Fagforening har indflydelse	0,865**	(0,0406)	0,893**	(0,0361)	0,979	(0,0302)
Andelen under 30 år	1.015	(0,0389)	1.032	(0,0453)	1.000	(0,0359)
Andelen mellem 30-54 år	1.025	(0,0393)	1.052	(0,0460)	1.001	(0,0359)
Andelen +55 år	1.015	(0,0388)	1.047	(0,0458)	0,996	(0,0357)
N	4944		4944			

Note: Standardfejl i parentes * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Model 1 i tabel 4 viser, hvilke arbejdssteder der har været ramt af covid-19, og som har forsøgt at skærme medarbejderne ved at gøre brug af både *støtteordninger* og *hjemsendelser*. Dette fænomen har i høj grad været betinget af arbejdspladsens størrelse. Jo større arbejdsplads, jo mere tilbøjelig har arbejdspladsen været til at foretage støttet hjemsendelse. Eksempelvis har arbejdspladser med over 200 ansatte næsten 11 gange så store odds for støttet hjemsendelse sammenlignet med arbejdspladservirksomheder med 5-9 ansatte.

Ligeledes er der tale om markante forskelle mellem brancher. Støttet hjemsendelse har især været udfoldet inden for handel og transport, information og kommunikation, ejendomshandel, erhvervsservice og kultur og fritid. Modellen viser også, at den offentlige sektor i langt mindre omfang end den private sektor har gjort brug af støttet hjemsendelse, hvilket bl.a. hænger sammen med, at mange hjælpepakker var rettet mod private virksomheder. Endvidere betyder andelen med lang uddannelse øget brug af støttet hjemsendelse, mens andelen uden kompetencegivende uddannelse betyder mindre brug af ordningen.

Støttet hjemsendelse har også været betinget af, om arbejdspladsen er en dynamisk virksomhed, der løbende gennemfører produkt eller serviceinnovation, samt inden for de sidste to år har gennemført væsentlige organisatoriske forandringer. Arbejdspladser med dårlig økonomi har også været stærkt tilbøjelige til at foretage støttet hjemsendelse. Endelig viser model 1, at jo mere indflydelse fagforeningen har på personalepolitikken, jo mindre tilbøjelig er arbejdspladsen til at anvende støttet hjemsendelse.

Model 2 i tabel 4 estimerer sandsynligheden for at bruge *hjemsendelser uden brug af støtteordninger*, dvs. ustøttede hjemsendelser, hvilket kan have taget form af f.eks. ustøttet hjemmearbejde med løn eller ulønnet hjemsendelse. Et logisk, men ikke-signifikant fund er, at arbejdspladser, der har gjort brug af ustøttede hjemsendelser i mindre grad er plaget af en dårlig økonomi. Ligeledes er ustøttede hjemsendelser betinget af arbejdspladsens størrelse – jo flere ansatte desto større odds for ustøttet hjemsendelse – ligesom der er tale om markante brancheforskelle. Oddset for ustøttet hjemsendelse har især været høj inden for brancher såsom kultur og fritid, finansiering og forsikring, samt

information og kommunikation, der alle er brancher, hvor hjemmearbejde er mulig.

Model 3 i tabel 4 viser sandsynligheden for *afskedigelser* under covid-19 som funktion af de uafhængige variable. Modellen viser, at anvendelsen af støttet hjemsendelse ikke har kunnet modvirke, at arbejdspladsen også har foretaget afskedigelser. Arbejdspladser, der har anvendt støtteordninger og hjemsendelse, har næsten 2 gange større odds for at afskedige medarbejdere sammenlignet med arbejdspladser, der ikke har gjort brug af nogle af dele-
ne. Tilsvarende stiger odds for afskedigelser, desto større arbejdspladsen er, hvorimod der ingen signifikante forskelle er mellem brancherne. Den offentlige sektor har dog signifikant lavere odds for afskedigelser. Modellen viser også, at arbejdspladsens uddannelsesprofil har betydning for afskedigelser, da oddset for at foretage afskedigelser falder jo større andel med lang videregående uddannelse. Endelig viser modellen at oddset for afskedigelser stiger, når arbejdspladsen har foretaget organisationsændringer, har rekrutteringsproblemer samt dårlig økonomi.

Umiddelbart forekommer det som et paradoks, at arbejdspladser, der har rekrutteringsproblemer, også har foretaget afskedigelser. Afskedigelserne behøver dog som angivet ikke i snæver forstand at være covid-19-relateret. Som det fremgår af tabel 4, er afskedigelser også relateret til organisationsforandringer (omend disse også kan være covid-19-relaterede), og organisationsforandringer kan have medført et skifte i personaleefterspørgslesprofilen.

Aldersbetingede arbejdsløshedsrisici

Tabel 5 viser en opgørelse over andelen af arbejdspladser, hvor en given aldersgruppe er overrepræsenteret blandt de afskedigede. Af denne tabel fremgår det, at ældre, modsat vores hypotese, ikke har været den mest overrepræsenterede gruppe af afskedigede under covid-19. I 15 % af arbejdspladserne var unge overrepræsenteret; i 25 % af arbejdspladserne var de 30-54-årige været overrepræsenterede, medens ældre kun var overrepræsenterede i 13 % af arbejdspladserne.

Tabel 5: Andel af virksomheder, hvor en given aldersgruppe er overrepræsenteret blandt de afskedigede under covid-19

	Procent fordeling
Foretaget afskedigelser	47 %
Heraf:	
Overrepræsentation af under 30-årige	15 %
Overrepræsentation af 30-54-årige	25 %
Overrepræsentation af +55-årige	13 %

I den sidste del af analysen har vi undersøgt, hvilke faktorer på arbejdspladserne, der betinger, om bestemte aldersgrupper er overrepræsenterede ved afskedigelser. Resultatet fra disse modeller fremgår af tabel 6.

Tabel 6: Binære logistiske regressionsanalyser for om en given aldersgruppe er overrepræsenteret blandt afskedigelser under covid-19, odds ratios.

	Under 30 overrepræsenteret		30-54 årige overrepræsenteret		+55 årige overrepræsenteret	
	Model 1		Model 2		Model 3	
Virksomhedernes covid-19-håndtering (ref. ingen brug af støtteordning eller hjemsendelser)						
Brug af både støtteordning og hjemsendelser	1.000	(0,172)	1.059	(0,166)	1.133	(0,207)
Kun brug af støtteordning	0,922	(0,165)	0,949	(0,152)	0,882	(0,171)
Kun brug af hjemsendelser	0,953	(0,148)	0,922	(0,128)	1.163	(0,185)
Virksomhedens str. (ref. 5-9 ansatte)						
10-49 ansatte	1.177	(0,161)	1.141	(0,137)	0,938	(0,133)
50-199 ansatte	1.332	(0,199)	1.232	(0,163)	1.124	(0,173)
+ 200 ansatte	1.190	(0,253)	1.029	(0,188)	1.789**	(0,357)
Branche (ref. offentlig administration, uddannelse og sundhed)						
Landbrug, skov, fiskeri	1.727	(0,588)	0,767	(0,235)	0,536	(0,242)
Industri	1.909*	(0,486)	0,960	(0,211)	0,914	(0,225)
Bygge og anlæg	2.862***	(0,761)	0,621*	(0,146)	0,742	(0,207)
Handel og transport	1.838*	(0,445)	0,710	(0,146)	0,988	(0,229)
Information og kommunikation	1.622	(0,549)	1.179	(0,341)	0,669	(0,230)
Finansiering og forsikring	1.581	(0,572)	0,874	(0,265)	0,892	(0,299)
Ejendomshandel	1.207	(0,421)	0,876	(0,254)	0,937	(0,299)
Erhvervsservice	1.688*	(0,420)	0,780	(0,166)	1.066	(0,252)
Kultur og fritid	1.188	(0,343)	0,824	(0,180)	1.228	(0,289)
Sektor (ref. privat)						

Offentlig	0,806	(0,197)	0,709	(0,146)	1.470	(0,320)
Andet	0,585*	(0,152)	1.179	(0,250)	1.287	(0,283)
Lave lønudgifter væsentlig for at arbejdspladsen klarer sig godt	1.019	(0,0708)	1.061	(0,0656)	0,875	(0,0614)
Andel uden erhvervsuddannelse	1.003	(0,00236)	0,997	(0,00223)	0,998	(0,00257)
Andel med lang uddannelse	0,998	(0,00277)	1.002	(0,00235)	0,995*	(0,00257)
Regelmæssig efteruddannelse	0,963	(0,0577)	0,941	(0,0500)	1.151*	(0,0702)
Produkt og serviceinnovation	0,993	(0,0802)	1.055	(0,0751)	0,951	(0,0802)
Gennemført teknolo- giske forandringer	0,914	(0,0757)	1.104	(0,0813)	1.064	(0,0909)
Gennemført organi- sationsforandringer	0,946	(0,108)	1.026	(0,104)	1.000	(0,114)
Rekrutteringspro- blemer	1.079	(0,127)	1.054	(0,112)	0,998	(0,123)
Virksomhedens øko- nomiske situation (ref. god økonomi)						
Nogenlunde økonomi	0,927	(0,122)	1.202	(0,139)	0,840	(0,113)
Dårlig økonomi	1.101	(0,188)	0,757	(0,115)	1.084	(0,190)
Uoplyst økonomi	0,818	(0,269)	1.166	(0,373)	0,851	(0,289)
Fagforening har ind- flydelse	1.003	(0,0473)	0,970	(0,0392)	1.069	(0,0492)
Andelen under 30 år	0,949	(0,0544)	0,988	(0,0451)	1.053	(0,0500)
Andelen mellem 30-54 år	0,930	(0,0534)	0,994	(0,0453)	1.069	(0,0507)
Andelen +55 år	0,929	(0,0534)	1.003	(0,0458)	1.080	(0,0513)
N	2575		2575		2575	

Note: Standardfejl i parentes * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Resultaterne fra modellerne viser, at der er relativt få signifikante forskelle mellem de tre aldersgrupper, når det drejer sig om overrepræsentation blandt afskedigede. Der er således ingen forskelle mellem aldersgruppernes overrepræsentation af afskedigede blandt de arbejdspladser, der har gjort brug af støtteordninger og hjemsendelse. De ældre er dog overrepræsenterede afskedigelsesmæssigt på større arbejdspladser.

De unge skiller sig ud ved at være afskedigelsesmæssigt overrepræsenteret i industri samt bygge- og anlægsvirksomheder.

Også uddannelsesprofilen på arbejdspladsen har betydning for, hvilke aldersgrupper, der er overrepræsenteret blandt de afskedigede. Jo større andelen med lang uddannelse er, jo lavere odds for en overrepræsentation af seniorer blandt de afskedigede. Imidlertid viser data også, at hvis der på arbejdspladsen er behov for at medarbejderne regelmæssigt deltager i efteruddannelse, så vil der være en overrepræsentation af seniorer blandt afskedigede.

Konklusion og diskussion

Lønmodtagere i samme positioner på arbejdsmarkedet er under covid-19-krisen ramt meget forskelligt. Betinget af forskelle i arbejdspladsernes markedsbetingelser og prioriteringer er nogle lønmodtagere sendt hjem med hel eller delvis lønkompensation, medens andre er blevet afskediget. Disse ulighedsskabende træk har givet medløb til to forskningsspørgsmål: (1) Hvilke aldersgrupper har i særlig grad været udsat for en arbejdsløshedsrisiko under covid-19-krisen?, (2) hvilke former for segmenteringer er udfoldet på danske arbejdspladser under covid-19?

Vedrørende de aldersbetingede arbejdsløshedsrisici under covid-19 har vi overraskende fundet, at seniorerne på arbejdsmarkedet ikke har været overrepræsenteret blandt de afskedigede. At de ældre ikke i særlig grad har været ramt af covid-19-krisen, kan skyldes, at danske virksomheder i perioden 2008-2018 generelt er blevet bedre til at fastholde seniorerne (OECD u.d.). Nye aldersbetingede fastholdelsesmønstre er tilsyneladende under etablering, hvorved seniorer, der befinder sig i et ansættelsesforhold, tilsyneladende ikke længere indtager marginelle positioner på danske arbejdspladser, hvilket formentlig skyldes de gunstige økonomiske konjunkturer med mangel på arbejdskraft siden starten af 00'erne. En anden mulighed er, at de yngre i højere grad end ældre er ansat på kontrakter med ringere vilkår (eks. tidsbegrænset) og derfor er nemmere at skille sig af med i en krisesituation. Arbejdsløsheden blandt seniorerne er dog under covid-19-pandemien steget til et højere niveau end under finanskrisen. Specielt op mod og under covid-19-krisen voksede seniorernes ledighed (Bjørsted 2022). Dette er et resultat af at arbejdspladserne ved nyrekruttering tilsyneladende ikke prioriterer ansættelse af ledige seniorer særlig højt.

Vedrørende forskningsspørgsmålet om segmenteringer under covid-19 har vi søgt at kortlægge samspillet mellem økonomiske, institutionelle og sociale segmenteringer, idet vi som afhængig variabel har analyseret arbejdspladserne handlinger (om arbejdspladserne har foretaget støttet hjemsendelse, ustøttet hjemsendelse og afskedigelser), således som disse er understøttet eller rammesat af institutionelle covid-19-reguleringer, medens økonomiske og sociale segmenteringer har fungeret som afhængige variable.

Et interessant fund er, at der har været en vis form for samspil mellem de sociale faktorer og arbejdspladsernes handlemåder. F.eks. tyder data på, at hvor fagforeningerne har haft indflydelse på personalepolitikken, har det modereret arbejdsgivernes tilbøjelighed til at foretage både støttet og ustyttet hjemsendelse.

Imidlertid har især de økonomiske faktorer spillet en stor rolle. Bl.a. synes produktmarkedernes stabilitet og arbejdspladsernes konkurrenceudsathed at interagere med arbejdspladsernes handlemåder, således som dette aftegnes i brancheforskelle i arbejdspladsernes personalehåndtering. Forskelle i produktmarkedernes stabilitet manifesterer sig bl.a. ved tydelige forskelle mellem den private og den offentlige sektor, både med hensyn til hjemsendelser og med hensyn til afskedigelser, således at offentlige arbejdssteder har gjort langt mindre brug af hjemsendelser og afskedigelser end private arbejdssteder. Til gengæld har covid-19-afledte ustabile produktmarkeder inden for brancher såsom 'information og kommunikation' og 'kultur og fritid' både givet medløb til støttede og ustyttede hjemsendelser.

Yderligere kan denne artikel bekræfte, at økonomiens segmenterede opdeling i en kerne og periferi sektor har påvirket personalehåndteringen. Afskedigelser har især fundet sted på arbejdspladser med mange kortuddannede og på arbejdspladser med dårlig økonomi, og hvor lønnen er af betydning for, om arbejdspladsen klarer sig godt. Dette peger på, at covid-19 har fremmet tendenserne til dualisering på arbejdsmarkedet.

Alle tre former for handlinger, dvs. støttet hjemsendelse, ustyttet hjemsendelse og afskedigelser, har endvidere været betinget af arbejdspladsens størrelse: jo større, jo højere odds ratioer. Dette fund lider dog under den metodiske svaghed, at store arbejdspladser med mange ansatte alt andet lige også vil have højere sandsynlighed for at afskedige mindst én medarbejder, blot fordi de er flere. Hertil kommer, at lønkompensationsordningen kun gjaldt for virksomheder, der stod overfor at skulle afskedige mindst 50 medarbejdere eller 30 % af medarbejderstaben.

Som angivet har nyere refleksioner omkring økonomiske segmenteringer påpeget, at digitalisering og automatisering påvirker arbejdspladsernes personalehåndtering. I denne optik er det værd at bemærke, at arbejdspladser, der har gennemført produkt og serviceinnovation samt organisatoriske forandringer, i særlig grad har gjort brug af støtteordninger og hjemsendelse, medens arbejdspladser, der er i en organisatorisk forandringsmodus, også har gennemført afskedigelser.

Segmenteringsteoriene hævder, at der på arbejdsmarkedet er en stabil struktur af ulighed. Spørgsmålet er derfor, om de segmenteringstræk, der opstod under covid-19, er stabile eller forbigående. Vil vi vende tilbage til en normaltilstand, når Danmark igen er lukket helt op? Dette spørgsmål kan ikke besvares inden for denne artikels rammer.

Dette betyder langt fra, at segmenteringsteoriernes som analytisk redskab er irrelevante, og en ambition med denne artikel har været, at give segmenteringsteoriene, der har levet noget af en skyggetilværelse, en renæssance. Et problem omkring studier af marginalisering og ekskludering – i vor tilfælde hypotesen om at seniorer under covid-19 var særligt udsatte – er således, at man sjældent får identificeret de mekanismer eller processer, der skabte situationen (jf. Born og Jensen 2002). Pointen med segmenteringsteoriene er således, at de kan bidrage til at identificere de aktører, som er aktivt ekskluderende.

Imidlertid er et andet spørgsmål, vi ikke kan besvare, om den støtte og udstøttede hjemsendelse kan bidrage til at skabe nye beskæftigelsesrelationer på arbejdsmarkedet, herunder øge mulighederne for at arbejde hjemme. Dette rejser spørgsmålet, om mere hjemmearbejde kan minimere "work-life"-balanceproblemerne, eller blot understøtte, at det grænseløse arbejde bliver en ny normaltilstand.

Noter

1. Denne artikel er baseret på forskning, der er udført i projekt SeniorArbejdsLiv.dk, og som er støttet gennem en bevilling fra TRYG-fonden.
2. Ansættelsesraten måles som ansatte i alderen 55-64, der har været ansat i mindre end et år som procent af alle ansatte, medens fastholdelsesraten måles som ansatte i alderen 60-64, der har været ansat i fem år eller mere, som procent af alle ansatte i alderen 55-59 de forudgående 5 år.

Referencer

- Abbott, A. 2004: *Methods of Discovery*. New York-London: W.W. Norton og Company
- Andersen, L. 2021: "Virksomhedernes rekrutteringsudfordring er sund kost". *VIRKSOMHEDER*, 17. december 2021, <https://www.ae.dk/node/2988/pdf-export>
- Atkinson, J. 1986: *Employment flexibility in internal and external labour markets*. Brighton UK: Institute of Manpower Studies.
- Atkinson, J. 1987: "Flexibility or fragmentation?". *Labour and Society*, 12(1): 87-105.
- Autor, D.H., Katz, L.F. og Kearney, M.S. 2006: *The polarization of the US labor market*. NBER Working Papers #11986.
- Baruch, Y. og Holtom, B. C. 2008: "Survey response rate levels and trends in organizational research". *Human Relations*, 61(8), 1139-1160. <https://doi.org/10.1177/0018726708094863>
- Bauder, H. 2001: "Culture in the labor market: segmentation theory and perspectives of place". *Progress in Human Geography*, 25(1): 37-52.

- Berger, S. og Piore, M. 1980: *Dualism and Discontinuity in Industrial Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Bjørsted, E. 2022: *Fire ud af ti arbejdsløse 60-64-årige er langtidsledige*. Analyse, AE-rådet, kan downloades fra <https://www.ae.dk/node/2999/pdf-export>
- Blossfeld, H.-P. og Mayer, K.U. 1988: "Labor Market Segmentation in the Federal Republic of Germany: An Empirical Study of Segmentation Theories from a Life Course Perspective". *European Sociological Review*, 4(2): 123-140.
- Boje, T.P. og Toft, C. 1989: *Arbejdsmarkeder og segmenteringsteorier*. Aabenrå: Institut for grænseregionsforskning.
- Booth, A.L., Francesconi, M. og Frank, J. 2002: "Temporary jobs: stepping stones or dead ends?". *The Economic Journal*, 112: 189-213.
- Born, A.W. og Jensen, P.H. (2002) A second order reflection on the concepts of inclusion and exclusion, in: Andersen, J.G., Jensen, P.H., *Changing Labour Markets, Welfare Policies and Citizenship*. Bristol: Policy Press, 257-279.
- Craig, C., Rubery, J., Tarling, R. og Wilinon, F. 1985: "Economic, social and political factors in the operation of the labour market", in: Roberts, B.R., Finnegan, R.H. og Gallie, D., *New Approaches to Economic Life*. Manchester: Manchester University Press.
- Danmarks Statistik u.d.: <https://www.statistikbanken.dk/statbank5a/selectvarval/sa-ve selections.asp>
- Deakin, S. 2013: *Addressing labour market segmentation: the role of labour law*. Cambridge: Centre for Business Research, University of Cambridge, Working Paper No. 446.
- Doeringer, P.B. og Piore, M.J. 1970: *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Harvard Univ., Cambridge, Mass.; Massachusetts Inst. of Tech., Cambridge.
- Edwards, R.C. 1975: "The Social Relations of Production in the Firm and Labor Market Structure". *Politics and Society*, 5: 83-106.
- Edwards, R., Reich, M. og Gordon, D. 1975: *Labor Market Segmentation*. Lexington MA: Heath Lexington Books.
- Edwards, R., Reich, M. og Gordon, D. 1982: *Segmented Work, Divided Workers: The Historical Transformation of Labor in the United States*. New York: Cambridge University Press.
- Ejrnæs, Anders 2007: "Arbejdsmarkedets etniske opdeling". *Samfundsøkonomen*, 2:4-8.
- Emmenegger, P., Häusermann, S., Palier, B., et al. 2012: *The Age of Dualization: The Changing Face of Inequality in Deindustrializing Societies*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Epinion u.d.: *Dataindsamling og metodebeskrivelse*, kan downloades fra <https://www.seniorarbejdsliv.dk/wp-content/uploads/Metodebeskrivelse-seniorarbejdsliv-perceptionsundersogelsen-2020.pdf>
- Ghilarducci, T. og Lee, M. 2005: "Female dual labour markets and employee benefits". *Scottish Journal of Political Economy*. 52(1): 18-37.

- Grimshaw, D. og Rubery, J. 2005: "Inter-capital relations and the network organization: redefining the issues concerning work and employment". *Cambridge Journal of Economics*, 29(6):1027–51.
- Grimshaw, D. et al. 2017: "A new labour market segmentation approach for analyzing inequalities: introduction and overview", in: Grimshaw, D., *Making work more equal – A new labour market segmentation approach*. Manchester: Manchester University Press, pp. 1-32.
- Hoenig, K. og Wenz S. E. 2021: "Education, health behavior, and working conditions during the pandemic: evidence from a German sample". *European Societies*, 23(sup1): 275-288, DOI: 10.1080/14616696.2020.1824004
- Holm, J.R., Lorenz, E. og Nielsen P. 2020: "Work Organization and Job Polarization". *Research Policy*, 49(8):104015. DOI: 10.1016/j.respol.2020.104015
- Jensen, P.H. (red.) 2022: *Virksomheden og seniorpersonalet*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, open access (under udgivelse).
- Jensen, P.H. og Nielsen, P. 2022: "Er fastholdelse betinget af seniorarbejdskraftens produktivitet?", in: Jensen, P.H. *Virksomheden og seniorpersonalet*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, open access (under udgivelse).
- Jørgensen, H., Lind, J. og Nielsen, P. 1990: *Personale, Planlægning og Politik*. ATA Rapport nr. 23, Aalborg: AUC.
- Kalleberg, A.L. 2011: *Good Jobs, Bad Jobs: The Rise of Polarized and Precarious Employment Systems in the United States, 1970s-2000s*. New York: Russell Sage Foundation
- Kalleberg, A.L. og Sorensen, Aa.B. 1979: "The Sociology of Labor Markets". *Annual Review of Sociology*, 5:351-379.
- Kerr, C. 1954: "The Balkanization of labor markets", in: Bakke, E.W., Hauser, P.M, Palmer, G.L., Myers, C.A., Yoder, D. og Kerr, C., *Labor Mobility and Economic Opportunity*. New York: John Wiley & Sons.
- Moehring, K., Weiland, A., Reifenscheid, M., Naumann, E., Wenz, A., Rettig, T., Krieger, U., Fikel, M., Cornesse, C og Blom, A. G. 2021: *Inequality in employment trajectories and their socio-economic consequences during the early phase of the COVID-19 pandemic in Germany*. <https://doi.org/10.31235/osf.io/m95df>
- Nielsen P. og Holm J.R. 2020: "Arbejdsmarkedspolitik i automatiseringens tidsalder", in: Klindt M.P., Rasmussen S. og Jørgensen H., *Aktiv Arbejdsmarkedspolitik - Etablering, Udvikling og Fremtid*. København: Djøf Forlag.
- OECD u.d.: *Scoreboard on older workers, 2008 and 2018*. Kan downloades fra <https://www.oecd.org/employment/ageingandemploymentpolicies.htm>
- Pihl, M.D., og Damm, E.A. 2020: *Over 50.000 ufaglærte i brancher hårdt ramt af corona-krisen*. Arbejderbevægelses Erhvervsråd https://www.ae.dk/sites/www.ae.dk/files/dokumenter/analyse/ae_over-50000-ufaglaerte-i-brancher-haardt-ramt-af-corona-krisen.pdf
- Purkayastha, D., Vanroelen, C., Bircan, T., Vantyghem, M.A. og Adsera, C.G. 2021: *Work, health and COVID-19: A literature review*. Brussels: European Trade Union Institute (ETUI).

- Qvist, J.Y. og Jensen, P.H. 2020: "Arbejdsløsheds- og beskæftigelsesmønstre blandt seniorer", in: Jensen, P.H., *Seniorarbejdsliv*. København: Frydenlund Academic, 39-59.
- Reichelt, M., Makovi, K. og Sargsyan, A. 2021: "The impact of COVID-19 on gender inequality in the labor market and gender-role attitudes". *European Societies*, 23(1):228-245. DOI: 10.1080/14616696.2020.1823010
- Rubery, J. og Piasna, A. 2017: "Labour market segmentation and deregulation of employment protection in the EU", in: Piasna, A. og Myant, M. *Myths of employment deregulation: how it neither creates jobs nor reduces labour market segmentation*. Brussels: ETUI, pp. 43-60.
- Rueda, D. 2014: "Dualization, crisis and the welfare state". *Socio-Economic Review*, 12(2): 381-407. DOI: 10.1093/ser/mwu015
- Ryan, P. 1981: "Segmentation, duality and the internal labour market", in: Wilkinson, F., *The dynamics of labour market segmentation*. London: Academic Press, 3-20.
- Schwander, H. 2019: "Labor Market Dualization and Insider-Outsider Divides: Why This New Conflict Matters". *Political Studies Review*, 17(1):14-29. DOI: 10.1177/1478929918790872
- Seeleib-Kaiser, M., Saunders, A. og Naczyk, M. 2012: "Shifting the public-private mix: A new dualization of welfare", in: Emmenegger, P., Häusermann, S., Palier, B. og Seeleib-Kaiser, M., *The age of dualization: The changing face of inequality of deindustrializing societies*. Oxford: Oxford University Press, 151-175.
- Toft, C. 1987: *Labour markets and segmentation theories*. Aarhus: Studies in Labor Market Dynamics, Working Paper 87-5.
- Turner, H.A. 1962: *Trade Union Growth, Structure and Policy*. London: George Allen & Unwin.
- Vlandas, T. 2019: "The Political Consequences of Labor Market Dualization: Labor Market Status, Occupational Unemployment and Policy Preferences". *Political Science Research and Methods*, 8: 362-368. DOI: 10.1017/psrm.2018.42
- Wilkinson, F. 1983: "Productive systems". *Cambridge Journal of Economics*, 7(4): 413-29.
- Yoon, Y. og Chung, H. 2016: "New Forms of Dualization? Labour Market Segmentation Patterns in the UK from the Late 90s Until the Post-crisis in the Late 2000s". *Soc Indic Res*, 128:609-631. DOI: 10.1007/s11205-015-1046-y

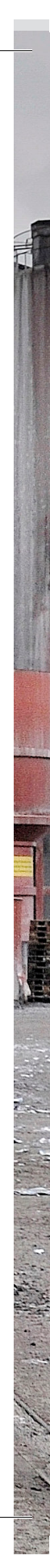
Personnel management in Danish workplaces during the Covid-19 crisis, with focus on senior employees

Existing research has shed light on how gender, ethnic, and socio-economic inequalities on the labor market have worsened during the Covid-19 pandemic. This study contributes to existing research by focusing on age inequalities. It examines potential age-related differences in employers' retention and dismissal patterns during the Covid-19 crisis. Using segmentation theories as a point of departure, the article draws on a workplace survey conducted among approximately 5,000 Danish workplaces from November 2020 to Feb-

ruary 2021. The statistical analyses show that workplace personnel practices have been largely conditioned by general economic conditions and, to a lesser extent, on the social conditions in the workplace itself. The study also shows that, although support packages have served as a bulwark against dismissals, they have not prevented them. Among dismissed employees, we have found that there are no significant disparities in age-related dismissals. Seniors were overrepresented among the dismissed in 13% of the workplaces, while individuals aged 30-54 have been overrepresented in 25% of the workplaces.

Keywords: Covid-19, theories of segmentation, downsizing of staff, workplace survey.

Thit Gaarskjær Jørgensen

Om "gode soldater" og militære maskuliniteter i Hæren

I denne artikel undersøger jeg, hvilke idealer der kendetegner "en god soldat" i den danske Hær, og hvorvidt og hvordan disse idealer er kønnede. Gennem dokumentanalyse og informantinterviews analyserer jeg uddannelse, vurdering og udvælgelse i Hærens Basisuddannelse og Hærens Reaktionsstyrkeuddannelse. Jeg finder, at særligt fysisk og mental robusthed er forbundet til maskulinitetsideal, mens soldatens holdning og handlekraft er mere præget af tvetydighed, der inkluderer både maskuline og feminine idealer. Det fremgår også af analysen, at kvindelige soldater bruges som et negativt spejl for mandlige soldater og således kan medvirke til at demaskulinisere de mandlige soldater, hvis ikke de præsterer bedre end de kvindelige soldater. Jeg konkluderer, at Hæren socialiserer til ambivalente og nuancerede idealer for "den gode soldat", der peger på opbrud i kønsrelationerne.

Søgeord: maskulinitet, militær, køn, socialisering, militære maskuliniteter, værnepligt

Om "gode soldater" og militære maskuliniteter i Hæren

Med Ruslands invasion af Ukraine i begyndelsen af 2022 fulgte billeder af mænd i alle aldre, der tog afsked med deres partnere, søstre, mødre og børn ved busser, der skulle forlade landet. Disse billeder minder os om de forskellige forventninger, der er til kønnene i krig og konflikt. Mænd forventes at være soldater i nationens territoriale forsvar, mens kvinder forventes at tage sig af omsorg og reproduktion samt forsvare nationens biologiske beståen, ved at flygte med landets børn og svage (Yuval-Davis, 1997). Virkeligheden i Ukraine er naturligvis mere nuanceret: Over 50.000 kvindelige soldater er blevet for at kæmpe, men tendensen er klar.

Samme tendens finder man, hvis man kigger på det danske Forsvar. I Hæren, som er det største værn, er 92 % af de ansatte mænd (Forsvarets Personalestyrelse, 2022). Soldaterprofessionen er historisk og kulturelt en profession, der har været bestrebet af mænd. I en tid, hvor idealer om ligestilling udfordrer de traditionelle danske maskulinitetsidealer (Bloksgaard et al., 2015), hvor samfundet i det hele taget bevæger sig i retningen af mere ligestillingsorienterede kønsnormer (Rostgaard & Ejrnæs, 2021), og hvor der planlægges universel værnepligt, er det både interessant og aktuelt at undersøge, hvilke idealer danske soldater forventes at leve op til, og hvordan de korresponderer med dem, der er fremherskende i det omkringliggende samfund.

I denne artikel undersøger jeg, hvilke idealer der kendetegner "en god soldat" i Danmark, og hvorvidt og hvordan de kan forstås som kønnede. Mit empiriske afsæt vil være at undersøge, hvordan Hæren uddanner, vurderer og udvælger soldater under grunduddannelserne.

Soldater og maskuliniteter

Sammenlignet med lande som USA, Storbritannien eller Israel, hvor militæret fylder mere i økonomien og samfundet, og hvor en stor del af den nationale identitet og patriotisme er forankret i militær storhed og -kapabilitet, er det danske Forsvar en væsentligt mindre samfundsinstitution, og en, der i mindre grad opfattes som historisk eller politisk central for nationens beståen eller værd (Fasting & Rones, 2017; Lidegaard, 2018). I Norden og Danmark har forskere imidlertid også beskæftiget sig med militæret som en institution med særligt kønnede idealer og praksisser. Danske forskere har således beskæftiget sig med spørgsmål om, hvordan familier oplever udsendelsen af deres unge mænd; hvordan fædre "gør" faderskab fra en lejrtusindvis af kilometer fra deres børn; hvorfor unge mænd beslutter sig for at gå i krig; hvordan børn af veteraner trives efter udsendelsen er slut; og hvilke forhindringer der er på vejen mod at blive soldat m.fl. (fx Brænder, 2016; Heiselberg, 2018; Pedersen, 2017; Sløk-Andersen, 2019; Sørensen, 2017).

Thit Gaarskjær
Jørgensen

Ph.d.-stipendiat,
Institut for Sociologi og
Socialt Arbejde
AAU

E-mail:
thitgj@socsci.aau.dk

Kathrine Bjerg Bennike konkluderede i sin ph.d.-afhandling om Flyvevåbnet, der som værn har den største andel af kvinder, at trods ihærdige retoriske og HR-tiltag i retningen af større ligestilling er der stadig en kultur og omgangstone, der er mere orienteret mod mandlige end kvindelige soldater (Bennike, 2021). I Hæren, der har den mindste andel af kvinder, har Beate Sløk-Andersen beskrevet, hvordan ikke-mandlige kroppe opfattes som afvigelser fra normen under værnepligtstiden, der forventes at være for svage til at gennemføre det, der kræves for at blive en god soldat (Sløk-Andersen, 2017). I en undersøgelse af, hvordan veteraner og deres familier navigerer i udsendelser og familieliv, har Maj Heiselberg beskrevet, hvordan danske udsendte soldater kæmper med at vægte og praktisere faderrollen, der er tæt forbundet til moderne dansk maskulinitet, trods et job, der kræver en adskillelse på flere tusind kilometer (Heiselberg, 2018). Veterancentret (Oldrup et al., 2021) har i en rapport undersøgt, hvordan hverdagslivet ser ud for veteranfamilier i Danmark, og Kyed et al. (2022) har analyseret de kønnede aspekter af at komme hjem til familien efter udsendelse.

I Danmark, såvel som i mange vestlige lande, er maskuliniteter i opbrud. MARS-undersøgelsen fra 2012, der undersøgte danske mænds tilslutning til en række maskulinitetsidealer viste, at der ikke længere findes bred opbakning til idealer, der understøtter en traditionel maskulinitet baseret på fysisk styrke, stoicisme, initiativ, aggression og heteronormativitet (Bloksgaard et al., 2015). Den maskulinitet, der forekommer hegemonisk i Danmark, synes i stedet at være mere præget af ambivalenser og inkorporerer idealer som nærværende faderskab og ligestilling i familien (Bloksgaard et al., 2015; Christensen, 2019; Rostgaard & Ejrnæs, 2021).

Militære maskuliniteter

Artiklens analytiske ramme tager afsæt i *militære maskuliniteter*, som er tæt forbundet til hegemonisk maskulinitet. R.W. Connells udvikling af begrebet *hegemonisk maskulinitet*, har været toneangivende som en teoretisering af ma-

skuliniteter som mangfoldige, hierarkiske og situerede – både kulturelt, historisk, og geografisk (Connell, 1995; Connell & Messerschmidt, 2005). Hegemonisk maskulinitet er en analytisk indramning af et sæt idealer og praksisser, som mænd i en given kontekst må forholde sig til og agere i relation til, og som er forbundet til både en patriarkalsk magtrelation mellem kønnene og situeret i en specifik kontekst. Connell og Messerschmidt præciserer, at hegemoniske maskuliniteter kan være konstrueret på en måde, som ikke ligner rigtige mænds levede liv, men i stedet udtrykker idealer, der løst beskriver, hvordan maskulinitet konstitueres i hverdagen, i en lokal kontekst – og ikke en regional eller global kontekst (Connell & Messerschmidt, 2005, pp. 838-839).

I denne artikel er den lokale kontekst Hæren, der som militær organisation, både geografisk, historisk og kulturelt nyder en særegen position i samfundet. Artiklen læner sig op ad en lang tradition inden for kønsforskning, hvor militæret er fremhævet som en institution i samfundet, der har en særlig status i forhold til fastholdelse og legitimering af idealer for hegemonisk maskulinitet (fx Barrett, 1996; Connell, 2005; Enloe, 1983; Morgan, 1994; Woodward, 2009). Den militære organisation er interessant at undersøge, fordi den kan opfattes som en type ekstrem case i form af en traditionelt maskulin højborg og kan bidrage med viden, der kan nuancere forståelsen af danske maskuliniteter.

Militære maskuliniteter relaterer sig typisk til mere traditionelle maskulinitetsideal, baseret på fysisk formåen, følelsesmæssig kontrol, heteronormativitet og aggression eller handlekraft (Archer, 2013; Barrett, 1996; Titunik, 2008).

Jeg undersøger idealer, da det er ifølge Messerschmidt og Connell er idealer, der beskriver den hegemoniske maskulinitet i en given kontekst, og at disse idealer er strukturerende for praktisering af maskulinitet og for forholdet mellem maskuliniteter og femininiteter (Connell & Messerschmidt, 2005). Connell (1995, p. 77) anfører desuden, at hegemoni kun er sandsynlig i de tilfælde, hvor der er en vis grad af sammenfald mellem kulturelt ideal og institutionel magt. Ved at analysere, hvordan Hæren uddanner, vurderer og udvælger gode soldater, er det muligt at beskrive de idealer, Hæren ligger til grund for soldaterprofessionen, og som fastholdes og forstærkes gennem institutionens magt og hierarkier, og undersøge, hvorvidt og hvordan disse idealer er kønnede.

Analysen tager udgangspunkt i uddannelsesenheder på baggrund af en antagelse om, at den første tid i en ny organisation er afgørende for, hvordan nyansatte deltager i arbejdet og socialiseres til de for organisationen specifikke holdninger, adfærd og viden. Dertil kommer, at den formelle proces i Hærens uddannelse, vurdering og udvælgelse betyder, at Hærens opfattelse af den nytillkomnes evne til at påtage sig, og leve op til, "rollen" som soldat får større vægt (Van Maanen & Schein, 1977).

Kontekst: Om Hæren og dens grunduddannelser

Hæren uddanner hvert år over 4.000 værnepligtige, hvoraf størstedelen af-tjener værnepligten og derefter hjemsendes (Danish Ministry of Defence, 2021b). Under værnepligten, dvs. Hærens Basisuddannelse (HBU), vurderes de værnepligtige løbende på en række kriterier og bliver tildelt en samlet ka-rakter ved værnepligtens afslutning. Nogle af de værnepligtige rekrutteres under værnepligten til fortsat uddannelse i Forsvaret. Opnår den værneplig-tige imidlertid ikke en tilstrækkeligt god karakter, er det ikke muligt at søge uddannelse i Forsvaret; ej heller at gentage værnepligten for at ændre karak-teren (Forsvaret, 2021). Vurderingen af de værnepligtige er derfor central for muligheden for fortsat karriere i Forsvaret.

De fleste af dem, der fortsætter uddannelse og karriere i Forsvaret, starter med et 8 måneders uddannelsesforløb i Hærens Reaktionsstyrkeuddannelse (HRU). HRU'en gør soldaterne i stand til at indtræde som professionelle i en af Hærens Stående Reaktionsstyrkeenheder og har fokus på faglighed, både de generelle militære fagligheder og de tjenestegrensspecifikke fagligheder i Hæren (Forsvaret, 2021). I det omfang at man kan tale om en socialisering til idealer for militære maskuliniteter, der er forbundet med soldaterprofessio-nen i Hæren, så er det oplagt at tage udgangspunkt i uddannelse, vurdering og udvælgelse af de soldater, der får mulighed for at fortsætte deres solda-teruddannelse i Forsvaret. Det er her den primære socialisering, ind i den danske militære organisation og det militære fællesskab, finder sted (Arkin & Dobrofsky, 1978; Sasson-Levy, 2003a; Welland, 2013).

Der er en række regimenter i Hæren, spredt ud over hele Danmark, hvert med særligt speciale inden for soldatervirke på landjorden – fx logistik, kom-munikation, kampvogne (Danish Ministry of Defence, 2021a). I denne under-søgelse har jeg inddraget to regimenter, der ligger i hver sin ende af spektret af Hærens opgaver: at kæmpe og slås, og at støtte og hjælpe for at opnå større bredde i min empiriske baggrund for undersøgelsen, der kan tydeliggøre ge-nerelle forhold, fællestræk, som gør sig gældende på tværs af regimenter og tjenestegrene eller specialer og dermed give indsigt i, hvilke idealer der væg-tes og fremhæves i Hæren mere generelt. Det første regiment er infanteriet fra Det Jyske Dragonregiment (JDR) i Holstebro. I infanteriet er soldaterne primært uddannet til at varetage kampopgaver, både til fods og i køretøjer. Det andet regiment er Trænregimentet (TRR) i Aalborg, som beskæftiger sig med kampstøtte-funktioner, dvs. typisk funktioner, der er forbundet med – uden nødvendigvis at være direkte involveret i – kamphandlinger som fx at soldaterne får mad, ammunition, førstehjælp. Forskellen mellem TRR og JDR kan også bidrage med at nuancere, hvordan idealer om soldaterprofessionen kommer til udtryk i Hæren. I Hæren er alle operative soldater våbenbærende og uddannet til at varetage kampsituationer, hvis det er nødvendigt.

Metoder og data

Undersøgelsen har et eksplorativt afsæt. Jeg har indhentet dokumenter, der beskriver uddannelse, udvælgelse og vurdering af soldater i HBU og HRU, samt interviewet eksperter udi anvendelsen af disse. For at undersøge idealet om "den gode soldat" i Hærens uddannelser, og hvorvidt og hvordan dette ideal er kønnet, tager jeg afsæt i en forståelse af "den gode soldat" som et normativt ideal, som Hæren forventer soldaterne at praktisere professionen i rammen af. Derfor er mit analytiske felt Hærens basis- og grunduddannelser og Hærens egen beskrivelse og socialisering af "den gode soldat" som ideal for professionen. De analyserede dokumenter er udpeget af de interviewede, som de dokumenter, der ligger til grund for tilrettelæggelsen af uddannelse, vurdering og udvælgelse af soldater i deres enhed og i Hæren mere generelt. Alle dokumenter er indhentet fra Forsvarets intranet FIIN og er uklassificerede, dvs. er tilladt at læse, også for andre end Forsvarets sikkerhedsgodkendte ansatte. At det er uklassificerede dokumenter, betyder ikke, at de er mindre vigtige eller fyldestgørende, da det er usandsynligt, at der findes klassificerede dokumenter, der beskriver en fordækt eller hemmelig agenda for socialisering af soldaterprofessionen. I tabel 1 fremgår alle analyserede dokumenter.

Tabel 1: Oversigt over analyserede dokumenter

Dokument	Anvendelse
Bedømmelsesskema, HBU	Udgangspunkt for bedømmelsen af værnepligtige i Hæren i alle regimenter
Vejledning til bedømmelsesskema, HBU	Beskriver, hvordan bedømmelsesskemaet skal anvendes, og hvordan de værnepligtige skal vurderes på baggrund heraf.
Uddannelsesbestemmelser, HBU	Beskriver, hvilke elementer der skal indgå i uddannelsen af værnepligtige, tilrettelæggelse heraf, regler herfor, og hvad der skal vægtes i uddannelsen.
Uddannelsesbestemmelser, HRU	Beskriver, hvilke elementer der skal indgå i uddannelsen af konstabelelever, tilrettelæggelse heraf, regler herfor, og hvad der skal vægtes i uddannelsen.
Kampenheders HRU	Specifik beskrivelse af indholdet af konstabeluddannelsen ved kampenheder.
FOKUS-folder, Forsvaret	Kompetencebeskrivelse, -vurdering og -udvikling på tværs af hele Forsvaret. Ligger til grund for personelvurderinger og -udtalelser.
Vejledning til FOKUS, Forsvaret	Beskriver nærmere, hvordan kompetencerne i FOKUS kan vurderes, udvikles og understøttes.

Dokumentanalysen er foretaget med afsæt i en tematisk analyse med inspiration fra curriculum design-analyse (Jansen & Reddy, 1994; Pinar, 2014; Pos-

ner, 2004), med fokus på at udlede, hvordan idealer for den gode soldat beskrives i tilrettelæggelsen af uddannelserne og i vurderingen af soldaterne. Analysen er dermed inspireret af Posners curriculum design-analyse, der fokuserer på påstande, antagelser og tavsheder: Hvilke påstande er der i curriculum – hvad vil der ske med soldaterne der udsættes for curriculum? Hvilke antagelser ligger bag curriculum – hvad tager det for givet? Hvad er der tavshed omkring – hvad berører curriculum ikke? (Posner, 2004). Disse spørgsmål har været styrende i analysen af både dokumenter og interviews. Sideløbende har jeg foretaget en mere eksplorativ, åben kodning med henblik på at indfange øvrige væsentlige temaer.

Dokumenterne er skrevet som direktiver og bestemmelser og er i sin natur ikke detaljerede, hvad angår den praktiske virkelighed for soldaterne. For at få indsigt i, hvordan man praktiserer og implementerer disse bestemmelser, og i hvilke idealer der er fremherskende i uddannelse, udvælgelse og vurdering af soldater under uddannelse, har jeg gennemført informantinterviews med nogle af dem, der er ansvarlige herfor: befalingsmænd og officerer fra uddannelseskompagnier i Aalborg og Holstebro. Af tabel 2 fremgår de interviewede informanter med regiment og funktion. Jeg opfatter de interviewede som informanter, idet de udtaler sig om et emne, de har en særlig indsigt i grundet deres funktion, samtidig med at de er repræsentanter for organisationen fremfor privatpersoner i disse interviews. Informantinterviews er særligt gavnlige i situationer, hvor de interviewede har en særlig indsigt i en social kontekst. At de anses som informanter her, betyder, at deres udsagn optræder som en repræsentation af de normer og idealer, der gør sig gældende i den professionelle kontekst, de har indsigt i (Gilchrist, 1992).

Tabel 2: Oversigt over interviewede informanter.

Informant	Rang (en befalingsmand er mellemløder og instruktør, mens en officer er leder og instruktør)	Funktion: uddanner, vurderer, udvælger...
Henriksen (mand)	Befalingsmand (BM), HBU	Værnepligtige ved TRR i Aalborg
Jensen (mand)	Officer, HBU	Værnepligtige ved TRR i Aalborg
Poulsen (mand)	BM, uddannelseskompagni	Konstabelelever til Stående Reaktionsstyrke ved TRR i Aalborg
Karlsen (kvinde)	BM, HBU	Værnepligtige ved JDR i Holstebro
Carstensen (mand)	BM, uddannelseskompagni	Konstabelelever til Stående Reaktionsstyrke ved JDR i Holstebro

Henriksen og Jensen deltog sammen i interviewet, det samme gjorde Karlsen og Carstensen. Alle interviewede optræder med pseudonymer for at sikre deres anonymitet¹.

Både HBU og HRU er overvejende praktiske uddannelser. Soldaterne uddannes både gennem lektioner, sidemandsoplæring, samt under større og mindre øvelser, hvor man arbejder i sin funktion. Instruktørerne har derfor ofte en sammensat rolle i forhold til soldaterne, da de afhængigt af situationen skal være instruktør, leder eller kollega. I informanterinterviews har jeg spurgt til, hvordan man vurderer, uddanner og udvælger soldater i Hæren, og hvilke kriterier, idealer og praksisser der vægtes i processen, samt hvordan eksperterne forstår anvendelsen af de, for dem, relevante dokumenter.² Jeg har sammenholdt resultaterne fra både dokumentanalyse og informantinterviews for at finde gennemgående temaer.³ Disse grupperer sig i tre overordnede idealer, som vil strukturere analysen: robusthed, handlekraft og holdning. Dokumenter og interviewtransskriptioner er således kodet sideløbende, og samtlige koder er fundet i både dokumenter og interviews.

Jeg har ikke interviewet soldater under uddannelse, da mit fokus for analysen er på Hærens idealer for den gode soldat og ikke på soldaternes oplevelse af dette. Der er uden tvivl vigtig viden at hente ved at spørge ind til, og eventuelt observere, værnepligtige og konstabelelevers hverdag og oplevelser i Hæren, men det ligger udenfor denne artikels scope.

Hvad angår min forskerposition, har jeg selv en baggrund i Hæren, hvor jeg er uddannet sprogofticer, og har været udsendt to gange. Jeg er stadig tilknyttet Hæren som kaptajn i Reserven og forretter derfor årligt nogle dages tjeneste ved Hæren, primært i regi af Forsvarsakademiet. Min nærhed til feltet har givet mig viden og muligheder i forhold til rekruttering af respondenter, indhentning af dokumenter og baggrundsviden om Forsvarets og Hærens organisation samt kultur, der samlet har været en stor styrke i den empiriske proces. Under interviews har jeg optrådt som civil (ikke i uniform), og har understreget overfor interviewede, at jeg er ansat på Aalborg Universitet, og har baggrundsviden fra min tid i Forsvaret. Jeg har arbejdet refleksivt (Schwartz-Shea & Yanow, 2012) og stillet mig kritisk over for min evne til at forstå jargon og underforståede budskaber i interviews og til at "smide uniformen" og fjerne mig fra feltet i den analytiske proces. Jeg er selv formet af netop den proces, som jeg stiller mig undrende og kritisk overfor, og det er en balancegang, der kræver konstant fokus og sparring med kolleger. Jeg har gennemgået mine fund med kolleger i og udenfor min forskningsgruppe, der ikke har kendskab til Forsvaret, for at styrke resultaternes gyldighed.

Idealet om "den gode soldat" i Hæren

Idealet om den gode soldat rummer både entydighed og modsætninger, idet især den fysiske formåen og præstation gennemgående vægtes højt, sammen med mental robusthed. Det beskrives imidlertid også, hvordan den gode soldat både ærbødigt adlyder og tager eget initiativ og handler.

Det fysiske domæne har en historisk stærk kobling til idealer om maskulinitet, og det samme gør sig gældende for følelsesmæssig begrænsning og kontrol (Higate, 2003; Sasson-Levy, 2003a). Der er kun få eksempler i empirien, hvor der tales eksplicit om køn, og der er det typisk i en sammenligning af mandlige og kvindelige soldater. Der er derfor tale om en analytisk tolkning af idealer som kønnede med særlig vægt på de militære maskuliniteter, der er forbundet med at være soldat.

I interviews såvel som dokumenter vægtes soldaternes faglighed højt. Hvad enten det er såkaldte grønne færdigheder, der omfatter det rent soldatermæssige håndværk: skydning, bevægelse i terræn, forhold overfor beskydning, at klare sig i naturen; eller om det er en mere specialiseret faglighed, som fx hos TRR, hvor der er mange tekniske færdigheder forbundet med soldaternes forskellige funktioner. Der er imidlertid også en klar forventning til, hvordan soldaterne lever op til de mere generelle idealer, der er forbundet med at være en god soldat i Hæren.

Robusthed

På en arbejdsplads som Hæren, hvor langt størstedelen af medarbejderne er mænd, forbindes det at være soldat ofte med maskuliniteter. Maskulinitetsidealer har traditionelt været stærkt forbundet med fysisk formåen (Anderson, 2002; Higate, 2003; Kyed, 2014). Det forventes af soldater, at de er fysisk i stand til at varetage de opgaver, der hører med til deres funktion. For nogle betyder det, at de skal kunne bære tungt udstyr i ujævnt terræn, for andre, at de skal kunne udbedre fejl og mangler ved køretøjer eller bære en såret kollega i sikkerhed. For alle soldater i Hæren gælder det, at de skal kunne bestå en træningstilstandsprøve, der består af en løbetest efterfulgt af en styrketest. Der er derfor fokus på fysisk formåen i alle Forsvarets enheder og uddannelser, og man forventer en robusthed af personellet, der beror sig på fysisk kapacitet, såvel som mentalt overskud til at håndtere det fysiske pres. I en vejledning til punktet "Fysisk robusthed" i bedømmelsesskemaet for værnepligtige står der således, at:

De fleste kan tåle strabadser og anstrengelser i et vist omfang, men nogle underkender deres egen styrke, giver hurtigt op og får ondt af sig selv, og nogle giver for tidligt op og søger fx læge for småskavanker for at undgå deltagelse i mere krævende aktiviteter. Ved robusthed over for fysisk krævende

opgaver forstås en rimelig grad af udholdenhed og hårdførhed. Her tænkes også på vedholdenhed og tålmodighed og evnen til at vedligeholde en måske ikke særligt fysisk krævende indsats over længere tid (Vejledning i brug af bedømmelsesskema VPL 2020, 2)

Der beskrives i citatet både en fysisk formåen, men i lige så høj grad betones den mentale robusthed forbundet med strabadserende aktiviteter: Det kræver ikke blot en stærk krop, men også en evne til at sætte *mind over matter* og kunne udstå den mentale udfordring, der også er forbundet med fysisk belastende aktiviteter. "Gode soldater" lader ikke sine følelser, eller fysiske symptomer styre sig, men kan i stedet styre dem – et aspekt af militære maskuliniteter, der er beskrevet siden begrebets undfangelse (Arkin & Dobrofsky, 1978; Enloe, 1983; Morgan, 1994). Citatet fra bedømmelseskemaet beskriver en grundlæggende forståelse af, at det ligger inden for de fleste menneskers potentiale at møde Forsvarets ideal om fysisk robusthed, men at nogle ikke vil være i stand til at udøve den mentale og følelsesmæssige kontrol og vilje, det vil kræve at leve op til det.

Når det forventes, at soldater "Kan værdsætte en god personlig træningstilstand og påtage sig at opbygge og vedligeholde den fysiske modstandskraft, der er nødvendig for et effektivt virke i krigerrollen", som det beskrives i uddannelsesbestemmelserne for HRU (BBU HRU, s. 3), er det et tydeligt signal til den enkelte soldat om, at det ikke alene forventes, at denne kan leve op til de fysiske krav forbundet med sin tjeneste, men også indoptager dette ideal. Forventningen om fysisk og mental robusthed gennemsyrrer alle Hærens enheder og aktiviteter, og det fremgår af både interviews og dokumenter, at det opfattes som et tegn på professionalisme, når soldaten fremstår fysisk veltrænet og i følelsesmæssig kontrol.

Der er dog forskelle på, hvordan tjenestegrenene opfatter vigtigheden af fysisk formåen. Hos kamptropper opfattes en stærk fysik som afgørende egenskab, mens det hos forsyningstropper træder mere i baggrunden til fordel for teknisk, mekanisk eller håndværksmæssig kunnen. Carstensen, BM i et uddannelseskompagni (HRU) hos JDR i Holstebro, fortæller: "Vi lægger vægt på psykisk og fysisk robusthed. I infanteriet lægger vi nok også mere vægt på den fysiske robusthed, da den fylder meget i vores arbejde". Infanteriet er kamptropper og uddannes derfor i kampfærdigheder stærkt forbundet til soldaternes fysiske kunnen og udholdenhed. Idealet om at være fysisk robust og kompetent er særligt gyldigt i infanteriet, hvor det opfattes som helt afgørende for soldatens evne til at udføre sin gerning.

De tekniske kompetencer opfattes, ligesom fysisk formåen, som et traditionelt maskulint domæne, hvor mænd stræber efter at vise evner med værktøj og hænder (Ely & Meyerson, 2010; Kyed, 2014). Poulsen, BM ved et HRU-kompagni hos TRR i Aalborg, fremhæver kompleksiteten i regimentets arbejde, og hvordan der lægges større vægt på de tekniske og kognitive evner, der er nødvendige i forbindelse med den større grad af specialisering: "Der

skal måske mindre til at være geværskytte 1 i en PNINF-gruppe [pansret infanterigruppe hos kamptropper] (...) der er noget mere komplekst i at være i Aalborg. Selvfølgelig skal de også kunne de grønne færdigheder, men en transportmand skal jo kunne rigtig rigtig meget mere". Det er ved at lægge vægt på de teknisk-faglige egenskaber konstablerne skal besidde efter endt uddannelse, at han tillader den fysiske formåen at træde mere i baggrunden. De "grønne færdigheder" er de kompetencer, der har med grundlæggende soldatervirke at gøre – og opfattes som tæt knyttet til fysisk robusthed. BM Poulsen forklarer her, hvordan det forventes af alle soldater at kunne begå sig soldaterfagligt, men at man i Aalborg lægger vægt på den mere specialiserede teknisk-faglige kunnen, og ikke blot fysisk formåen. Både hos infanteriet og hos transportenheden forankres fagligheden hos soldaterne i idealer, der kobles til maskuliniteter: fysisk og teknisk formåen.

Robusthed mellem køn

Både i Aalborg og Holstebro er der kvinder i uddannelseskompagnierne, og instruktørerne begge steder oplever, at samspillet mellem mandlige og kvindelige konstabelelever er præget af at indgå i en organisation, hvor soldaterne konkurrerer indbyrdes om at blive opfattet som gode soldater, og der er derfor en opmærksomhed på et internt hierarki i enhederne. Dette hierarki afspejler Connells beskrivelse af kønnede dynamikker som altid relationelle, og ikke statiske eller essentialistiske (Connell & Messerschmidt, 2005). Det kommer fx til udtryk i aktiviteter, hvor den fysiske og mentale robusthed afprøves, og bliver særligt tydelig, når de kvindelige konstabelelever synes at præstere bedre eller vise mere overskud end de mandlige konstabelelever og derved leve bedre op til idealet om robusthed: "Hvis kvinderne begynder at sætte mændene på plads, fordi de sidder og *bitcher*, så er det så hårdt en til *højre ret*,⁴ at der sidder vi jo og klapper i vores hænder". I citatet beskriver BM Carstensen, HRU Holstebro, hvordan instruktørerne glædes, når de mandlige konstabelelever bliver irettesat og udskammet, når de kvindelige konstabelelever giver udtryk for, at de mandlige konstabelelever brokker sig for meget. Når befalingsmanden bruger det kønnede udtryk "*bitcher*", er det et signal om, at det opfattes som, at de mandlige konstabelelever, der brokker sig, deltager i en typisk feminin praksis (Talbot, 2019). At soldaterne "*bitcher*", kan også opfattes som, at de ikke udviser den nødvendige kontrol over sine følelser og dermed ikke lever op til idealet om den gode soldat. De kvindelige konstablers formåen italesættes som en potentiel demaskulinisering af de mandlige konstabler, der skal anstrenge sig mere, hvis de skal blive opfattet som gode soldater og maskuline mænd, i det omfang at deres kvindelige kolleger præsterer mere i overensstemmelse med idealet for den gode soldat.

Militære maskuliniteter udøves af både mandlige og kvindelige konsta-belelever, men hvor de kvindelige soldater *kan vælge* at agere i overensstem-melse med militære maskuliniteter, *forventes* det af mændene, hvilket også er påpeget af fx Belkin (2012). De mandlige soldaters maskuliniteter er hele tiden er på spil, mens kvindelige soldater kan agere i overensstemmelse med mili-tære og maskuline idealer, uden at det bringer deres femininitet i spil – denne asymmetri er det, Vandello og Bosson (2013) kalder *precarious masculinity*.

BM Poulsen oplever også, at der er forskel på forventningerne hos TRR, hvor der er væsentligt flere kvinder i tjeneste end i infanteriet: "Det giver i hvert fald helt sikkert noget, når drengene ser de der piger, der ikke giver op, og bare holder på. Så får de sådan en *hmm, fuck, jeg skal i hvert fald ikke være den første, der giver op*" (HRU Aalborg). Det understreges her, at de mandlige soldater *forventes* at leve op til de idealer, der er forbundet med militære maskuliniteter, mens de kvindelige soldater *kan* leve op til dem. Det tydeliggør, at der i den danske hær er en hegemonisk (militær) maskulinitet, der står over femininiteter, ligesom det er beskrevet i forskning fra USA, Israel og UK etc. (fx Hinojosa, 2010; Sasson-Levy, 2003a).

Handlekraft

Et andet kønnet tema, der står tydeligt frem i uddannelse, vurdering og ud-vælgelse af Hærens soldater, er forventningen om, at en soldat skal være handlekraftig – at have og benytte sig af agens. Cuddy et al. (2015) beskriver, hvordan vestlige samfund, hvor individualisme værdsættes og fremhæves som en central værdi, i højere grad forbinder individualistiske eller hand-lekraftige træk, med mænd og maskuliniteter, mens kvinder mere associe-res med træk der understøtter fællesskabet (også fx Boldry, Wood, & Kashy, 2001; Enloe, 1983). Marcia Kovitz (2003) pointerer, at den militære organisati-ons grundlæggende rationale er operativ kapacitet. I Hærens uddannelser, og i den militære organisation, er handlekraft en central værdi, der rationaliseres i organisationen som afgørende for netop operativ kapacitet.

En god soldat beskrives i uddannelsesbestemmelserne for HRU som "ak-tiv, opsøgende og forudseende inden for egen funktion" (BBU HRU, s. 2) og som en, der "igangsætter uopfordret opgaveløsning, som bidrager til det fæl-les mål" (FOKUS kompetencefolder, s. 3). Individets svaghed kan være kol-lektivets undergang, og derfor er bevægelsen fra individ til gruppe grund-læggende i soldatens selvforståelse og praksis, og italesættes ofte som en ibo-ende drift; som en kraft, der driver soldaten til at handle, til at se fremad og til at varetage fællesskabets bedste (Siebold, 2007). Karlsen, BM hos et værne-pligtskompagni hos JDR i Holstebro, forklarer, hvordan hun identificerer de gode soldater blandt de værnepligtige:

"Der er rigtig meget ydre styring i Forsvaret, men dem, der er de bedste soldater, det er dem, der er indre styret. Dem, der har selvdisciplin til at selvstændigt vedligeholde sine stumper, holde styr på sine stumper, og rent faktisk træne selvstændigt.... Det er ham, der støtter gruppeførereren, når alle de andre lægger sig på skjoldet i solen (...) Dem, der bliver gode soldater (...) er dem, der selvstændigt kan gøre det: vise at de har kompetencerne, og tager ansvar for enheden, og ikke kun sig selv" (HBU Holstebro).

Citatet understreger, at den gode soldat har en "indre styring", der driver til selvstændigt at udvikle og vedligeholde de færdigheder, der er nødvendige for soldatervirket, så denne kan medvirke til at sikre kollektivets bedste og dermed enhedens operative kapacitet, hvilket også pointeres af Kovitz (2003). Centralt i forståelsen af soldaten er dennes iboende *drive* – eller handlekraft. Den gode soldat er ikke en, der blot hviler sig i solen, når muligheden byder sig, men en der handler, og handler selvstændigt, i kollektivets ærinde. Den samme forståelse går igen hos BM Poulsen ved HRU i Aalborg, der svarer således på spørgsmålet om, hvordan man kan se, hvem der bliver en god soldat:

"Hvis du går lidt i skyggerne og ser efter hvem der gør det, når der ikke er en voksen, der står og kigger på dem. Det er jo dem, vi gerne vil have. Målet er, at vi har en konstabel, der har handlekraft."

I citatet fremhæves det også, at det er noget inden i soldaten, en handlekraft, der gør, at denne løser opgaven uden at have brug for at spørge om råd og uden at skulle sættes i gang eller observeres. Det opfattes som en iboende kraft, der ofte forbindes med maskuliniteter, og hyldes eller ophøjes, i militær kontekst (Duncanson, 2013), men det fremgår ikke af hverken dokumenter eller citater, at handlekraft opfattes som udelukkende forbundet til maskuliniteter eller mandlige soldater.

Holdning

Holdning er et udtryk, der bruges i Hæren til at beskrive, hvordan idealet om den gode soldat praktiseres og beskriver ret beset en indstilling til tjenesten, der omfatter både helt konkret adfærd og mere diffuse forventninger, som fx at soldaten "accepterer de normer og regler, der gælder for omgang og samvær under tjenesten, og forsøger at leve op til disse" (Vejledning i brug af bedømmelsesskema VPL, s. 3). Det kan sidestilles med det, der i Van Maanen & Scheins "*Toward a Theory of Organizational Socialization*" beskrives som "attitude": "Den nytilkomnes tilslutning og indordning til de for hvervet kritiske værdier" (egen oversættelse) (Van Maanen & Schein, 1977, p. 46). Hos værnepligtskompagniet i Aalborg beskriver officeren Jensen således, hvordan de værnepligtige skal lære den militære holdning:

"Og det er lange dage, og det er hårde dage. Og de skal *rettes ind* i forhold til, at mor er der ikke til at gøre rent, mor er der ikke til at vaske tøj. Jeg skal

selv stryge min skjorte. Altså alle de der ting, som de har været vant til fra før... Vi forventer, at de er voksne mennesker, der selv tager ansvar" (HBU Aalborg).

En grundindstilling, soldater må have, eller den *holdning*, soldaten må udvise, er, at de er en del af noget større: at riget, regimentet, kompagniet, delingen og gruppen kommer forud for den individuelle soldat. I "Lærebog for Hærens Menige" fra 1948 står der således også: "Uden Lydighed og Mandsugt⁵ er det umuligt at samle alle Kræfter mod et fælles Maal" (Hæren, 1948). Underordning af individet i forhold til fællesskabet er et grundvilkår i enhver militær organisation (Belkin, 2012; Duncanson, 2009; Morgan, 1994). Det kræver underkastelse at være soldat, og underkastelsen rationaliseres i relation til operativ kapacitet og succes, der afhænger af, at enhederne uanset vilkårene opererer som beordret. Soldaterhåndværket er i sin natur et potentielt farligt og traumatiserende arbejde, hvorfor det er nødvendigt at træne soldaterne i at underkaste sig førerens vilje og ordrer, uanset hvor farligt eller frygtsomt det måtte opleves (Kovitz, 2003; Sion, 2007).

Underordningen af den enkelte soldat i forhold til fællesskabet rationaliseres derfor også i relation til frygt. I værnepligtsforløbet i Holstebro trænes soldaterne i at udvise den rette holdning, ved at tøjle deres frygt og parere ordre, gennem øvelsen "død mur": De værnepligtige skal lade sig falde fra svømmehallens 3-metervippe, stiv som en mur. Udføres øvelsen korrekt, lander man med hovedet nedad, vinkelret på vandoverfladen og glider derfor nemt og uskadt gennem vandspejlet. Men bøjer man sammen eller forsøger at afbøde faldet, vil man ofte lande mere horisontalt og dermed risikere at slå sig på vandet. BM Karlsen fra værnepligtskompagniet i Holstebro fortæller om betydningen af øvelsen:

"Det er en virkelig god måde at se *hvad er det her for et menneske?* Er det en person, som kan få sig selv til at gøre noget som føles farligt, og skræmmende, og som kræver fysisk mod, bare fordi vi siger at de skal? Kan vi få dem til at lave en *død mur* kan vi også få dem til at tage en maskingeværrede."⁶ (HBU Holstebro).

Citatet viser, at BM Karlsen bruger øvelsen til at få indsigt i, hvilket menneske hun har med at gøre – om personen har, hvad der skal til for at kunne blive soldat. I denne kontekst er det, der skal til, evnen til at tøjle sin frygt og kontrollere sine følelser – noget, der er en klassisk militær og maskulin dyd, men også viljen til at underkaste sig førerens vilje, i Hærens navn, og således opgive egen selvbestemmelse og agens i ævred for at blive accepteret som en god soldat (Barrett, 1996; Belkin, 2012; Morgan, 1994). I *holdning* ligger der således både et traditionelt maskulint ideal om stoicisme og følelsesmæssig selvkontrol, men også et ideal traditionelt forbundet med femininiteter om at underordne sig fællesskabet (Coles, 2009; Levant, 1993). Idealet om underordning kan imidlertid også forstås som forbundet til den maskuline tradition for at ofre sig for fællesskabet eller samfundet, og militærtjeneste som en mandlig

borgerpligt, jf. Janowitz (1957), men artikuleres ikke utvetydigt kønnet i de undersøgte enheder i Hæren.

Konkluderende diskussion

Analysen viser, at de idealer, der fremhæves i uddannelse, vurdering og udvælgelse af "den gode soldat" i de undersøgte uddannelsesenheder i Hæren, ikke ligner de maskulinitetsideal, der er størst opbakning til i det omkringliggende danske samfund, jf. MARS-undersøgelsen fra 2012 (Bloksgaard et al., 2015; Rostgaard & Ejrnæs, 2021). De idealer, der er fremkommet i analysen, antyder en lokal, hegemonisk maskulinitet, konstrueret og legitimeret i Hærens militære kontekst. Ideal om at være fysisk og mental robust, handlekraftig, at være villig til at ofre sig for sit land ligner traditionelle og militære maskuliniteter, som de er beskrevet i mange andre lande (fx Barrett, 1996; Fasting & Rones, 2017; Morgan, 1994). Samtidig er det ikke utvetydigt hvordan idealerne artikuleres af informanterne: Hvor robusthed fremstilles som tæt forbundet til maskuliniteter, er hverken handlekraft eller holdning klart kønnet, men i stedet mere ambivalent i måden, det beskrives på.

Forsvaret nyder en særegen position i det danske samfund med ret til at indkalde unge mænd, og måske snart også kvinder, til at aftjene værnepligt og dermed blive socialiseret til de idealer, der strukturerer professionen. Det forhold, at man bruger de kvindelige soldater som et negativt spejl over for de mandlige soldater, markerer en tydelig relation mellem maskuliniteter og femininiteter, hvor den første dominerer den anden. Resultaterne spejler Connell & Messerschmidts (2005) begreb om hegemoniske maskulinitet, idet den viser samspillet mellem lokale, regionale og globale (militære) maskuliniteter og legitimerer hierarkiet mellem maskuliniteter og femininiteter i den militære kontekst. Denne kønsrelation kan medvirke til at skabe barrierer for at øge andelen af kvindelige soldater, der, som det også er fundet i Sløk-Andersen (2018), opfattes som afvigende kroppe, der forventes at have sværere ved at leve op til idealerne. Det forhold, at kvinder i Forsvaret har værneret, i modsætning til mændenes værnepligt? og derfor til hver en tid kan sige op og forlade Forsvaret, kan bidrage til at fastholde denne konstruktion. Hvis den "naturlige" soldat er en mand, så kan kvindelige soldater blive anset som afvigelser, og både mandlige og kvindelige soldater blive vurderet i den optik: Kvinderne skal være lige så robuste som mændene, og mændene må ikke være mindre robuste end kvinderne.

Analysen peger på, at der er plads til nuancer i forståelsen af køn i Hæren, hvor idealerne ikke artikuleres som udelukkende maskuline, men også i mere kønsneutrale eller ambivalente idealer som holdning og handlekraft. Denne konklusion peger på et opbrud i kønnede idealer, der også rækker ind i den militære organisation, og som dermed bidrager til at nuancere forskning i mi-

litære maskuliniteter. Selvom Hæren er en arbejdsplads med en stor majoritet af mænd og med et ideal om at være fysisk og mentalt robust, der artikuleres utvetydigt maskulint, forekommer det ikke, at militæret er en maskulin højborg, der agerer fristed for mere traditionelle idealer for maskulinitet, men i stedet en organisation med ambivalente og nuancerede idealer, der også her peger på et opbrud i kønsrelationerne.

Analysen peger på Hæren som en organisation, der socialiserer til idealer, der i varierende grad harmoniserer med det omkringliggende samfund. Hvad betyder det for Forsvarets evne til at rekruttere og fastholde professionelle soldater, hvis soldaterne oplever, at der er en væsentlig forskel mellem de idealer, de forventes at skulle leve op til civilt og militært? Det mangler der undersøgelser af i Danmark, hvilket peger på, at diskussionen om fx kvindelige værnepligtige ikke kun bør foregå på baggrund af de praktiske forhold omkring materiel og uniformer, men også med opmærksomhed på, hvorvidt man socialiserer til kønnede idealer, der i sit udgangspunkt kan virke ekskluderende for ikke-mandlige kroppe og identiteter.

Tak

Forfatteren vil gerne takke de medvirkende befalingsmænd, for uvurderlig viden og adgang, samt Prof. Ann-Dorte Christensen, Seniorforsker ved Veterancentrets Videntcenter Anni Brit Sternhagen Nielsen, kollegaer i forskningsgruppen CASTOR, samt to anonyme reviewere for vejledning, feedback og konstruktive kommentarer.

Noter

1. Eksperterne blev inden interview oplyst om formålet med interviewet, samt behandling og opbevaring af data, og gav samtykke til optagelse og brug af deres udtalelser i denne sammenhæng. Transskriptioner er pseudonymiseret.
2. Interviewguide kan rekvireres hos forfatter.
3. Al analyse er foretaget i NVivo12 Pro, og de initiale temaer er: Ansvar, Bede om hjælp, Enkeltkæmper, Fysisk Robusthed, Handlekraft, Holdning, Krigerånd, Mavefornemmelsen, Mental Robusthed, Samfund og Forsvar, Underordning. De tre overordnede temaer fremkommer således, at Robusthed: Fysisk Robusthed og Mental Robusthed; Handlekraft: Handlekraft, Krigerånd; Holdning: Holdning, Mavefornemmelsen, Ansvar. Det efterlader Enkeltkæmper, som handler om konkret soldaterfaglig kunnen (de "grønne færdigheder"), og Samfund og Forsvar, som handler om, hvordan soldaten er positioneret ift. samfundet. Disse to er ikke direkte relevante for denne artikels formål.
4. "Til højre ret" er en kommando, der gives til soldater om at rette op og rette ind, når de står indtrådt i gelederne. Når udtrykket bruges i denne sammenhæng, er det derfor som en metafor for en irettesættelse eller ordre.
5. "Mandstugt" er det, man i dag vil kalde *disciplin*.

6. En maskingeværrede er fx en bunker eller en nedgravet kampstilling med et stort maskingevær – en meget farlig kampstilling at skulle angribe ("tage").

Referencer:

- Anderson, E. (2002). Openly gay athletes – Contesting hegemonic masculinity in a homophobic environment. In *Gender and Society* (Vol. 16, Issue 6, pp. 860-877). <https://doi.org/10.1177/089124302237892>
- Archer, E.M. (2013). The power of gendered stereotypes in the US marine corps. *Armed Forces and Society*, 39(2), 359-391. <https://doi.org/10.1177/0095327X12446924>
- Arkin, W., & Dobrofsky, L.R. (1978). Military Socialization and Masculinity. *Journal of Social Issues*, 34(1), 151-168. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1978.tb02546.x>
- Barrett, F.J. (1996). The organizational construction of hegemonic masculinity: The case of the US Navy. *Gender, Work and Organization*, 3(3), 129-142. <https://doi.org/10.1111/J.1468-0432.1996.TB00054.X/FORMAT/PDF>
- Belkin, A. (2012). *Bring me men : military masculinity and the benign facade of American empire, 1898-2001*. 244.
- Bennike, K.B. (2021). "We Don't See Gender, Only Soldiers!" - Negotiating Military Identities in Narratives on Gender, Peace, and Security. Aalborg University.
- Bloksgaard, L., Christensen, A.-D., Jensen, S.Q., Hansen, C.D., Kyed, M., & Nielsen, K.J. (2015). Masculinity Ideals in a Contemporary Danish Context. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 23(3), 152-169. <https://doi.org/10.1080/08038740.2015.1046918>
- Boldry, J., Wood, W., & Kashy, D.A. (2001). Gender Stereotypes and the Evaluation of Men and Women in Military Training. *Journal of Social Issues*, 57(4), 689-705. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00236>
- Brænder, M. (2016). Adrenalin Junkies: Why Soldiers Return from War Wanting More. *Armed Forces and Society*, 42(1), 3-25. <https://doi.org/10.1177/0095327X15569296>
- Christensen, A.-D. (2019). Maskuliniteter, magt og interseksjonalitet. In *Politica online* (Vol. 51, Issue 1). http://politica.dk/fileadmin/politica/Dokumenter/politica_51_1/christensen.pdf
- Coles, T. (2009). Negotiating the Field of Masculinity. *Men and Masculinities*, 12(1), 30-44. <https://doi.org/10.1177/1097184X07309502>
- Connell, R.W. (1995). *Masculinities* (1st ed.). University of California Press.
- Connell, R.W. (2005). Change among the Gatekeepers: Men, Masculinities, and Gender Equality in the Global Arena. *Source: Signs*, 30(3), 1801-1825. <https://doi.org/10.1086/427525>
- Connell, R.W., & Messerschmidt, J.W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Cuddy, A.J.C., Wolf, E.B., Glick, P., Crotty, S., Chong, J., & Norton, M.I. (2015). Men as cultural ideals: Cultural values moderate gender stereotype content. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(4), 622-635. <https://doi.org/10.1037/PSPI0000027>

- Duncanson, C. (2009). Forces for good? Narratives of military masculinity in peace-keeping operations. In *International Feminist Journal of Politics* (Vol. 11, Issue 1, pp. 63-80). <https://doi.org/10.1080/14616740802567808>
- Duncanson, C. (2013). Forces for Good? In *Forces for Good?* Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/9781137319425>
- Ely, R.J., & Meyerson, D.E. (2010). An organizational approach to undoing gender: The unlikely case of offshore oil platforms. *Research in Organizational Behavior*, 30(C), 3-34. <https://doi.org/10.1016/J.RIOB.2010.09.002>
- Enloe, C. (1983). *Does khaki become you? : the militarisation of women's lives*. South End Press.
- Fasting, K., & Rones, N. (2017). The Palgrave International Handbook of Gender and the Military. In R. Woodward & C. Duncanson (Eds.), *The Palgrave International Handbook of Gender and the Military*. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-51677-0>
- Forsvaret. (2021). *Professionel soldat i Hærens Reaktionsstyrker* | Forsvaret. Karriere i Forsvaret. <https://karriere.forsvaret.dk/uddannelse/haeren/reaktionsstyrkeuddannelse-i-haeren/>
- Forsvarets Personalestyrelse. (2022). *Kvinder i Forsvaret*. <https://www.forpers.dk/da/hr-i-tal/kvinder/>
- Forsvarsministeriet. (2021a). *Hæren // Army*. <https://www.forsvaret.dk/da/organisation/haeren/>
- Forsvarsministeriet. (2021b). *Værnepligtige*. <https://www.forpers.dk/da/hr-i-tal/varnepligtige/>
- Gilchrist, V.J. (1992). Key informant interviews. In *Doing qualitative research*. (pp. 70-89). Sage Publications, Inc.
- Hæren. (1948). *Lærebog for Hærens Menige*. N. Olaf Møller.
- Heiselberg, M.H. (2018). Operation 'Long Distance Parenting': the moral struggles of being a Danish soldier and father. *Gender, Place and Culture*, 25(10), 1471-1491. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1489784>
- Higate, P.R. (2003). Military masculinities : identity and the state. *Undefined*.
- Hinojosa, R. (2010). Doing Hegemony: Military, Men, and Constructing a Hegemonic Masculinity. *The Journal of Men's Studies*, 18(2), 179-194. <https://doi.org/10.3149/jms.1802.179>
- Janowitz, M. (1957). Military elites and the study of war. *Journal of Conflict Resolution*, 1(1), 9-18. <https://doi.org/10.1177/002200275700100103>
- Jansen, J.D., & Reddy, V. (1994). *Curriculum Analysis - a reference manual*. <https://sites.pitt.edu/~ginie/ieq/pdf/curranal.pdf>
- Kovitz, M. (2003). The Roots of Military Masculinity. In *Military Masculinities: Identity and the State* (pp. 1-14). Praeger.
- Kyed, M. (2014). Ambulancearbejde, sikkerhed og maskuline rekonfigurationer: Etnografiske fortællinger om kulturelle praksisser under forandring. *Dansk Sociologi*, 25(3), 69-90. <https://doi.org/10.22439/DANSOC.V25I3.4876>

- Kyed, M., Christensen, A.D., Oldrup, H., & Nielsen, A.B.S. (2022). Homecoming as a Gendered Practice in Danish Military Families. *Armed Forces and Society*. https://doi.org/10.1177/0095327X221137937/ASSET/IMAGES/LARGE/10.1177_0095327X221137937-FIG1.JPEG
- Levant, R.F. (1993). Toward the reconstruction of masculinity. *Journal of Family Psychology*, 5(3-4), 379. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.5.3-4.379>
- Lidegaard, B. (2018). Danmark i Krig 1991-2011. In Aarhus Universitet (edt.) 100 Danmarkshistorier. <https://danmarks-historien.dk/vis/materiale/danmark-i-krig-1991-2011/>
- Morgan, D.H.J. (1994). Theater of War: Combat, the Military, and Masculinities. In *Theorizing Masculinities* (pp. 166-182). SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452243627.n9>
- Oldrup, H., Christensen, A.-D., Kyed, M., & Nielsen, A.B.S. (2021). *Børneliv og Hverdagsliv i Veteranfamilier*.
- Pedersen, T.R. (2017). *Soldierly Becomings - A Grunt Ethnography of Denmark's New "Warrior Generation."* Copenhagen.
- Pinar, W.F. (Ed.). (2014). *International Handbook of Curriculum Research* (2nd ed.). Routledge.
- Posner, G.J. (2004). *Analyzing the curriculum* (3rd ed.). McGraw-Hill.
- Rostgaard, T., & Ejrnæs, A. (2021). How Different Parental Leave Schemes Create Different Take-Up Patterns: Denmark in Nordic Comparison. *Social Inclusion*, 9(2), 313-324. <https://doi.org/10.17645/si.v9i2.3870>
- Sasson-Levy, O. (2003a). Military, masculinity, and citizenship: Tensions and contradictions in the experience of blue-collar soldiers. *Identities*, 10(3), 319-345. <https://doi.org/10.1080/10702890390228892>
- Sasson-Levy, O. (2003b). Feminism and Military Gender Practices: Israeli Women Soldiers in "Masculine" Roles. *Sociological Inquiry*, 73(3), 440-465. <https://doi.org/10.1111/1475-682x.00064>
- Schwartz-Shea, P., & Yanow, D. (2012). Interpretive research design: Concepts and processes. *Interpretive Research Design: Concepts and Processes*, 1-186. <https://doi.org/10.4324/9780203854907>
- Siebold, G. L. (2007). The essence of military group cohesion. *Armed Forces and Society*, 33(2), 286-295. <https://doi.org/10.1177/0095327X06294173>
- Sion, L. (2007). Reinterpreting Combat Masculinity - Dutch peacekeeping in Bosnia and Kosovo. *Sociologie*, 3(1), 95-110.
- Sløk-Andersen, B. (2017). Researching the body - the body in Research. Reflections on a participatory Fieldwork in the Danish army. *Kuckuck*, 2, 28-32.
- Sløk-Andersen, B. (2018). The Becoming of Good Soldiers - An Ethnographic Exploration of Gender and Other Obstacles in the Military Borderland. In *PhD thesis*. University of Copenhagen.
- Sløk-Andersen, B. (2019). The Butt of the Joke?: Laughter and Potency in the Becoming of Good Soldiers. *Cultural Analysis*, 17(1), 25-56.

- Sørensen, B.R. (2017). Public commemorations of Danish soldiers: Monuments, memorials, and tombstones. *Critical Military Studies*, 3(1), 27-49. <https://doi.org/10.1080/2337486.2016.1184417>
- Talbot, M.M. (2019). *Language and gender* (3rd ed.). Polity Press.
- Titunik, R.F. (2008). The myth of the Macho military. *Polity*, 40(2), 137-163. <https://doi.org/10.1057/palgrave.polity.2300090>
- Van Maanen, J., & Schein, E.H. (1977). *Toward a theory of organizational Socialization*. 1-89.
- Vandello, J.A., & Bosson, J.K. (2013). Hard won and easily lost: A review and synthesis of theory and research on precarious manhood. *Psychology of Men & Masculinity*, 14(2), 101-113. <https://doi.org/10.1037/a0029826>
- Welland, J. (2013). Militarised violences, basic training, and the myths of asexuality and discipline. *Review of International Studies*, 39(4), 881-902. <https://doi.org/10.1017/S0260210512000605>
- Woodward, R. (2009). Warrior Heroes and Little Green Men: Soldiers, Military Training, and the Construction of Rural Masculinities. *Rural Sociology*, 65(4), 640-657. <https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2000.tb00048.x>
- Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and Nation* (1st ed.). SAGE Publications.

"Good soldiers" and military masculinities in the Danish army

This article investigates the ideals that characterize "the good soldier" in the Danish army, and the extent to which these are gendered. Using document analysis and informant interviews, I analyzed training, evaluation and selection during basic training and combat training in the army. The "good soldier" ideals of physical and mental robustness are tied to masculinity ideals, whereas ideals of soldiers' attitude and agency are more ambivalent, and include ideals tied to both masculinity and femininity. The analysis shows that female soldiers are used to mirror male soldiers in a negative manner, demasculinizing the male soldiers who fail to perform better than their female counterparts. I conclude that the army socializes its soldiers to meet ambivalent and nuanced ideals to become "good soldiers", ideals that point to disruption in the gender relations.

Keywords: masculinity, military, gender, socialization, military masculinities, conscription

25

Hilde A. Aamodt & Alicja Olkowska

«Og husk at vi ikke har *mistet* omsorgen for våre barn. Den er blitt *tatt* fra OSS»

– Om hvordan foreldre som har blitt fratatt omsorgen inkluderes og ekskluderes i samfunnet

Artikkelen er et resultat av et forskningsprosjekt som studerer omsorgsovertakelser fra et foreldreperspektiv i Norge. I denne artikkelen undersøker vi hvordan mødre som er fratatt omsorgen for sine barn inkluderes og ekskluderes i samfunnet og på den måten blir gitt ulike subjektidentiteter. Identiteter den enkelte ikke nødvendigvis kjenner seg igjen i, men som like fullt kan medføre ekskludering og utestengelse fra avgjørende velferdsgoder. Det å være inkludert i barnevernets system innebærer ikke nødvendigvis å motta hjelp den enkelte opplever som hjelpsom. Heller fremstår barnevernet å være frakoblet det sosialfaglige system hvor livsbetingelser og omsorgskompetanse blir sett i en sammenheng. Heller ikke det rettslige system synes å komme disse foreldrene til unnsetning. Avslutningsvis tematiseres menneskerettighetenes mulig funksjon for foreldre som er fratatt omsorgen for sine barn. Artikkelen er forankret i Niklas Luhmanns systemteori.

Nøkkelord: barnevern, omsorgsovertakelser, inkludering, ekskludering, identitet, Niklas Luhmann, systemteori

Innledning

I denne artikkelen studerer vi hvilke inkluderings- og ekskluderingsmekanismer barnevernsforeldre i Norge utsettes for gjennom å bli gitt ulike subjektidentiteter i samfunnet. Identiteter de ikke nødvendigvis kjenner seg igjen i, men som like fullt blir avgjørende for hvordan de ser seg selv, og som disponerer hjelpen og støtten de blir tilbudt.

Tidligere forskning viser at foreldre som har kontakt med barnevernet, er generelt underprivilegerte i samfunnet. De har lavere utdanning, løsere tilknytning til arbeidslivet, dårligere nettverk, svakere helse og har dårlig økonomi (Andenæs, 2004; Clausen & Kristofersen, 2008; Kojan & Fauske, 2011; Kojan & Storhaug, 2021). Mer enn å stadfeste foreldrenes marginaliserte posisjon forsøker vi i denne artikkelen å vise, ved hjelp av Niklas Luhmanns systemteori, *hvordan* samfunnet kommuniserer og tilbyr foreldrene særlige subjektidentiteter som plasserer barnevernsforeldre i marginaliserte posisjoner, hvor vi deretter etterspør et politisk ansvar for deres situasjon. Vi spør om ikke disse foreldrenes kamp for rettigheter kan ses i sammenheng med andre minoritetsgruppers identitetskamp og hvor vi påpeker, fra et menneskerettslig perspektiv, foreldrenes mangel på anerkjennelse og likeverd. Samtidig etterlyses et sosialfaglig blikk hvor livsbetingelser og omsorgskompetanse blir forstått og sett i en sammenheng i vurderingen av familiers hjelpebehov. Nettopp fordi sosialt arbeid blir beskrevet som et hjelpesystem hvis funksjon er å bidra til inkludering (Nissen, 2010; Warming & Fahnøe, 2017).

Luhmanns særlige bidrag er et blikk på hvordan samfunnet og det sosiale skapes gjennom kommunikasjon. Teorien bygger på en radikal konstruktivisme hvor virkeligheten verken ses som en realitet uavhengig av iakttageren, eller trer frem som en konstruksjon avhengig av iakttageren. Heller er realiteten i konstruksjonen. Dermed vil det å produsere mening gjennom den konkrete iakttagelse innebære å produsere virkelighet (Luhmann, 1988, 2006; Moeller, 2006). Det er dermed et perspektiv hvor virkeligheten ikke stadfesteres gjennom en intersubjektiv enighet eller en felles forståelse. Heller består samfunnet av sosiale systemer med hvert sitt unike blikk på verden. I denne artikkelen er det foreldres konkrete iakttagelse og kommunikasjon av sin erfaring med omsorgsovertakelse som iakttas som produksjon av mening og virkelighet. Artikkelen bygger på intervjudata med ti foreldre som har erfart en omsorgsovertakelse av ett eller flere barn. Vi undersøker hvordan foreldrenes kommunikasjon formidler og skaper ulike subjektidentiteter som bidrar til en ekskludering på en rekke samfunnsområder. Problemstillingen som undersøkes er; *Hvordan opplever foreldre, som har blitt fratatt omsorgen for barnet sitt av barnevernet, seg inkludert og ekskludert i samfunnet?*

Det å bli fratatt omsorgen for sitt barn er forbundet med skam, noe som i seg selv kan gjøre det vanskelig å stå opp for sine rettigheter (Houston, 2016; Gibson, 2020). I Norge har Organisasjonen for barnevernsforeldre (OBF) gjort

Hilde A. Aamodt

Ph.d.
OsloMet –
storbyuniversitetet
Institutt for sosialfag

E-mail:
haamo@oslomet.no

Alicja Olkowska

Master i
familiebehandling
OsloMet –
storbyuniversitetet
Institutt for sosialfag

E-mail:
alicja@oslomet.no

et arbeid for å etterspørre og synliggjøre disse foreldrenes rettigheter (OBF, nettsider). Fra forskningsfeltet etterspørres det kunnskap om foreldrenes situasjon og perspektiv, og hvordan foreldrene blant annet kan bli en ressurs for barnet mer enn en motpart for fosterforeldre og kommune (Unrau, 2007; Slettebø, 2013; Ankestyrelsen, 2013; Aamodt & Mossige, 2014; Hammer, 2016; Karmsten et al. 2018; Karmsten, 2109; Syrstad, 2020; Bengtsson & Karmsten, 2020; Syrstad & Slettebø, 2020; Aamodt & Sommerfeldt, 2022).

Barnevernets manglende foreldreperspektiv blir forstått og forklart med de nordiske lands siste års særlige barneofokus¹ (Pösö et al., 2014; Hennum, 2015; Hammer, 2016; Picot, 2016; Bengtsson & Karmsten, 2020) hvor flere nå spør om dette perspektivet har gått for langt og på bekostning av et familieperspektiv hvor hensynet til barnets beste må forstås og ses avhengig av barnets relasjonelle og materielle kontekst (Hennum, 2017; Kojan, 2021; Aamodt, 2021). Blant annet blir det «treleddede» foreldreskapet med sitt fokus på samarbeid mellom foreldre, fosterforeldre og barneverntjeneste løftet frem som et viktig mål og utvikling (Aamodt & Mossige, 2014; Boyle, 2017; Chateaufneuf et al., 2017; Hæstbek & Jacobsen, 2019; Brobyggerprogrammet, 2019; Aamodt & Sommerfeldt, 2022).

Det etterspurte fokus etter foreldrenes perspektiv kan også ses i sammenheng med den internasjonale kritikken av barnevernets praksis i Norge. Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) i Strasbourg har de siste årene besluttet å ta inn 43 norske barnevernssaker til behandling. Dom er felt i 16 av sakene og Norge har blitt domfelt i 14 av dem.² Et tilbakevendende tema i disse dommene er at EMD mener det gis for lite samvær etter omsorgsovertakelser, og at det ikke blir tilstrekkelig lagt til rette for en mulig gjenforening med foreldrene. Norge kritiseres med andre ord for en manglende ivaretagelse av barnets rett til familie hvor også omsorgsovertakelsens karakter av midlertidighet ikke gjenspeiles i verken praksis eller lovgivning (Strand Lobben mfl. mot Norge, 2019).

Det er røster som tar til orde for å tenke radikalt nytt om barnevernets praksis. For eksempel blir det stilt spørsmål om det å plassere barn i fosterhjem alltid er til barnets beste. Kan det være at barnet aldri kan bli noe mer

en «annen rangs» i forhold til fosterfamiliens biologiske barn (Lausten et al., 2017; Marx, 2012)? Det har også blitt reist spørsmål om det å omplassere barn i fosterhjem er et gedigent eksperiment (Hestbæk, 2021). Sentralt er også dilemmaer mellom det å hjelpe foreldrene og det å frata dem omsorgen ved tvang (Jørgensen, 2017).

Individet i det funksjonelt differensierte samfunnet

Niklas Luhmann (2016) beskriver en markant samfunnsendring fra 17-1800-tallet. Her endrer samfunnet seg fra å være organisert og inndelt etter klasse, familieforhold og hierarki til å bli funksjonelt differensiert. Luhmann beskriver hvordan samfunnet går fra å være stratifisert inndelt til at det strukturerende prinsipp er samfunnets funksjoner. Med det mener han at samfunnet består av systemer der hvert system har sin funksjonelle oppgave. Hvert system kommuniserer i henhold til sin spesifikke kode hvor noe ses til forskjell fra noe annet. Det økonomiske system ser etter hva som er lønnsomt til forskjell fra det ulønnsomme, det sosialfaglige etter hva som er hjelpsomt til forskjell fra ikke-hjelpsomt, det vitenskapelige blikket søker det som er sant til forskjell fra det usanne, det rettslige etter hva som er lov til forskjell fra ulovlig, og det sportslige systemet organiserer verden utfra forskjellen mellom å vinne og å tape, for å ta noen eksempler. Den funksjonelle differensiering går på tvers av landegrensene. Det er ikke ett økonomisk system i Norge og et annet i Thailand. Heller er systemene globale.

Systemene er også *prinsipielt* likeverdige i sin funksjon. Det innebærer at intet system er av mer verdi enn et annet. Dermed finnes det heller ikke et «over-system» vi kan ty til om vi er i tvil om hvilken beskrivelse vi skal se hen til. For systemet selv er dets egen funksjon det primære. Det betyr ikke at vi ikke kan definere og bestemme at ett system skal ha forrang. I en rettssal er for eksempel det juridiske systemet rådende. Et fravær av hierarki mellom systemene betyr imidlertid ikke et fravær av hierarki mellom mennesker (Moeller, 2006). Forskjellen er at ulikheten mellom mennesker ikke lenger korresponderer med samfunnets orden. Samfunnet er ikke inndelt og ordnet etter sosial stratifikasjon hvor individet får sin identitet og subjektposisjon gjennom arv og familietilhørighet. Den enkelte er ikke lenger sikret individuell identitet, status og inkludering gjennom sin sosiale plassering i en bestemt familie (Luhmann, 2002).

Som individ har en dermed ikke tilgang til en generell inkludering i samfunnet. Heller blir en inkludert gjennom de ulike systemenes identifisering av den enkelte som person. En er i utgangspunktet «utenfor» og tilbys delvise inkluderinger gjennom systemenes rolletildelinger (Luhmann, 2016; Moeller, 2006). Ved at hvert enkelt system kommuniserer den enkelte som inkludert eller ekskludert integreres vi som personer i samfunnet. Som person kan du

dermed være inkludert og ekskludert på samme tid. Du er inkludert i samfunnet som ekskludert.

Med funksjonell differensiering blir det å være individuell og unik noe en blir i betydningen forskjellig fra alle andre. Dermed må vi akseptere noe generelt for å kunne gjøre oss selv unik (Moeller, 2006). Identiteten skapes ved å bli sett som en person til forskjell fra alle andre. Identiteten som rettsløs skapes til forskjell fra å se alle andre som rettighetshavere. Identiteten som mislykket trer frem som en motsetning til de generelt vellykkede. Dermed ser vi hvordan individualiteten er i kontinuerlig endring og noe som må jobbes frem nærmest fra situasjon til situasjon, fra dag til dag (Moeller, 2006).

Hvert system definerer, inkluderer og ekskluderer fra sitt systeminterne rasjonelle blikk. Det er som om vi har mistet identiteten «som holder oss sammen». Vi er ingenting i kraft av oss selv. Svaret på dette, sier Luhmann er at vi mennesker har behov for selvbeskrivelser som ivaretar vår verdi, respekt og likeverd i kraft av å være mennesker. Det er her semantikken om frihet, likhet og menneskerettigheter finner sin plass. Vi har behov for å vite at noe er hevet over funksjonssystemenes blikk. Luhmann beskriver dette som menneskenes selvbedrag. Vi har etablert en semantikk for å imøtekomme det lappeteppe av identiteter som funksjonssystemene tilbyr oss (Moeller, 2008). Det er en semantikk vi trenger for å overbevise oss selv om vår alles ukrenkelige verdi, uavhengig av posisjon og familietilhørighet.

Metode

Artikkelen har en konstruksjonistisk vitenskapelig tilnærming. Det innebærer at vi både i innhenting av data og i analyseprosessen antar at virkeligheten trer frem som følge av blikket vi ser med. Fenomenet vi studerer og oss som forskere vil dermed være viklet sammen på særlige måter i denne konstruksjonen. Vår forståelse av virkeligheten er på den måten mediert, det vi ser er forutsatt av blikket vi har sett med (Pors & Hustad, 2020). Vi har dermed ikke som mål å fastlegge hvordan virkeligheten faktisk *er*. Heller trer funnene og analysen frem som følge av vårt blikk for hvordan foreldre kommuniserer en forskjell mellom det å være inkludert og ekskludert. I tillegg betyr det at vi ser foreldrenes kommunikasjon som meningsskapende og som en produksjon av virkelighet (Luhmann, 1997, 2006), og etterlyser dermed ikke andre parters beskrivelser for å kunne stadfeste de inkluderings- og ekskluderingsmekanismene foreldrene eventuelt utsettes for.

Kvalitative intervju

Vi har gjennomført ti intervjuer med foreldre³ som har blitt fratatt omsorgen for ett eller flere barn. For noen av foreldrene hadde dette skjedd nylig, for andre lå omsorgsovertakelsen langt tilbake i tid. Intervjuene ble gjennomført

uten en intervjuguide til å styre intervjuene. Heller var det ett spørsmål som dannet intervjuets utgangspunkt; *Kan du fortelle om omsorgsovertakelsen slik du opplevde denne?* På den måten sikret vi at intervjuene handlet om det representantene var opptatte av, og ville formidle, mer enn hva vi forskere på forhånd ønsket å få kunnskap om. Dermed ble det hva foreldrene opplevde som viktig å formidle som ble prosjektets empiri (Justesen & Mik-Meyer, 2010). Tilnærmingen kan beskrives som produksjon av narrative data hvor det legges vekt på foreldrenes subjektive meningsskaping (Riessman, 1993). På mange måter var intervjutilnærmingen ny for oss. Vanligvis har vi støttet oss til forhåndsdefinerte forskningsspørsmål som har dekket ulike temaer vi har ønsket å få belyst. Vi opplevde imidlertid at denne fremgangsmåten ga kunnskap på en annen måte, og at tilnærmingen bidro til en viktig kunnskapsoverføring. Vi fikk tilgang til kunnskap vi på forhånd ikke hadde tenkt på, erfaringer vi ikke kunne gjettest å etterspørre, samtidig som at intervjuene ga oss en opplevelse av å ha fått et viktig oppdrag i å forvalte kunnskapen vi hadde fått overlevert. Denne artikkelen er et forsøk på dette, og er et eksempel på erfaringer og innsikt vi på forhånd ikke var forberedt på.

Det empiriske materialet

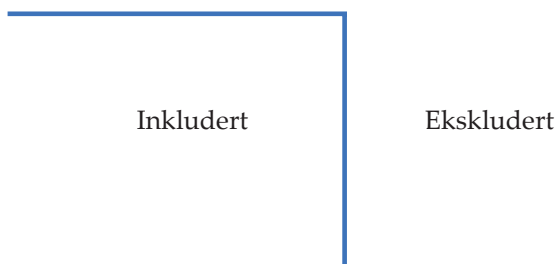
Som nevnt er det empiriske materialet intervjuer med foreldre som har blitt fratatt omsorgen for ett eller flere barn av barnevernet. Hvordan vi leser og forstår vår empiri, vil imidlertid alltid på en eller annen måte være formet av blikket vi anlegger. Teori og empiri kan dermed ikke forstås uavhengig av hverandre (Andersen, 2021). Heller vil vår teori og empiri være to sider av den samme mynt for å sitere Niels Åkerstrøm Andersen (2021, s. 247). Empirien må skapes på en måte som gjør at den nettopp kan fungere som empiri. Det er for eksempel mye av empirien som ikke tas i bruk, noe blir valgt bort, og andre innsikter blir kanskje ikke oppdaget. Det er først når vi ser empirien på en bestemt måte at vi også lager og former den slik at den passer nettopp til vår teori og analysestrategi (Andersen, 2021). Empirien setter rammer og begrensninger for hva vi ved hjelp av teorien kan få øye på. Det er ikke mulig å få øye på alt. Samtidig definerer ikke empirien hva vi ser. Hva vi ser er resultat av den konkrete analysestrategien. Det samme kan vi si om teorien. Teorien setter ramme og begrensninger for hvordan det empiriske materialet kan forstås, uten å definere hva det empiriske er. Hvilken empiri som skapes er nettopp resultat av den konkrete analysestrategien (Pors & Hustad, 2021). Luhmanns systemteori skiller mellom psykiske, sosiale og biologiske systemer. Systemene er autopoietiske og lukkede, og produserer seg selv gjennom henholdsvis tanker, kommunikasjon og prosesser. Vi har dermed kun tilgang til de sosiale systemene gjennom måten det kommuniseres, og det er dermed kun foreldrenes kommunikasjon som analyseres, og ikke for eksempel kroppslige reaksjoner eller deres tanker (1990).

Analysestrategi

Samfunnet som enhet forsvant samtidig med konseptet om Gud, sier Luhmann (Moeller, 2006). Samfunnet kan dermed ikke lenger analyseres som om det er mulig å plassere seg utenfor det en analyserer. Heller befinner vi oss alle *i* samfunnet. Vi må derfor skape et *utenfor* (Luhmann, 2016). I denne artikkelen har vi konstruert et *utenfor* ved å etablere et blikk med forskjellen mellom inkludert og ekskludert på samfunnets funksjonssystemer. Analyseblikket er rettet mot måten foreldrene kommuniserer seg selv som inkludert eller ekskludert i de ulike funksjonssystemene. Mer konkret er det foreldrenes iakttagelse av kommunikasjonssystemenes iakttagelse av dem som personer som er analysert frem.

Teoriteknisk kan en kun bruke et begrep når en kan se hva det utelukker. Dermed er det også kun meningsfullt å tale om inklusjon når det finnes en eksklusjon (Luhmann, 2016, s. 501). I denne artikkelen har vi tatt utgangspunkt i de ulike funksjonssystemenes etablerte forskjeller og sett hvordan foreldrene blir gitt subjektidentiteter gjennom hvordan systemene plasserer dem på systemenes innside eller utside. Inklusjon betegner formens innside og eksklusjon er formens yterside:

Figur a, analyseblikk

Etiske retningslinjer

Gjeldende forskningsetiske retningslinjer for bruk av data er blitt fulgt og godkjenning fra NSD⁴ foreligger. Alle formelle krav til innsamling, bruk og oppbevaring av datamaterialet er oppfylt. All deltakelse i studien er basert på informert og frivillig samtykke. Deltakernes anonymitet er ivaretatt og alle resultater er fremstilt på gruppenivå. Ingen enkeltpersoner er identifiserbare. Alle representantene ble informert om at de kunne trekke seg underveis i studien om de likevel ikke ønsket å delta. Ingen har trukket seg.

Funn og analyse

Som individer er vi ikke inkludert i *samfunnet*, heller er vi inkludert på ulike måter avhengig av det enkelte funksjonssystemets interne tilskrivninger (Luhmann, 2002). Inklusjon og eksklusjon kan derfor bare skje innenfor et systems kommunikasjon. Altså er det systemene selv som kommuniserer en form for inkludering eller ekskludering gjennom hvordan en som person gjøres relevant i kommunikasjonen. Dermed er vi som individer ikke lenger én i betydning «hel og udelelig». Heller fremstår den enkelte som stykkevis og delt. For eksempel kan en fremstå som både en mor, datter, arbeidstaker, venn, kreativ, dyktig, sporty osv. Identiteten er dermed sosial og trer frem gjennom måten kommunikasjonssystemene kommuniserer og gjør den enkelte relevant. *Måten* den enkelte er inkludert i samfunnet avhenger dermed av det enkelte funksjonssystemets blikk og inkludering.

Det å være inkludert betyr imidlertid ikke nødvendigvis en positiv identitetsbeskrivelse. Det er fullt mulig å være inkludert ved et negativt fortegn. Det økonomiske system kan se en som uøkonomisk, loven kan definere oss som kriminell, pasientrollen gir oss betegnelsen syk osv. En er dermed inkludert ved å bli kommunisert frem som ekskludert. I analysen er det sett etter hvordan foreldrene kommuniserer frem ulike subjektposisjoner som de opplever å bli gitt av de ulike funksjonssystemene.

En identitet som rettsløs – rettssystemets ekskludering

Rettssystemet inkluderer ved å tilkjenne eller frakjenne den enkelte rettigheter. Flere av foreldrene beskrev hvordan de opplever å bli utestengt fra barnets liv, og uten en mulighet til å hevde sin rett til å se barnet. Heller opplever de å bli sett som en trussel av fosterforeldrene. De forsøker derfor å tilpasse seg og opptre på en måte som ikke utfordrer fosterforeldrenes posisjon for dermed å kunne håpe å få mer innpass i barnets liv. De opplever at det kun er deres oppførsel som i realiteten kan gi dem kontakt med barnet. Utover et begrenset samvær har de ingen *rett* til dette og opplever seg dermed prisgitt fosterforeldrenes velvilje:

«Og fostermor hadde også store utfordringer med meg. Ville ikke forholde seg til meg. Syntes det var vanskelig, så det ble vanskelig. Og når det var håndballturneringer eller skoleavslutninger så måtte barna velge. Dere kan velge meg eller mamma sa hun. For hun (fostermor) ville ikke forholde seg til meg. Så noen ganger så løy jeg og sa at jeg dessverre ikke kunne, fordi jeg tenkte at det var greit for fostermor å få lov, at det var hennes tur. Men det var vanskelig å være mamma da. For jeg ville så gjerne. Og særlig siden jeg ikke fikk se barna så ofte som jeg ville. Men jeg ville ikke belaste barna. Men på den første skolen,

42 elever. Og så kom jeg inn, og så kom en jente springende bort til meg: «Er det du som ikke kan ha ungene hos deg?». Og da kjente jeg..., og jentungen ble så flau. Og jeg tenkte at jeg aldri skulle være med mer, men jenta mi sa bare: «Bare kom du mamma. Det går helt greit». Men, ja, det var tøft».

Foreldrene beskriver en subjektidentitet uten rettigheter til å være sammen med barnet sitt og som avhengig av at rettssystemet tildeler dem denne retten. Ved å ikke bli tilkjent disse rettighetene opplever de seg ekskludert i rettens system. I Norge har foreldre etter en omsorgsovertakelse blitt tildelt et svært begrenset samvær med barnet. Mer enn å vurdere samværet individuelt har det blitt praktisert en samværsnorm hvor foreldre har fått tilkjent samvær to til fire timer, fire til seks ganger i året (Stang & Baugerud, 2018; Gerdtts-Andresen, 2020). Etter at Norge ble domfelt av Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) i Strasbourg hvor EMD mener det gis for lite samvær etter omsorgsovertakelse, er praksisen imidlertid i endring og flere foreldre blir tilkjent mer samvær (Strand Lobben mfl. mot Norge, 2019; Alvik, 2021). Selv om det gis mer samvær vil det likevel være slik at mange foreldre har mindre samvær enn de ønsker, og vil på den måten kunne kjenne seg ekskludert fra rettigheter de opplever avgjørende for dem.

En identitet som fattig – økonomisystemets ekskludering

Økonomisystemet skiller mellom det å ha og det å ikke ha penger og dermed hva som er økonomisk lønnsomt til forskjell fra det ulønnsomme. Mange av foreldrene beskrev hvordan det å ikke ha penger og et stabilt sted å bo var en indirekte årsak til at de hadde blitt fratatt omsorgen for barnet. De fortalte hvordan det å falle utenfor på ett område i livet, for eksempel ved å miste inntekter, gjerne førte til en ekskludering også på andre områder, noe som igjen førte til en eskalering av problemene. Penger blir avgjørende for hvilket boområde en kan bo i, og dermed også hvilket naboskap og nettverk en får, som igjen har betydning for støtten en får i hverdagen:

«Hvis man hadde fått hjelp til å kunne bo et stabilt sted, til du fikk jobb. Da hadde man kunne unngått mye. Økonomi er en veldig stor del av nødvendige omsorgsovertagelser».

«Og det med økonomi. Du skulle kunne fått hjelp uten å måtte gå til barnevernet. Hvis du får hjelp av Nav til barnehage, strøm osv. Så går alt til barnevernet. Det er feil. Det er en belastning. Og man vil jo heller ikke at folk skal vite at man har så dårlig råd».

Foreldrene beskrev hvordan det å ha dårlig økonomi kunne resultere i en bekymringsmelding til barnevernet og hvordan dårlig økonomi ble av barnevernet forstått som en mangel ved omsorgen. Likevel erfarte foreldrene at denne sammenhengen ikke ble forstått motsatt. At økonomisk hjelp ville kunne bedre omsorgen.

Flere av foreldrene påpekte at økonomisk støtte likevel ble forstått som viktig dersom barnet ble flyttet i fosterhjem. Moren nedenfor hadde fått gutten tilbakeført etter at han hadde bodd hos fosterforeldre i ett år:

«(..) i det siste så har jeg vært sykemeldt. Etter at jeg mista gutten min så gikk det en stund hvor jeg ikke klarte å jobbe. Og da jeg fikk han tilbake så ble jeg jo pålagt av barnevernet å ikke ha han i barnehage. Og det er også en ting jeg stusser litt på. For når fosterforeldre får et barn så får jo de betalt for å være hjemme. De får masse støtte for å kunne gå hjemme med barnet. Men når jeg på en måte får han tilbake og får beskjed om at jeg må være hjemme med han. Da får jeg ingenting. Så jeg er jo tvunget til å gå på sosialet. For å få endene til å møtes. For jeg har ikke nåla i veggen her».

Fosterforeldre blir gjerne tilkjent økonomisk støtte det første året for å ivareta barnets ulike behov. Denne praksisen gjelder likevel ikke for foreldre som får barnet sitt tilbakeført. Det å legge til rette for gode omsorgsbetingelser gjennom økonomisk støtte blir dermed kun praktisert dersom barnet er i fosterhjem. Flere har pekt på hvordan livsbetingelser får betydning for foreldres omsorgskompetanse og hvordan det som tilsynelatende kan fremstå som psykiske problemer eller en manglende utøvelse av emosjonell omsorg i realiteten handler om strukturelle forhold (Schultz Jørgensen, 1999; Bøe, et. al, 2014; Repetti et. al, 2002; Clifford et al., 2015; Morgan et al., 2019; Kojan & Storhaug, 2021). Foreldre med store sosioøkonomiske utfordringer i kontakt med barnevernet forteller hvordan det å ikke ha råd til å betale for barnas skolefritidsordning, fritidsaktiviteter, ferier eller klær oppleves som nedverdiggende, samtidig som de bekymrer seg for hva det innebærer for barna (Kojan & Storhaug, 2021). Likevel blir ikke sosioøkonomiske forhold ansett som relevante for barnevernets tiltak. Heller anses det å være marginalisert som utenfor barnevernets ansvarsområde, ikke bare for de ansatte, men også slik det fremkommer i sentrale nasjonale retningslinjer (Kojan & Storhaug, 2021). Dersom manglende økonomi blir forstått som noe som reduserer omsorgskompetansen, kan en spørre seg hva som gjør at ikke det også kan bli sett som noe som *bedrer* omsorgen, og dermed som et relevant tiltak i barnevernets praksis. Særlig når vi vet hvordan dårlig økonomi påvirker den enkeltes selv-bilde som igjen vil kunne påvirke den enkeltes omsorgskompetanse (Schultz Jørgensen, 1999; Morgan et al., 2019; Kojan & Storhaug, 2021; Djup, 2022).

En identitet som barnemishandler – mediernes ekskludering

Gjennom mediene tilbys vi ulike individualiteter. Ved å forklare hendelser og kommunikasjon til individuelle handlinger tildeles personer en identitet. Politikere kan bli fremstilt som snyltere, influensere blir gitt rollen som forbilder og sportsutøvere fremstår nærmest som overmenneskelige. På den måten presenterer mediene menneskene som individuelle sosiale agenter (Luhmann, 2002b; Moeller, 2008). Den enkelte fremstilles gjennom måten mediene kommuniserer. Flere av foreldrene beskriver hvordan de gjennom mediene blir tildelt en identitet de ikke kjenner seg igjen i:

«Og man ser det også i mediene. Hvordan foreldrene skapes som noen uhyrer mens barna er sårbare. Det er Stine Sofies stiftelse som fremstiller foreldrene som uhyrer mot sårbare barn. Og på helsestasjonen er det plakater hvor mor ligger på sofaen med vinflasker rundt, og et barn som gråter, hvor det er oppfordring om å si fra hvis du er bekymret for et barn.. Det er ikke særlig lett å identifisere seg som en barnevernforelder når det er bildet som skapes av oss. For hvor er presentasjonen av alle oss som er syke og som selv tok kontakt av hensyn til våre barn og ba om hjelp. Det er ikke en fortelling som formidles».

Gjennom mediene opplever foreldrene å bli tildelt en identitet som de ikke kjenner seg igjen i. De opplever at mediene skaper dem som personer som skader sine barn:

«Men vi blir fremstilt som overgripere og voldsutøvere. Det er ikke det vi er. Vi er foreldre som har mistet omsorgen fordi vi sliter på så mange områder samtidig, eller vi når ikke opp til barnevernets standarder for emosjonell omsorg. Det er ingen av oss barnevernsforeldre som tenker at barn skal utsettes for overgrep og vold».

Foreldrene vi snakket med reagerte også på hvordan barna blir fremstilt i mediene. Når det søkes etter fosterhjem gjennom kampanjer som blir formidlet gjennom McDonald's plakater er det som om barnet fremstilles som en vare som bare kan gis bort til noen som er bedre egnet:

«Og en annen illusjon er at fosterforeldre er så spesielt egnet. De er ikke det. Det er vanlige familier. Det er altså en holdningsendring som må til. Vi har ikke et hjelpefokus i vårt samfunn. Holdningen er heller at vi skal redde barnet. Redde barnet fra foreldrene».

Foreldrene opplever at de som foreldre blir gitt en identitet som barnemishandler og som barnet må hjelpes vekk fra. Det er en identitet ingen foreldre

vil vedkjenne seg. Dermed kan de heller ikke fortelle at de har blitt fratatt omsorgen for barna sine:

«(...)Så hvis folk spør meg om barn, så svarer jeg på det. Men hvis ikke folk spør om det så har det vært veldig sånn befrielse når folk ikke har visst det. Så jeg har på en måte unngått å ta det opp hvis jeg ikke måtte. Men så blir det likesome situasjoner hvor, skal jeg si det liksom, altså jeg har jo fortalt det til noen av de mødrene i barselgruppa hans for eksempel, så begynte jeg å fortelle om det. Og da merket jeg jo at de sluttet å ta kontakt med meg. Da var det liksom sånn. Jeg merket jo det at de var ikke så interessert i å snakke med meg lenger. For det er jo sikkert det at, ... Mister du omsorgen så er det jo normalt sett alvorlig. Da har du på en måte gjort noe som ikke er veldig greit».

De vanligste årsakene til omsorgsovertakelser i Norge er manglende foreldreferdigheter og det som beskrives som manglende emosjonell omsorg (18%). Til sammenligning utgjør seksuelle overgrep kun to prosent av sakene (SSB i Totland, 2018). Flere har også tatt til orde for at omsorgsovertakelsene som skjer i Norge ikke er tilstrekkelig begrunnet og forklarer utviklingen med et ureflektert *hensyn til barnet* som øverste prinsipp (Totland, 2018; Helsetilsynet, 2019; Aamodt, 2015). Det blir også beskrevet hvordan barnets posisjon, i synet på hva velferdsstaten er og skal være, legitimerer statens inngripen i familiers liv og på den måten former det norske foreldreskapet (Hennum & Aamodt, 2021). Et foreldreskap som må mange måter blir forstått snevert og lite romslig for alternative foreldrepraksiser (Djup, 2022). Mediene formidler dessuten et skille mellom det som beskrives som et *barnevern* og et *foreldrevern*. Spørsmålet er om dette er et konstruert eller et kunstig skille. Enhver støtte og ivaretagelse av foreldrene vil også være en ivaretagelse og støtte til det beste for barnet (Helsetilsynet, 2019). Når det samtidig blir beskrevet at barnevernet flytter barn i fosterhjem på syltynt grunnlag (Totland, 2018⁵), er spørsmålet om ikke *hensynet til barnet*, risikerer å true det hensynet det er satt til å ivareta.

En identitet som «barnløs» – familiesystemets ekskludering

Med utviklingen til det funksjonelt differensierte samfunn utvikler også familien seg til et autonomt system uavhengig av familiens økonomi og eiendom. Familien som system produserer seg selv og ser seg selv gjennom forskjellen mellom å være elsket og ikke-elsket. Systemet opprettholder seg selv gjennom intime relasjoner og er ikke til for andre enn seg selv (Luhmann, 1986). Når barnet ikke lenger er en del av familien ekskluderes den enkelte også som forelder. De er foreldre, men sosialt sett kan de ikke identifisere seg selv som en mamma eller pappa. Selv ikke for den aller nærmeste familie;

«Jeg husker jeg hadde vært på kurs, sånn foreldreveiledningskurs. Også skulle vi møtes igjen etter et halvt år. På en samling. Og da var det ingen som kom. Og da tok jeg kontakt med de andre foreldrene som hadde vært på kurset. Og spurte hvorfor de ikke kom. Og da svarte de:... men jeg kan ikke komme på sånt. Min samboer vet ikke at jeg har barn».

«Jeg lever mitt liv, men ingen vet. Jeg begynte på nytt. Flyttet, og startet på ny. Det er bare foreldrene mine som vet. Naboer, samboeren min vet ikke om barnet som ikke er her. Samvær foregår i smug. Jeg er mamma fire ganger i året».

Gjennom familiens intime relasjoner blir den enkelte et individ til forskjell fra de andre. Familiens kommunikasjonssystem skaper den enkelte til en mamma, pappa, kjæreste, snill, viktig osv. Når barnet ikke lenger er i familien, stopper også kommunikasjonen. Både den kommunikasjonen som snakker om foreldre-barn relasjonen, men også den mellom foreldre og barn. Dermed finnes ikke lenger en kommunikasjon som identifiserer den enkelte til personen mamma eller pappa. Det å bli fratatt omsorgen for barnet innebærer dermed også å miste en identitet som forelder. Barnevernets praksis er imidlertid i endring. Det er et økt fokus på samvær og også det som beskrives som det «treleddede» foreldreskapet. Her arbeides det for at barnet skal opprettholde og ha hyppig kontakt med slekt og familie hvor barnets oppvekst blir et samarbeid mellom foreldre, fosterforeldre, og barneverntjeneste (Brobyggerprogrammet, 2019; Lyer et al., 2020; Aamodt & Sommerfeldt, 2022). I disse situasjonene kan en tenke seg at foreldre som blir fratatt omsorgen likevel kan opprettholde en identitet som forelder.

En identitet som selvhjulpen – sosialfaglig ekskludering

Det sosialfaglige system iakttar med forskjellen mellom hjelp og ikke-hjelp. Det retter sin kommunikasjon etter hva som kan være til hjelp og søker å tilby hjelp. Foreldrene formidler imidlertid en opplevelse av å være ekskludert i det sosialfaglige system. De blir nettopp ikke gitt rollen å ha behov for hjelp:

«(..) Og omsorgsovertakelse permanent, det er det verste. Hadde det vært sånn at man kunne tenke omsorgsovertakelse som hjelp. Det kunne være en god hjelp. En stund. Da kunne barna fått det trygt og ro. Også kunne mor, far og familien få jobb, utdanning. Orden. (..) Hvorfor kan ikke barnevernet være en hjelp? Også når man må gjøre omsorgsovertakelser?»

Foreldrene opplever at det ikke er et fokus på hvordan barnevernet kan bidra til at situasjonen blir bedre. Heller opplever de å være under kontroll og en granskning av hvorvidt en er god nok:

«Og jeg slapp sånne omsorgssenter. Når man ser på de timeplanene på sånne omsorgssentre. Jeg blir helt varm i trøya når jeg ser det. Jeg hadde ikke klart det. Det er jo 12 timer fullt med noe. Og det er like timeplaner. Og foreldre og barn har jo ikke noe tid. Du får jo ikke hjelp. Du får rapporter. Basert på observasjoner. Med en gang det er mor/ barn institusjoner så får du ikke hjelp lenger. Det er en annen agenda. Det er vurdering av om du er god nok. Ingen hjelp til å bli god nok».

Foreldrene beskriver et fravær av sosialfaglig kommunikasjon. De befinner seg på forskjellens ytterside og fremstiller seg som ekskludert fra det sosialfaglige blikket hvor motivasjonen er å kunne tilby hjelp som oppleves hjelpsom. Tiltakene barnevernet setter inn oppleves som en belastning og de ansatte oppleves som kontrollører mer enn som hjelpere.

Flere påpeker at barnevernet domineres av et individualiserende psykologisk kunnskapssyn mer enn sosialfaglig kunnskap hvor nettopp *sammenheng* mellom livsbetingelser og omsorgskompetanse legges til grunn (Andenæs, 2004; Levin, 2004; Kojan & Storhaug, 2021). Dermed blir foreldreveiledning det mest brukte tiltaket i barnevernet, mens tiltak rettet mot å avhjelpe en utfordrende *situasjon* sjelden blir brukt (Kojan & Storhaug, 2021). Det er også et manglende fokus på hvordan en belastende livssituasjon gir den enkelte mindre kapasitet til å ta imot individfokuserte veiledningstilbud. For eksempel er det ikke enkelt å skulle fokusere på foreldre-barn kurs dersom en samtidig lever i en krisesituasjon (Aarset et al., 2016; Aarset & Bredal, 2018; Kojan & Storhaug, 2021).

En identitet som barnevernmamma – barnevernets inkludering

Alle foreldrene opplever å bli gitt en identitet som «barnevernforelder». I det en fratas omsorgen for et barn blir en umiddelbart inkludert i barnevernets organisasjonssystem. Barnevernet er ikke et funksjonssystem, men en organisasjon som inkluderer individet gjennom sitt blikk for medlemskap. Det er imidlertid et system alle foreldrene hadde ønsket de *ikke* var inkludert i. Det å være inkludert gir en identitet forbundet med skam, og som aller helst ønskes skjult og fjernet. Alle vi snakket med ønsket å bli fratatt merkelappen «barnevernforelder».

Det var få av foreldrene vi snakket med som hadde opplevd å ha fått hjelp av barnevernet. Det er imidlertid unntak. Moren det henvises til nedenfor

opplevde å møte en saksbehandler som ga henne konkrete oppgaver på hva som måtte skje for at det skulle bli bra nok for barnet hennes:

«Og i mitt tilfelle, så tenkte jeg. Jeg skal klare dette. Jeg skal ordne jobb, økonomi, bolig. Og så etter det fikk jeg hjelp med rutiner, og disse andre tingene. Men jeg hadde ikke kunnet gjøre alt samtidig. Det hadde ikke gått. Men jeg fikk tid, og jeg klarte det. Jeg var fast bestemt på at jeg skulle klare det. Men jeg var avhengig av at noen sa til meg hva som ikke holdt. Hva jeg måtte gjøre og hva jeg måtte bli bedre på. To til fire år er det er det jeg trenger tenkte jeg. Men barneverntjenesten sa; «Du kommer aldri til å få de tilbake». De gjentok det. De hadde ingen tro på at det skulle gå. Og fosterhjemmet fikk beskjed om at mor var helt ute. Men det var jeg ikke. Jeg gikk ikke glipp av et eneste samvær. Jeg var alltid der når jeg fikk lov. Og det er klart, jeg fikk en god en saksbehandler, og en god kontakt. Og hun var tydelig. Hennes fokus var barna og hvordan jeg kunne bli god nok for dem. Denne ene personen betydde alt for meg. Og det er tilfældigheter. Jeg kunne fått en annen. Hun var nysgjerrig på meg».

Denne moren opplevde barnevernets inkludering som en hjelp til endring. Hun fikk konkrete oppgaver å jobbe med, og hun fikk tid. Gjennom inkluderingen fikk hun hjelp til å endre situasjonen sin og på den måten bli god nok til igjen å få omsorgen for barnet sitt. Når foreldre blir inkludert i barnevernets system blir spørsmålet om hjelp kontra tvangstiltak aktualisert. Norsk barnevern har fått alvorlig kritikk både nasjonalt og internasjonalt hvor barnevernet enten kritiseres for å gripe inn med tvangstiltak for tidlig, eller at hjelpen kommer for sent. Med bakgrunn i kritikken fikk Statens helsetilsyn i 2016 i oppdrag å gjennomgå et utvalg alvorlige barnevernssaker. I rapporten påpekes at årsaken til tvangstiltakene beskrives å være at foreldrene ikke har klart å nyttiggjøre seg hjelpetiltakene. Helsetilsynet påpeker imidlertid at det også vil være nødvendig å vurdere kvaliteten på barnevernets tiltak (Christiansen et al., 2015; Helsetilsynet, 2019). For eksempel reises det spørsmål om hjelpen foreldrene blir tilbudt før en omsorgsovertakelse har vært tilstrekkelig tilpasset foreldrenes utfordrende situasjon. Det blir også etterlyst og reist spørsmål hvorvidt alternative forståelser av familiens problemer er blitt drøftet (Helsetilsynet, 2019).

Kort oppsummering av funn

Analysen viser at foreldre som har blitt fratatt omsorgen for barnet sitt erfarer en rekke subjektidentiteter som ekskludert. Rettssystemet utelukker dem fra retten til å se og være sammen med barnet, og gir dem dermed en opplevelse av å være rettsløs. Ved å ikke ha kontakt med barnet sitt blir de fratatt en identitet som forelder, hvor de gjennom mediene blir ekskludert gjennom en iden-

titet som overgripere og barnemishandlere. I motsetning til fosterforeldrene blir de ikke ansett berettiget økonomisk støtte og hjelp for å kunne ivareta barnet. Heller erfarer de at hjelpen handler om foreldreveiledning uavhengig av hva problemet er. De er alle inkludert i barnevernet som system, uten at dette nødvendigvis sikrer en hjelp de opplever hjelpsom.

Diskusjon

Vår sosiale identitet blir til gjennom hvordan vi inkluderes i de ulike kommunikasjonssystemene i samfunnet. Det betyr ikke at vi ikke kan motsi oss den identiteten vi blir gitt. I vårt psykiske system kan vi tenke at vi ikke gjenkjenner identiteten slik vi får den presentert. Som moren i eksempelet over. Hun aksepterte ikke identiteten «barnevernsmor som ikke kan endre seg». Det vil likevel være slik at måten vi tenker om oss selv vil påvirkes av hvordan vi blir fremstilt i kommunikasjonen. Vi vil påvirkes av den sosiale identiteten vi blir tilskrevet, og den vil uansett kunne få direkte konsekvenser for hva vi blir tilbudt av hjelp. Å få hjelp fra helsevesenet forutsetter for eksempel en diagnose, og dermed en identitet som syk eller som pasient. Gjennom de sosiale tilskrivningene skapes forventninger til hvordan vi skal oppføre oss som personer og en vellykket inkludering skjer når systemene gir oss identiteter vi opplever å passe inn i (Luhmann, 2002c). Identiteter skapes dermed gjennom å koble det psykiske og sosiale systemet gjennom språk og kommunikasjon. Eller sagt på en annen måte, identiteten vår refererer både til en psykologisk og en sosial dimensjon (Moeller & D'Ambrosio, 2021).

Når vår sosiale identitet er priggitt systemer vi ikke kan diktere, får det også avgjørende konsekvenser for hvordan vi ser oss selv (Luhmann, 2002c). Hvilken identitet kjenner vi oss mest igjen i, og hva skjer når vi over tid blir tilskrevet identiteter vi ikke kjenner oss igjen i? Som foreldrene i denne studien beskriver, kan andres beskrivelse av oss ha så stor innvirkning at vår egen opplevelse av hvem vi er, ikke blir mulig å formidle. Det er liten hjelp i å selv definere seg som en som trenger hjelp med mindre det sosialfaglige systemet ser dette behovet, på samme måte som det er liten hjelp å hevde sin rett om ikke rettssystemet anerkjenner din rett.

Det å være inkludert innebærer at en som individ kan kjenne en tilhørighet i et fellesskap. Når det å være inkludert i ett system ikke samtidig gir status som deltager i et annet system skaper det samtidig et samfunn med løs integrasjon. Det å være inkludert i barnevernssystemet gir ingen garanti for økonomisk trygghet, ei heller er du sikret rettigheter du som forelder kan tenke du har krav på. Sett fra inklusjonssiden fremstår et samfunn som er funksjonelt differensiert også som et samfunn med lav integrasjon.

På eksklusjonsiden er det motsatt. Her har samfunnet en høy integrasjon. Jo flere systemer du er ekskludert fra, jo større er sjansen for at du også blir

ekskludert fra andre systemer. Som foreldrene beskriver, det å være økonomisk underprivilegert øker sjansen for å falle utenfor også i andre systemer. En økonomisk belastende situasjon skaper konsekvenser for bosituasjonen, for din psykiske helse og en risikerer å bli inkludert som ikke god nok i barnevernets blikk. Relasjonen mellom funksjonssystemene er dermed varierende og flyktige og kan ikke fastlegges på en samlet samfunnsmessig måte (Luhmann, 2002).

Et sosialfaglig blikk ser sammenhengen mellom livsbetingelser og omsorgskompetanse. En sammenheng som må forstås på den måten at det som tilsynelatende fremstår som psykiske problemer og manglende omsorgskompetanse, like gjerne kan handle om belastningen av å ikke ha penger (Shultz-Jørgensen, 1999; Andenæs, 2004; Levin, 2004; Kojan, 2021).

Dersom sammenhengen mellom livsbetingelser og omsorgskompetanse utelates fra barnevernets blikk, rettes også et ensidig blikk på foreldre -barn samspillet og emosjonell omsorg. Dermed blir også svaret psykisk helsehjelp eller foreldreveiledningsprogrammer (Kojan & Storhaug, 2021). Når omsorgskompetanse blir forstått uavhengig av livsbetingelser og sosiale forhold blir spørsmålet om barnevernet og det sosialfaglige funksjonssystemet mangler sin tidligere strukturelle kobling.

Identiteten som «barnevernforelder» skaper en subjektposisjon som ekskludert og derav på «utsiden» av samfunnets funksjonssystemer. Problemer som på mange måter omhandler sosiale og politiske forhold plasserer dermed disse foreldrene i en undertrykt posisjon. Som tittelen på artikkelen indikerer, de har ikke *plassert seg* i en situasjon, de er *blitt plassert*.

Dermed blir spørsmålet om det som fremstår som et individuelt problem, egentlig er et politisk problem. I likhet med tidligere protestbevegelser som kvinnekampen, homokampen og kampen mot rasisme, kan også disse foreldrenes kamp ses som en kamp for at den personlige identiteten må forstås politisk. Dermed kan heller ikke løsningen være individuell, men strukturell. Som feministen Carol Hanisch uttrykker i et essay fra 1970; «the personal is political». Hanischs poeng er at typiske kvinnelige erfaringer blir fremstilt som personlige problemer som søkes løst gjennom terapi, men som i realiteten handler om sosiale og politiske mangler (Hanisch, 1970, 2006 i Moeller & D'Ambrosio, 2021, s. 196-198).

Med denne studien som eksempel er identiteten som «barnevernforelder» ikke bare et anliggende for det enkelte individ. Heller er det et politisk ansvar. Perspektivet maner til et blikk for hvordan samfunnet konstruerer og produserer en identitet som «barnevernforelder». Det er likevel ikke et perspektiv som gjør den enkelte stolt av sin identitet. Selv om ansvaret flyttes fra individet, vil det fortsatt ikke være en identitet den enkelte vil fremheve. På den måten representerer Hanisch en svak identitetspolitikk.

En annen tilnærming er oppropet «The Combahee River Collective Statement» som en gruppe Afrikanske kvinner publiserte i 1977. Her er fortsatt

slagordet «det personal is political», og poenget er fortsatt politisk oppmerksomhet og vilje, men her er målet en *oppblomstring* av identiteten (Moeller & D'Ambrosio, 2021, s. 198). Fra dette perspektivet er hensikten tiltak som gjør identiteten som barnevernforelder noe å løfte frem og være stolt av.

Foreldreidentiteten som «barnevernforelder» må dermed anerkjennes og løftes frem som betydningsfull. Skal vi lykkes i dette kan vi ikke fortsette å se hensynet til barnets beste løsrevet fra barnets relasjonelle kontekst.

Avsluttende refleksjoner

Studien viser hvordan det å bli fratatt omsorgen for et barn kan medføre en rekke tilleggs ekskluderinger. Den enkelte har ikke kontroll eller styring over sin egen subjektidentitet når den enkeltes ekskludering er overlatt til funksjonssystemene selv. Er det likevel slik at vi kan tale om likeverd og likhet for alle slik menneskerettighetene hevder (Luhmann, 2002)? Er det ikke heller slik at disse foreldrene beskriver ekstreme ulikheter i tilgangen til samfunnets ressurser og goder? Når ekskluderingen blir så omfattende og på så mange områder, er det få positive subjektposisjoner den enkelte forelder kan se seg selv med. Spørsmålet blir hvor mange systemer vi må inkluderes i for å kjenne tilhørighet som sosialt inkludert. Eller motsatt, hvor mange systemer kan foreldre som har blitt fratatt omsorgen for barnet sitt være ekskludert fra, og likevel kjenne seg anerkjent som et likeverdig samfunnsmedlem?

Med menneskerettighetene har samfunnet etablert en selvbeskrivelse av oss alle som frie og likeverdige mennesker med tilhørende rettigheter (Moeller, 2008). Menneskerettighetenes stadfestelse av at alle er like mye verdt synes likevel i denne sammenhengen å være langt fra realiteten. Både sosialt og rettslig fremstår disse foreldrene som ekskludert, ikke bare i et familieperspektiv, men fra en rekke av samfunnets funksjonssystemer.

Det er med andre ord lite som taler for likeverd og likhet for disse foreldrene. Heller fremstår menneskerettighetene mer i tråd med det Luhmann beskriver som utopiske og kontrafaktiske (Luhmann, 2016). De fremstår mer som et mål enn noe som representerer disse foreldrenes posisjon i dagens samfunn (Moeller, 2008). Problemet er at de fremstår ubegrensede, dermed forsvinner også angripeligheten når den konkrete lov skal tolkes. For den konkrete forelder fremstår de nærmest ubrukelige fordi de gir inntrykk av å være noe de ikke er. For disse foreldrene ville det vært til liten hjelp i å henvise til menneskerettighetene i møte med barnevernet.

Paradoksalt nok viser likevel praksis at menneskerettighetene kanskje er det eneste sted å se for foreldre som mener seg urettmessig fratatt sitt barn. Flere foreldre har blitt anerkjent for urettmessig behandling fra barnevernet. Dommene i EMD har fått betydning for barnevernets praksis i Norge (Alvik, 2021; Aamodt & Sommerfeldt, 2022). Fra for eksempel å ha en standardi-

sert tilnærming til samvær mellom barn og foreldre, er samvær nå noe som i større grad vurderes individuelt. Samtidig er det blitt et langt større fokus på at omsorgsplasseringer i utgangspunktet skal være midlertidige (Aamodt & Sommerfeldt, 2022). Dermed ser vi hvordan menneskerettighetene likevel kan ha en funksjon.

Den funksjonelle differensiering er et produkt av samfunnets utvikling. Det betyr ikke at vi ikke også kan lese og forstå samfunnet ved å se etter makt, klasse eller grad av integrasjon. Samfunnets ulike differensieringer erstatter ikke hverandre, men må forstås som suppleringer. Ved å se samfunnet som funksjonelt differensiert tilbys imidlertid andre analyseblikk.

I denne artikkelen har vi brukt én konkret forskjell, nemlig forskjellen mellom inklusjon og eksklusjon i analysen av materialet. Det innebærer at det som analyseres frem kan fremstå overpoengtert og urealistisk kontrastfylt. Differansen mellom inklusjon og eksklusjon forekommer empirisk sett aldri så tydelig at alle personer kan tilordnes den ene eller den andre siden (Luhmann, 2002). Heller ikke er et funksjonssystem subjektbeskrivelse entydig. Selv om for eksempel foreldrene opplever en mangel på rettigheter betyr ikke det at de er fullstendig ekskludert i rettssystemet i alle saker. Opplevelsen blir dog ikke mindre av den grunn. Identiteten som rettsløs og den konkrete situasjonen er forpliktet til hverandre. En kjenner seg ikke rettsløs om en er utestengt fra rettigheter uten betydning.

Noter

1. Dette ser vi også gjennom Barnevernreformem (Norge), Barnet i centrum, (Sverige) og Barnets reform (Danmark).
2. Norges Institusjon for menneskerettigheter, januar 2022. Norge dømt i storkammersak i EMD om barnevern - NIM (nhri.no).
3. Vi henvendte oss til organisasjonen for barnevernsforeldre (OBF) og ba denne forespørre aktuelle foreldre. Organisasjonen la ut invitasjon på sin facebook side med kontaktinformasjon til oss forskere slik at interesserte foreldre eventuelt kunne ta kontakt direkte. Det var også situasjoner hvor lederen i organisasjonen ga oss kontaktinformasjon til foreldre etter oppfordring fra dem. Vi tok deretter kontakt og avtalte tid for intervju. Alle intervjuene ble gjennomført i 2020. Representantene ble intervjuet mellom 60 – 120 minutter og representerer alle Norges landsdeler.
4. NSD er organisert som et statlig eid aksjeselskap under Kunnskapsdepartementet (KD) og er et nasjonalt senter og arkiv for forskningsdata. Om NSD - Norsk senter for forskningsdata | NSD.
5. I 2015 var advokat Thea Totland en av 268 fagfolk som underskrev bekymringsmeldingen til barneministeren om at barnevernssystemet ikke ivaretar barn på en forsvarlig måte.

Referanser

- Aamodt, H. (2015). Brukermedvirkning i barneverntjenesten – en dispositiv analyse. *Tidsskrift for Arbejdsliv*. 17(2), s. 70-86 DOI: 10.7146/tfa.v17i2.108993.
- Aamodt, H. (2021). Barnets rett til deltagelse i en barnevernkontekst- et perspektiv ut over det rettslige. *Norsk sosiologisk tidsskrift*. 5, (4) s. 1-13, <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2021-04-03>.
- Aamodt, H. & Mossige, S. (2014). Kontakt på sosiale medier mellom foreldre og barn under offentlig omsorg. "Det er jo morsomt for mamma å følge med på oss. Da ser hun at vi driver med idrett" NOVA Rapport 4/14. (fagarkivet.oslomet.no) URI <https://hdl.handle.net/20.500.12199/6436>.
- Aamodt, H. & Sommerfeldt, M. (2022). Hvordan besluttes samvær mellom foreldre og barn under offentlig omsorg? *Tidsskriftet Norges Barnevern*. In press.
- Aarset, M. & Bredal, A. (2018). Omsorgsovertakelser og etniske minoriteter. En gjennomgang av saker i fylkesnemnda. NOVA Rapport 5/18 (fagarkivet.oslomet.no) URI <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5130>.
- Aarset, M. F., Aamodt, H. & Engebrigtsen, A. (2016). Barn og familie i mottak - samarbeid mellom asylmottak og kommunalt barnevern. Kunnskapsoversikt og temaer til bruk i kurs. Rapport. Vol. 16. (1). ISBN: 978-82-7894-576-6.
- Alvik, I. (2021). Samvær etter omsorgsovertakelse- en undersøkelse av praksis fra fylkesnemnder og lagmannsretter. *OsloMet Skriftserie*, rapport 4.
- Andenæs, A. (2004) Hvorfor ser vi ikke fattigdommen? Fra en undersøkelse om barn som blir plassert utenfor hjemmet. Nordisk sosialt arbeid. Side 19-33, Vol. 24. Iss 1. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3037-2004-01-03>.
- Andersen, N. Å. (2021) *At iagttage noget igennem noget andet – at skabe empiri hos Erslev, Foucault og Luhmann*. I J.G. Pors & E. Hustad. Eklektiske analysestrategier. (1. utgave, s. 247-280) Nyt fra Samfundsvidenskabernes Ankestyrelsen (2013). Styrk forældresvaret for udsatte børn og unge - et overblik over reglerne om forældre- og ungepålæg. København: Socialstyrelsen og Ankestyrelsen.
- Boyle, C. (2017) 'What is the impact of birth family contact on children in adoption and long-term foster care? A systematic review', *Child & Family Social Work*, 22, 22-33.
- Bøe, T., Sivertsen, B., Heiervang, E., Goodman, R., Lundervold, A.J., & Hysing, M. (2014). Socioeconomic status and child mental health: The role of parental emotional well-being and parenting practices. *Journal of abnormal child psychology*, 42(5), 705-715.
- Chateaufneuf D, Turcotte D and Drapeau S (2017) The relationship between foster care families and birth families in a child welfare context: The determining factors. *Child & Family Social Work* 23(1): 71-79.
- Christiansen, Ø., Bakketeig, E., Skilbred, D.T., Madsen, C., Havnen, K.J.S., Aarland, K., & Backe-Hansen, E. (2015). *Forskningskunnskap om barnevernets hjelpetiltak*.
- Clifford, G., Fauske, H., Lichtwarck, W. & Marthinsen, E. (2015) Minst hjelp til dem som trenger det mest? Sluttrapport fra forsknings- og utviklingsprosjektet «Det nye barnevernet». *NF-rapport nr. 6/2015*.

- Clausen, S-E. & Kristofersen, L.B. (2008). Barnevernsklienter i Norge 1990-2005. En longitudinell studie. *NOVA Rapport nr. 03*.
- D'Andrade, A.C. (2015). Parents and Court-Ordered Services: A Descriptive Study of Service Use in Child Welfare Reunification Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services. DOI: 10.1606/1044-3894.2015.96.5.
- Djup, H.W. (2022). Dynamikk i familier og foreldres omsorgsevne tolkes uten å ha nok kjennskap til kulturell kontekst. *Fontene*. d. 23. juni. Fylkesnemndene for barnevern og sosiale saker – Årsrapport 2021.
- Gerdts-Andresen, Tina (2020). «Fastsettelse av samvær ved omsorgsovertakelse: En analyse av hvordan fylkesnemnda begrunner sin utmåling». I Kritisk juss 2020 nr. 2, s. 125-153.
- Gibson, M. (2020). The shame and shaming of parents in the child protection process: findings from a case study of an English child protection service, *Families, Relationships and Societies*, 9(2), 217-233 <https://bristoluniversitypressdigital.com/view/journals/frs/9/2/article-p217.xml>.
- Helsetilsynet (2019). Det å reise vasker øynene. En gjennomgang av 106 barnevernssaker. Statens helsetilsyn.
- Hennum, N. (2015). Makten i barnet. *Tidsskriftet Norges Barnevern*. Vol. 92, Nr. 2, 2015: 125- 138. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1838-2015-02-05>.
- Hennum, N. (2017) The Norwegian child protection services in stormy weather, *Critical and Radical Social Work*, vol 5 no 3, 319-34, DOI: 0.1332/204986017X15029695863676.
- Hennum, N., & Aamodt, H. (2021). The place of children in the imaginary of welfare states, *Critical and Radical Social Work*, 9(2), 205-217. <https://bristoluniversitypressdigital.com/view/journals/crs/9/2/article-p205.xml>.
- Hestbæk, A.A. & Jacobsen, A.F. (2019). «Retten til familie» *Weekendavisen* d. 13. desember.
- Hestbæk, A.D. (2021). «Anbringelsesområdet er et ukontrollert eksperiment» *Børn*, d. 21. januar.
- Houston, S. (2016) 'Empowering the "shamed" self: Recognition and critical social work', *Journal of Social Work*, 16(1), pp. 3-21.
- Justesen, L. & Mik-Meyer, N. (2010). *Kvalitative metode. I organisations- og ledelsesstudier*. Hans Reitzels Forlag.
- Jørgensen, S. (2017). *Det er jo rarest at vi er enige om at der er brug for at samarbejde: – en eksplorativ studie af samtaler mellem forældre og socialarbejdere i børnesager med særligt fokus på grænsedragninger mellem frivillighed og tvang*. Aalborg Universitetsforlag. Ph.d.-serien for Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Aalborg Universitet <https://doi.org/10.5278/vbn.phd.socsci.00069>.
- Karmsten, K., Frederiksen, S., Mørch, F.H., & Hestbæk, A-D. (2018). *Kontinuitet i anbringelser: Delrapport II: Når forældre og forvaltning mødes*. VIVE Rapport.
- Kojan, B.H. & Fauske, H. (2011). Et klasseperspektiv på barnevernets familier. *Tidsskrift for Velferdsforskning*, (2), (9).

- Kojan, B.H. & Storhaug, A.S.(red.). (2021). Barnevern og sosioøkonomisk ulikhet – sammenhenger, forståelser og ansvar. NTNU, Rapportserie for sosialt arbeid(6), 6 ISSN 2535-32X.
- Kojan, B.H. (2021) Hva barnevern kan være. Barnevernet trenger et sosialt retnings-skifte. *Dagsavisen* d. 17. november.
- Lausten, M., Frederiksen, S., Fuglsang, R., & Hestbæk, A.D. (2017) «Det bedste valg er ikke altid at sætte udsatte børn og unge i familiepleje». *Politiken*, d. 17. april.
- Lalayants, M. (2020) Peer support services in family reunification process in child welfare: perceptions of parents and family coaches, *Journal of Family Social Work*, 23:5, 449-471, DOI: 10.1080/10522158.2020.1754314.
- Levin, I. (2004). *Hva er sosialt arbeid?* Universitetsforlaget. Lov om barneverntjenester (1992) (lov-1992-07-17-100).
- Luhmann, N. (1986). *Love as Passion*. Polity Press.
- Luhmann, N. (1990). *Essays on Self-Reference*. Columbia University Press.
- Luhmann, N. (2002a) Inklusion og eksklusion, Distinktion: *Scandinavian Journal of Social Theory*, 3:1, 121-139, DOI: 10.1080/1600910X.2002.9672817.
- Luhmann, N. (2002b) *Massemediernes realitet*. Hans Reitzels forlag.
- Luhmann, N. (2002c). *Theories of Distinction*. Redescrining of modernity. University Press.
- Luhmann, N. (2016) *Samfundets samfund*. Hans Reitzels Forlag.
- Lyer, P., Boddy, J., Hammelsbeck, R. & Lynch-Huggins, S. (2020). *Contact following placement in care, adoption, or special guardianship: implications for children and young people's well-being. Evidence review*. Nuffield Family Justice Observatory.
- Marx, V. (2012). Livet som plegebarn er et liv som sekundavare. *Information Weekend* d. 14.- 15. april.
- Moeller, H.G. (2006). *Luhmann Explained. From Souls to Systems*. Open Court.
- Moeller, H.G. (2008). »Human Rights Fundamentalism« The Late Luhmann on Human Rights. *Soziale Systeme*. 14. 10.1515/sosys-2008-0110.
- Moeller, H.G. & D`Ambrosio, P.J. (2021). *You and Your Profile. Identity After Authenticity*. Colombia University Press.
- Morgan, H.C., Nolte, L., Rishworth, B. & Stevens, C. (2019). 'My children are my world': Raising the voices of birth mothers with substantial experience of counselling following the loss of their children to adoption or foster care. *Adoption & Fostering*, 43(2), 137-154.
- Munro, Eileen (2011): The Munro Review of Child Protection: Final Report. De-partment for Education, UK Government.
- Nissen, M.A. (2010). Nye horisonter i sosialt arbejde: en refleksjonsteori. Akademisk Forlag Norsk Fosterhjemsforening (2019, 27. juni). *Brobyggerprogrammet*. <https://www.fosterhjemsforening.no/brobyggerprogrammet-pa-nett/>.
- Picot, A. (2016) Child protective services and family cultures: a comparative study of Norway and France, Oslo: SAM - PhD in Social Work and Social Policy, OsloMet.

- Pors, J.G. & Hustad, E. (2021) Når problemer kalder på samtænkning – indledende tanker om eklektisisme som samfundsaglig analysestrategi. I J.G. Pors & E. Hustad. *Eklektiske analysestrategier*. (1. udgave, s. 13-37) Nyt fra Samfundsvidenskabernes.
- Pösö, T., Skivenes, M., & Hestbæk, A-D. (2014). Child protection systems within the Danish, Finnish and Norwegian welfare states - time for a child centric approach? *European Journal of Social Work*, 17(4), 475-90. <https://doi.org/10.1080/13691457.2013.829802>.
- Riessman, C.K., (1993). *Narrative Analysis*. Qualitative research methods series. A sage university paper.
- Schultz Jørgensen, P. (1999). " Barnet i risikofamilien". I Dencik, L. & P. Schultz Jørgensen (red.) *Børn og familie i det postmoderne samfund*. Hans Reitzels Forlag.
- Stang E.G & Baugerud GA (2018). *Samvær etter omsorgsovertakelse. En barnefaglig og juridisk utredning*. OsloMet Skriftserie 2018, nr. 10.
- Syrstad, E. & Slettebø, T. (2020). To understand the incomprehensible: A qualitative study of parents' challenges after child removal and their experiences with support services. *Child & Family Social Work*, 25(1), 100-107. doi:10.1111/cfs.12662.
- Totland, T. (2018). «Barneadvokat reagerer på omsorgsovertakelser: – For mye skjønn og finmåling av omsorg». *Fri Fagbevegelse* d. 29. november.

Nettsider

- Buudir (2014). Akuttarbeid i kommunalt barnevern. <https://bibliotek.buudir.no/BUF/101/>.
- Akuttarbeid_kommunalt_barnevern.pdf.
- Strand Lobben and others v. Norway (2019) Case of Strand Lobben and others v. Norway.
- (Norsk sammendrag) i Lovdata, no. 37283/13, 10.09.2019.
- Organisasjonen for barnevernsforeldre (OBF).
- Politisk plattform | Barnevernsforeldre OBF (barnevernsforeldrene.no).

Summary

The article is the result of a research project that studies care order from a parent's perspective in Norway. In this article, we examine how mothers, who have experiences with transfer of care of their children, are included and excluded in society and thus given different subject identities. Identities in which the individual does not necessarily recognize themselves, but which can nevertheless lead to exclusion from important welfare benefits. Being included in the child welfare system does not necessarily mean receiving help that the individual experiences as helpful. Rather does the child welfare service appear to be disconnected from the social work system where living con-

ditions and care competence are seen in a context. Nor does the legal system seem to come to the aid of these parents. Finally, the possible function of human rights is thematised. The article's analytical perspective is grounded in the system theory of Niklas Luhmann.

Keywords: child welfare services, care order, inclusion, exclusion. identity, Niklas Luhmann, systems theory

Anmeldelser

Zeynep Pamuk: Politics and Expertise: How to Use Science in a Democratic Society

Princeton University Press, 2021
(239 sider, ISBN 978-0-69121-893-9)

Samtidsdiagnostisk centrale problemstillinger omkring klimaforandringer, sundhedspandemier, bioteknologi og kunstig intelligens har det til fælles, at de forskylder og forstærker modernitetens dilemmafyldte forhold mellem videnskabelig ekspertise og demokratisk beslutningstagning. Eksperters stigende politiske indflydelse og anslag til teknokratisk ekspertvælde støder her på konfliktfyldt vis sammen med reelle og påståede tendenser til tillidstab, populistisk faktabenægtelse og konspirationsteori. Denne forandrede historiske situation har berettiget ført til et øget samfundsvidenskabeligt fokus. Med sin ph.d.-afhandling om forholdet mellem politik og ekspertise, som er blevet til herværende bog, lykkes det politologen Zeynep Pamuk at skære gennem tågerne med en overbevisende diagnostik. På forbilledlig vis lykkes det hende desuden at levere forslag til institutionelle reformer, der gør det videnskabssociologiske slogan om en demokratisering af ekspertise konkret og relevant på nye måder og inviterer til yderligere diskussion.

Bogen har et politisk-teoretisk sigte, som indløses gennem dialog med lige dele nyere videnskabsstudier- og teori samt normativ demokratisk tænkning. Et første kapitel ridser problemfeltet op

og argumenterer for, hvorfor ellers udbredte, Weber-inspirerede idealer om en skarp arbejdsdeling mellem ekspertisens fakta og politikens værdier udgør en utidssvarende forståelsesramme. De efterfølgende kapitler udvikler et analytisk alternativ, først gennem en påvisning af værdidømmes centrale indvirkning på videnskabelig vidensproduktion (kapitel 2) og dernæst gennem en påpegning af neutralitetsidealets uløselige dilemmaer i den videnskabelige politikrådgivning (kapitel 3). Undervejs argumenterer Pamuk overbevisende for den grundpointe, at disse indsigter peger på væsentlige demokratiske mangler ved den videnskabelige ekspertises nuværende institutionalisering som autoritativ vidensform med betydelig, men for offentligheden ugennemskuelig og ukontrollerbar definitionsmagt over tekniske politikområder.

Hernæst følger tre kapitler af mere normativ, fremadskuende og forslagsstillende karakter, vejledt af det diagnostiske afsæt. Først argumenterer Pamuk (i kapitel 4) for de sandsynlige demokratiske gevinster ved nye videnskabsdomstole, hvor lægfolk kunne få mulighed for at holde eksperter ansvarlige for deres rådgivning under vilkår af ekspertuenighed, værdiladede antagelser og usikkerhed om udfald. Hernæst skitserer hun en række veldefinerede roller for demokratisk input til og kontrol med henholdsvis forskningsfinansiering (kapitel 5) og regulering af stærkt risikofyldte nye forsknings- og teknologiområder såsom dræberrobotter og geoingeniørkunst (*geoengineering*) (kapitel 6). Efter en kort opsummering (kapitel 7) rundes bogen

af med en interessant, nytænkende og nuanceret diskussion af grundtilgangens relevans for forståelse af konflikter omkring håndtering af COVID-19-pandemien i særligt USA og Storbritannien.

Forholdet mellem politik og ekspertise er blevet gjort til genstand for utallige vigtige analyser gennem de senere årtier, særligt af forskere inden for feltet af videnskabs- og teknologistudier (STS), og ofte med et videnskabssociologisk afsæt. I det lys kunne man måske tænke, at der kun vanskeligt kan leveres originale bidrag til forståelse af problemstillingerne og forslag til forbedrede procedurer. Imidlertid lykkes det bogen igennem for Pamuk at påvise den praktiske gyldighed af den påstand (s. 15), at hidtidig videnskabssociologisk og STS-baseret forskning i for ringe grad har fokuseret på design af politiske (videns-)institutioner med afsæt i normativ politisk-demokratisk teori. Dette til trods for – hvad Pamuk da også selv medgiver (s. 16) – at retning og mellemregninger i hendes argumentation i høj grad flugter med udbredte STS-forslag om en demokratisering af videnskabelig ekspertise. Og til trods for, at i hvert fald denne anmelder gerne havde set et stærkere analytisk engagement fra Pamuks side med denne forskning.

Bogens begrænsede STS-engagement opvejes dog til fulde af Pamuks evne til at forestå en original, nuanceret og symmetrisk samlæsning af krydsfeltet mellem nyere videnskabsteori og normativ demokratisk tænkning (en kvalitet, som den anerkendte politolog Jan-Werner Müller også fremhæver i sin anbefaling på bogens bagside). Ved at forskyde sit videnskabsteoretiske hovedfokus fra det omstridte forhold mellem værdier, hypoteser og evidens til spørgsmål om, hvad der udgør betydningsfuld og tilstrækkelig viden, og hvordan disse spørgsmål i praksis besvares af forskere gennem fælles professionelle og sociale normer, bygger Pamuk på overbevisende måde bro til den politiske teoris vokabularium omkring definitionsmagt, lighed, offent-

lighed og demokratisk kontrol. På den måde sandsynliggøres det dels, at forholdet mellem eksperter og lægfolk bør stå centralt i enhver nutidig tænkning om demokratiets tilstand – og dels at der forefindes realistiske veje til en styrket demokratisering af dette forhold, med potentialet til at mægtiggøre borgernes stemme uden derved at forklejne ekspertisens plads i tekniske beslutninger.

Mest interessant og nytænkende kommer dette til udtryk i Pamuks forslag til institutionelt design af nye videnskabsdomstole, hvor en jury bestående af tilfældigt udvalgte lægfolk ville få mulighed for at udspørge parterne og undersøge argumenterne i en ekspert-kontrolvers af politisk betydning. Pamuk viser på interessant vis, hvordan tanker om en videnskabsdomstol kan spores tilbage til 1960'erne; men hun gentænker samtidig konceptet på afgørende punkter, i dialog ikke mindst med de senere årtiers brug af såkaldte deliberative mini-offentligheder såsom borgerjuryer, borgerting og konsensuskonferencer. I lighed med sidstnævnte ville en videnskabsdomstol i Pamuks forslag have status af et borgerinitieret og – fokuseret input til en bredere politisk beslutningsproces, og på den måde sikre, at en informeret borgerstemme får mulighed for at udfordre særinteresser i ellers magtelite-dominerede domæner. Denne anmelder studerer selv for indeværende processen omkring det danske klimaborgerting; og på den baggrund fremstår såvel Pamuks kritik af denne type eksisterende mini-offentligheder som hendes forslag til alternative og supplerende designs for videnskabsdomstole både teoretisk og praktisk overbevisende.

Samme overbevisningskraft genfindes i Pamuks behandling af dilemmaer i beslutninger omkring forskningsfinansiering og regulering af risikable forsknings- og teknologiområder – om end hun i disse diskussioner måske udviser lidt mindre originalitet og forestillingskraft på demokratiets vegne. Til gengæld argumenterer forfatteren godt for disse

områdets vigtighed som politisk-demokratiske arenaer, og dermed også som studieobjekter, idet stiafhængigheder i den videnskabelige vidensproduktion nødvendiggør et skarpt og løbende blik for de kræfter, der influerer på denne produktions tidlige faser. Her udgør den tiltagende kommerialisering og privatisering af forskningen eksempelvis én vigtig tendens, der giver betydning til bogens diskussion af, hvordan en demokratisk modvægt bedst organiseres. Endelig er det både bemærkelsesværdigt og prisværdigt, at Pamuk i sin afsluttende analyse af COVID-19-pandemiens håndtering formår at navigere analytisk principfast i det ellers hajfyldte terræn af trumpisme, Kina-udskamning og konspirationer, og hermed vise, hvorfor saglig ekspert-dissens er et gode for demokratisk dialog.

Som antydet rammer Pamuk gennemgående en overbevisende balance mellem betoning af ekspertisens legitime rolle og ønskværdigheden af demokratisk dialog om og kontrol med dens brug i teknisk vanskelige politikområder. Selvsagt er hendes vurderinger og forslag dog ikke hævet over yderligere kritik, dialog og udforskning. For denne anmelder fremstår det her mest interessant at overveje, hvilken relation der egentlig er og bør være mellem Pamuks normativt-demokratiske argumentationsform og så den ofte mere deskriptivt orienterede videnskabs- og ekspertisesociologi (STS inkluderet). Man kan eksempelvis bemærke sig en række analytiske overlap mellem Pamuks diagnose og sociologen Gil Eyal (2019) i øvrigt fremragende gennemgang af ekspertisens mange legitimitetsudfordringer, dilemmaer og kriser i senmoderne samfund. Alligevel springer vigtige, normative forskelle mellem de to bøger også i øjnene. Og her særligt dén, at hvor Eyal skriver fra en art "tragisk", Weber-inspireret erkendelse af den videnskabelige politikrådgivnings iboende utilstrækkelighed – som dømt til gentagne cyklusser af reform og kritik – der insisterer Pamuk på den principielle

mulighed for en styrket demokratisering af ekspertisens rolle.

Personligt anser jeg en sådan observation som støtte til det argument, Andrew Abbott (2018) har fremført, nemlig at den sociologiske disciplin ville stå sig ved at institutionalisere sin egen eksplicit normative refleksionsgenre, modelleret over blandt andet politologiens normativt-demokratiske tænkning. I hvert fald er det tankevækkende, vil jeg mene, at det med denne bog lykkes politologen Pamuk at styrke og konkretisere ellers (videnskabs-)sociologiske debatter om demokratisering af ekspertise på betragtelig vis. Omvendt kan man konstatere, at sociologisk samtidsdiagnose – fra Ulrich Becks risikosamfund til Sheila Jasanoffs STS-analyser – spiller en central, men ganske underudfoldet rolle i Pamuks argumentation (konkret henvist til nogle få fodnoter, bl.a. s. 10). Jeg vil mene, at der i mellemrummet mellem disse to iagttagelser, om styrkerne ved henholdsvis den normativt-demokratiske og den sociologiske samtidsrefleksion, gemmer sig kimen til interessant og vigtig fremtidig forskning, dialog og praktisk læring. Pamuks bog udgør her en ideel indgang for alle, der ønsker at tackle ekspertisens demokratiske dilemmaer på ny.

Anders Blok,
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Referencer

- Abbott, Andrew (2018): "Varieties of normative inquiry: moral alternatives to politicization in sociology", *The American Sociologist* 49: 158-180.
- Eyal, Gil (2019): *The Crisis of Expertise*. Cambridge: Polity Press. [Denne bog er anmeldt af samme anmelder i *Dansk Sociologi* 31(3), i en dobbeltanmeldelse sammen med Naomi Oreskes: *Why Trust Science?*]

**Bolette Moldenhawer, Peter Østergaard Andersen:
Andreas Reckwitz & Hartmut Rosa:
Senmoderniteten i krise**

København, Hans Reitzels Forlag 2022 (310 sider, ISBN 978-87-02-35140-8.)

Sociologerne Andreas Reckwitz og Hartmut Rosa har sammen udgivet en interessant og relevant bog om, hvordan senmoderniteten kan forstås og analyseres. Bogen består af flere forskellige dele. Lidt usædvanligt rummer den bl.a. en længere samtale mellem de to tyske sociologer, der begge har tiltrukket sig stor opmærksomhed inden for de senere år, Reckwitz med sin teori om øget singularisering og afficering over alt i samfundet og Rosa med beskrivelser af samfundets tiltagende acceleration og med resonans som et centralt begreb. Netop bogens diskuterende form er med til at skabe dens indhold og er noget af det væsentligste ved udgivelsen.

Bogens baggrund og motivation

Reckwitz og Rosa er særligt optaget af omstændighederne omkring en samfundsteori, som de begge mener skal kunne rumme 'det store billede', som de kalder det. De peger på, at der fra samfundets side aktuelt er stigende interesse for teorier, der beskæftiger sig med helhedsbilleder af, hvad der er vigtigt i forståelsen af samfundet, og hvor det er på vej hen. Men at sociologien aktuelt synes mindre tilbøjelig til at beskæftige sig med netop de store perspektiver, end det var tilfældet i slutningen af det 20. århundrede, hvor fx Giddens, Bauman og Castell formulerede sådanne omfattende teorier. Reckwitz og Rosa peger dog på, at sociologien i Tyskland, og til dels i Frankrig, aktuelt viser større bevægelser imod at imødekomme disse samfundsinteresser i mere omfattende teorier, end det synes at være tilfældet i den angelsaksiske sociologi, der forholder sig mere tøvende

og fortsat er mere optaget af sociologiske del- og underdiscipliner samt empiriske undersøgelser. Reckwitz og Rosa anfører flere grunde til efterspørgslen efter en mere holistisk samfundsteori, bl.a. de mange aktuelle og omfattende samfundskriser, ligesom de peger på forskellige forhold, der kan være med til at forklare hvorfor sociologien synes tøvende over for at prioritere et sådant arbejde, bl.a. vidensarbejdets generelt ændrede betingelser i form af øgede krav om målinger af forskeres publikationer.

Sociologen Anders Petersen har skrevet forord om bogens to hovedpersoner, hvori han kort og præcist forbereder læseren på dels Andreas Reckwitz, der er optaget af, hvordan samfundsteori kan udarbejdes som analytisk værktøj, dels Hartmut Rosa, som er engageret i samfundsteori som 'best account' om det moderne samfund. Så følger en fælles indledning af Reckwitz og Rosa, hvor baggrunden for og ideen med bogen tydeligt tegnes op.

I bogens hovedbidrag fremlægger Reckwitz og Rosa hver deres bud på samfundsteori, der både kan favne hele samfundet og være historisk relevant. De disponerer deres fremlæggelser i følgende tre hoveddele: 1) at gøre teori, herunder forholdet mellem socialteori og samfundsteori, 2) opfattelser af moderniteten i almindelighed og senmoderniteten i særdeleshed, 3) kritisk samfundsteori.

Fremstillingen foregår i engagerede og fortættede tekster, hvor de to sociologer uafhængigt af hinanden gør rede for deres ambitioner, inspirationskilder, teoriopfattelser og begreber. Samtidig viser de, hvordan teorierne kan medvirke til at forstå vigtige processer, forandringer og temaer i det aktuelle samfund.

Til sidst følger et referat af en samtale mellem de to sociologer og ordstyreren Martin Bauer fra Suhrkamp Verlag, en ganske vellykket men også fagligt krævende diskussion, der samtidig vidner om ordstyrerens store indblik i sociologien som fagområde og forståelse af hver af forfatternes teorier. Samtalen berører tal-

rige temaer i og begrundelserne for de to teorier. Den bevæger sig endvidere bredt rundt i teorihistorien og i mange teoritraditioner, man som læser helst skal have en vis indsigt i på forhånd.

Diskussionen følger relevant op på de tidligere tekster og viser, hvordan de to sociologer spørger ind til og anfægter hinandens teorier, deres konsistens, teoriernes forudsætninger, relevans og betydning for samfundet. Samtalen viser, hvordan man kan arbejde med sociologisk teori og begreber under fortsat forandring. Man får som læser indblik i de to teoriers tilblivelseshistorier, deres udgangspunkter og forandringer i mødet med nye samfundsmæssige udviklinger, reaktioner og kritik fra andre forskere. De to sociologer forsøger at forstå hinandens prioriteringer, begreber og teorier med henblik på at kunne optegne væsentlige ligheder og forskelle. Det er en stor styrke ved bogen, at den giver indblik i, hvordan man kan tænke og gøre sociologisk teori, hvor tvivl og nye forståelser hele tiden nysgerrigt eftersøges, og hvor det ikke er muligt eller nødvendigtvis særlig ønskeligt at komme frem til entydige resultater. Der danner sig igennem samtalerne gradvist billeder af de to teoriers ligheder men også af deres betydelige forskelle.

Det er gennem hele diskussionen både interessant og spændende at følge de to sociologers ræsonnementer. Ud over at vise noget om teoriernes indhold, prioriteter og ambitioner giver samtaleformen indblik i den fleksibilitet, grænsesætning og tvivl, der må gøre sig gældende i teoriudvikling. En fleksibilitet, som står i stærk kontrast til sociologisk teori, som den ofte ses formidlet i lærebøger og undervisning, hvor forenklinger kan være mere eller mindre nødvendige, men som samtidig kan have tendens til at fastfryse givne teorier og teoretikere, som var de entydige og afsluttede bygningsværker.

Diskussioner på tværs

Blandt bogens væsentlige og nuancerede diskussioner om sociologisk teori og teo-

riudvikling skal følgende tre fremhæves. Først hvilken plads historisering indtager i sociologisk teoridannelse, dernæst hvordan der tages livtag med sociologiens sociale integrationsproblematik, og endelig hvordan Reckwitz og Rosa argumenterer for to forskellige kritikambitioner – beskrivende henholdsvis foreskrivende og indgribende.

I diskussionen af sociologiens historisering indgår spørgsmålet om strukturens rolle i analysen af kulturelle forandringer. I modsætning til Reckwitz, der er optaget af at udvikle en socialteoretisk værktøjskasse, der skal på arbejde i mødet med historisk materiale, går Rosa i mindre grad historisk til værks i sine analyser af de forskellige versioner af modernitet. Ifølge Rosa er vendepunkterne mellem modernitetsformerne udslag af princippet om den dynamiske stabilisering, der beskriver, hvordan den individuelle og kollektive erfaringsverden forandrer sig i takt med det sociale forandringstempo uden at tage højde for historiske kontingenser. Forskellen mellem de to forfattere er således, at mens historien indgår i subjekternes fortolkninger af deres 'væren-i-verden' som effekter snarere end årsager til at betragte acceleration som modernitetens strukturelle princip, er det ifølge Reckwitz "kun konsekvent og nødvendigt at medtænke den historiske dimension, når moderne samfund gøres til genstand for sociologisk teoridannelse" (s. 233).

I den efterfølgende diskussion om sociologiens sociale integrationsproblematik kommer det især til at dreje sig om de forskelle der vedrører forholdet mellem subjektive og objektive prioriteringer. Fra Reckwitz' praksislogiske udgangspunkt kan subjektet og socialiteten opfattes som to fænomener, der ikke kan adskilles, jf. hans henvisning til habitusbegrebet. Overfor dette udgangspunkt står Rosa, der med sit resonansbegreb tillægger førstehåndsperspektivet stor betydning med henvisninger til fænomenologien. Førstehåndsperspektivets betydning udfordres og problematiseres

af Reckwitz, der argumenterer for, at en social praksis aldrig kan være et individs ejendom, men først virker som praksis via subjekterne, hvilket forudsætter deres kropslige, affektive og mentale handlingen såvel som deres handlings- og omverdensforståelse. Rosa er tilsvarende optaget af at lægge afstand til gængse dualismer i sociologien, mellem struktur- og handlingsteorier, materialisme og kulturalisme, om end udgangspunktet er et andet, idet han argumenterer for en perspektivistisk dualisme (s. 165), der i "en formationsanalyse i *best account*-forstand må anlægge såvel førstepersons- som tredjepersonsperspektivet og skelne analytisk mellem dem, men samtidig udforske dem hver for sig, i deres samspil og sammensmeltning" (s. 165).

Hvad angår de forskellige kritikambitioner – beskrivende henholdsvis foreskrivende og indgribende – overtager Rosa bevidst, omend ikke uden forbehold, dele af kritisk teoris tradition om normative forpligtelser, mens Reckwitz tager afstand herfra og understreger vigtigheden af teoriens deskriptive vægtning. Reckwitz vedkender sig, at der uundgåeligt vil indgå normative aspekter i samfundsteoretisk analysearbejde, men han understreger, at forskeren tydeligt bør belyse sin egen position og være bevidst om sin rolle som henholdsvis forsker og privat person. Han argumenterer for at gennemføre kritiske analyser, der viser, at det tilsyneladende selvfølgelige kunne være anderledes og dermed være med til at gøre sociale sammenhænge mere transparente. For Rosa skal samfundsteorien på en helt anden måde tilstræbe utopiske aspekter. Forskellene mellem de to sociologer har baggrund i hver deres teoretiske inspirationer, for Reckwitzs vedkommende bl.a. Giddens, Bourdieu, Boltanski og Foucault, og for Rosas især dele af den kritiske teori og ikke mindst filosofen Charles Taylor.

Sådanne principielle diskussioner om historisering, sociale integrationsmekanismer og teories beskrivende og/eller indgribende karakter er selvfølgelig

hverken nye eller ukendte i sociologien, men bogens diskussioner fornyer og aktualiserer dem konkret og nuanceret i analyserne af nutidige samfundsproblematikker. Bogens konsekvent diskuterende form medvirker i høj grad hertil.

Bolette Moldenhawer,
Lektor emeritus,
Institut for Kommunikation,
Københavns Universitet

Peter Østergaard Andersen,
Lektor emeritus,
Institut for Kommunikation,
Københavns Universitet

Call til særnummer af Tidsskriftet Dansk Sociologi

Krydsfeltet mellem Sociologi og offentlig forvaltning

Ambitionen med dette særnummer er gennem en række artikler at belyse, hvordan studier af den offentlige forvaltning fortsat kan berige sociologien og omvendt. Offentlig forvaltning kan karakteriseres som administrationens implementering af politiske beslutninger gennem distributionen af offentlige ydelser. Der har altid været inspiration at hente for sociologer i studiet af den offentlige forvaltning. Max Webers karakteristik af bureaukratiet og den bureaukratiske rationalitet som en af det moderne samfunds forudsætninger er et klassisk eksempel. Den offentlige sektor står i dag for 50 % af udgiftstrykket i Danmark, og den offentlige forvaltning, dens logikker og betydning er dermed i sig selv et centralt genstandsfelt på tværs af samfundsvidenskabelige discipliner. Samtidig er der væsentlige problemstillinger på spil inden for forvaltningen, som kan belyses gennem både sociologiske og andre samfundsvidenskabelige perspektiver.

Et sociologisk udgangspunkt kan bidrage til både instrumentelle studier af forvaltningen og til forståelsen af den offentlige forvaltnings betydning i et bredere perspektiv. Et sociologisk blik kan hjælpe med at identificere, hvor den parlamentariske styringskæde "hopper af", og dermed give input til udviklingen af den administrative praksis, eller det kan rette fokus mod de socialt strukturerede tankemønstre eller rationalitetsformer, der ligger til grund for sådanne praksisser. Sociologiske analyser kan også rette fokus mod den konkrete sociale interaktion, hvor bureaukратиets, bureaukraternes og borger-

nes handlemønstre gøres til genstandsfelt, eller fokusere på, hvordan den offentlige forvaltning forandrer sig. Hvad sker der i det, Järvinen, Larsen, & Mortensen har betegnet som *Det magtfulde møde mellem system og klient* (2002)? Hvad sker der, når klienten bliver kunde? Og hvad sker der, når mødet foregår via digitale platforme?

Med dette call inviterer vi sociologer og andre i det samfundsvidenskabelige felt til at indsende artikler til det kommende særnummer om "Krydsfeltet mellem sociologi og offentlig forvaltning". Bidrag kan omhandle alle dele af den offentlige forvaltning og gøre brug af forskellige teorier, metoder og datamateriale, så længe både abstract og hovedtekst tydeliggør, hvordan artiklen bidrager til at belyse dette krydsfelt. Det er et krav, at artiklen lever op til de generelle retningslinjer for *Tidsskriftet Dansk Sociologi*, og alle bidrag underkastes "blind review" i overensstemmelse med almen videnskabelig praksis.

Særnummeret forventes at udkomme i andet halvår af 2024. Abstracts indsendes inden den 1. februar 2024 til redaktørerne: Anne Mette Møller (ammo.ioa@cbs.dk) og Morten Brænder (mortenb@ps.au.dk). Er man i tvivl om, hvorvidt den artikel, man har i tankerne, er inden for rammen, er man velkommen til at henvende sig til redaktørerne.

Ph.d.-omtaler

The Struggle of Unifying a People in Fragments: Challenges to Intersectional Solidarity in the 2019 Lebanese October Uprising

Forsvaret d. 9. september 2022

Anne Kirstine Rønn

Aarhus Universitet, Institut for Statskundskab

Afhandlingen kan tilgås via Politica gennem følgende link: <https://politica.dk/politic-as-phd-serie/anne-kirstine-roenn>

D. 17. oktober 2019 udbrød der masseprotester i Libanon. Den såkaldte Oktoberopstand samlede over en million mennesker i gaden på tværs af alder, klasse, geografi og ikke mindst religion. Libanon har traditionelt har været præget af splittelse mellem landets religiøse grupper, også kaldet sekter, som tæller sunnitter, shiitter, drusere og forskellige grene af kristendommen. Landets politiske institutioner fordeler magten mellem disse grupper gennem en kvotemodell, og medlemmerne af den politiske elite fastholder deres positioner ved at indgyde til sekterisk splittelse, mistillid og frygt. Derfor var det historisk, at så mange mennesker landet over stod sammen om at kræve et opgør med eliterne og deres sekteriske politikker.

I min ph.d.-afhandling undersøger jeg, hvilke udfordringer demonstranterne i Oktoberopstanden mødte i deres bestræbelser på at skabe solidaritet

mellem libanesere på tværs af sekt, klasse og geografiske skel. Formålet med afhandlingen er at bidrage til at besvare et bredere spørgsmål, som har vakt stigende interesse blandt sociologer og Mellemøstforskere de senere år; nemlig spørgsmålet om, hvorvidt og hvordan folkelige bevægelser kan fremme fred og stabilitet i lande som Libanon, Irak og Bosnien-Hercegovina, der historisk har været præget af borgerkrig og voldelig konflikt. Inden for forskningslitteraturen om splittede lande eksisterer der en udbredt antagelse om, at protestbevægelser som den libanesiske Oktoberopstand kan skabe et fundament for nye politiske fællesskaber og organisationer, blandt andet ved at fremme solidaritet mellem borgere på tværs af sekter og andre større skillelinjer i samfundet. Oktoberopstanden viser, at protestbevægelser kan lykkes med at skabe samhørighed mellem individer, som traditionelt har levet adskilt, men den illustrerer samtidig, at dette er en ekstremt udfordrende opgave. Min afhandling er med til at gøre os klogere på, hvilke specifikke barrierer demonstranter skal overkomme for at skabe solidaritet mellem borgere i sekterisk splittede samfund.

Afhandlingen trækker på 57 dages feltarbejde i Libanon, 108 interviews med libanesiske demonstranter og eksperter samt omfattende tekst og visuelt materiale. Derudover anvender den en række teoretiske værktøjer fra litteraturen om sociale bevægelser, herunder intersektionelle perspektiver på mobilisering, studier af medier og sociale bevægelser samt nyere forskning i, hvordan byrum former og formes af protestbevægelser. Samlet set belyser afhandlingen tre hovedudfordringer, som gjorde det vanskeligere for demonstranter i Oktoberopstanden at skabe solidaritet på tværs af sekt, klasse og geografi. Hver af disse udfordringer er omdrejningspunkt for en eneforfattet forskningsartikel, mens afhandlingens samlede argument og bidrag er præsenteret i en opsummerende rapport, som er tilgængelig på politica.dk.

Den første udfordring handler om inddragelse af grupper i det libanesiske samfund, der er marginaliserede på grund af deres særlige kombination af socialklasse, sekt og stedspecifikke sociokulturelle baggrund. Selvom Oktoberopstanden samlet set blev hyldet for at give stemme til individer på kanten af samfundet, var der stadig segmenter i befolkningen, som viste sig vanskeligere for demonstranterne at inkludere. Et af disse segmenter var unge mænd fra områderne Dahiyeh og Khandak el Ghamiq, der ligger i og omkring Beirut og er kendt som højborgene for Hizbollah og Amal-bevægelsen, de to dominerende shiittiske partier i Libanon. Under Oktoberopstanden var unge mænd fra disse områder genstand for en række fordomme og negative stereotyper. Blandt andet blev de som gruppe beskyldt for at tjene Hizbollahs og Amal-bevægelsens interesser ved at infiltrere og sabotere demonstrationer. I min afhandling finder jeg, at aktivister, som spillede nøgleroller i at organisere demonstrationer i Beirut, følte sig handlingslammede over for dette problem. De ønskede at gøre op med fordomme, stereotyper og mistænkeliggørelse, men frygtede samtidig, at det ville give bagslag, hvis de forsøgte at nuancere

diskursen omkring de unge mænd fra Dahiyeh og Khandak el Ghamiq. Mere specifikt var de bange for, at politikere og meddemonstranter ville beskyldte dem for at særbehandle individer med shiitisk baggrund.

Den anden udfordring, jeg belyser i min afhandling, drejer sig om mediernes rolle i Oktoberopstanden. Mange populære konventionelle medieplatforme i Libanon kan betegnes som semi-afhængige. Det betyder, at de på den ene side dækkede opstanden fra en sympatisk vinkel og udgav kritiske rapporter om de politiske elitors magtmisbrug. På den anden side er de ejet af indflydelsesrige personer med tætte forbindelser til de selv samme politiske eliter og bliver anset for at være biased i retning mod én af de to hovedalliancer i libanesiske politik: den pro-syriske 8. marts-alliance og den anti-syriske 14. marts-alliance. Uklarheden omkring disse bias og betydningen af det politisk forbundne ejerskab rejser spørgsmålet om, hvorvidt Libanons konventionelle medier tjente til demonstranternes eller eliternes fordel under Oktoberopstanden. I min afhandling undersøger jeg, hvordan mediernes dækning af protesterne blev opfattet af demonstranterne selv. Mere konkret undersøger jeg, hvordan de store semi-afhængige TV-stationer og avisers repræsentationen af Libanons næststørste by, Tripoli, blev opfattet af byens indbyggere. Mit studie viser, at der var en udbredt skepsis over for de konventionelle medier, som medførte, at selv positiv mediedækning blev opfattet som problematisk. Selvom de semi-uafhængige konventionelle medier i Libanon hyldede Tripoli som "revolutionens brud", blev denne framing modtaget med blandede følelser blandt byens demonstranter. Mere specifikt fandt jeg, at interviewpersoner på tværs af køn, klasse og alder påpegede, at medierne romantiserede og afpolitiserede fortællingen om Tripolis protester og udelod vigtig information om byens historie og politiske kontekst.

Den tredje udfordring, som gjorde det vanskeligt for demonstranterne at skabe solidaritet på tværs af samfundsgrupper under Oktober opstanden, lå i deres indbyrdes taktiske og ideologiske uenigheder. Særligt i de store byer opstod der konflikter mellem grupper, som alle ønskede at anvende byrummet til at demonstrere mod regimet men havde modstridende opfattelser af, hvilke taktikker der var mest hensigtsmæssige at bruge. Nogle grupper ønskede at organisere politiske diskussioner og workshops, andre ønskede at samle befolkningen til protestsange og dundertaler fra store scener, mens et tredje segment af demonstranter mente, at målrettet hærværk og blokering af hovedveje var den mest effektive måde at presse de politiske eliter på. Gennem interviews med demonstranter i Tripoli viser jeg i min afhandling, hvordan konflikter og uenigheder over taktikker blev håndteret ved at inddele byen i zoner. Inddelingen var ikke en bevidst strategi fra starten men var snarere et resultat af, at demonstranter grupperede sig sammen med individer, der ønskede at anvende samme taktikker som dem selv. Til trods for at uenighederne over taktikker fortsatte, opstod der en fælles opfattelse på tværs af byens demonstranter om, at bestemte zoner i Tripoli var beregnet til forskel-

lige typer af protestaktiviteter. Eksempelvis beskrev interviewpersoner med forskellige taktiske præferencer alle, hvordan den såkaldte Nour-plads ved byens indgang var forbeholdt større, festlige demonstrationer med musik og dans, mens den vej, der ledte op til pladsen, var stedet, hvor der blev afholdt politiske diskussioner.

Ved at afdække disse tre udfordringer er min afhandling med til at klarlægge nogle af de indledende forudsætninger for, at anti-sekteriske bevægelser kan skabe politiske forandringer på sigt. Samtidig argumenterer jeg, i tråd med den eksisterende forskningslitteratur, for, protestbevægelser bør ses som skridt i en langvarig og ikke-lineær forandringsproces. Spørgsmålet, som ligger i forlængelse af min ph.d.-afhandling, lyder derfor, hvordan borgere i splittede lande som Libanon kan omsætte protestmobilisering til en levedygtig opposition.

Kunstnerpræsentation

Knud Erik Christensen er uddannet folkeskolelærer og cand.pæd. i billedkunst. Han er født og opvokset i Ringkøbing på vestkysten af Jylland og er nu bosat nær Svendborg på Sydfyn.

Han har de seneste år særligt arbejdet med visuelle udtryk i fotografi og blandformer i tilknytning hertil. Temaerne er ofte natur, kultur og perspektivet er de påvirkninger og spor, som mennesket sætter, men uden at mennesket indgår direkte i billederne. Kontraster, linjer, strukturer og lysets påvirkning er ofte i fokus.

Knud Erik har bl.a. lavet fotoserier for bl.a. DR og solgt fotos til en lang række medier, forlag og virksomheder. Han har udgivet bøger og billedserier med egne fotos og har blandt andet også taget en række luftfotos fra over det meste af Danmark og over vulkanudbruddet på Island i 2021.

Til dagligt arbejder Knud Erik som lektor ved læreruddannelsen i Odense, hvor han bl.a. underviser i billedkunst og særligt har fokus på perspektiver som visualitet, innovation og Playful Learning.

Billederne i serien er alle taget på den daværende Dalum Papirfabrik i Odense en januar dag i 2011. Papirfabrikken startede i 1874 og lukkede i 2012 og var da den sidste aktive danske papirfabrik.

Tak til bedømmere 2022

En forudsætning for at kunne redigere og udgive et fagligt godt tidsskrift er, at forskersamfundet stiller op med bedømmelser, anvisninger og råd i forhold til de mange manuskripter, som bliver indsendt til redaktionen. Igen i år har Dansk Sociologi draget stor nytte af, at kolleger beredvilligt har stillet op som referees for tidsskriftet.

Redaktionen for Dansk Sociologi skal hermed takke følgende personer for referee-bistand i år 2022:

Anne Sofie Tegner Anker, forsker, Rockwoolfonden
Heine Andersen, emeritus, Københavns Universitet
Margareta Bertilsson, emerita, Københavns Universitet
Egon Bjørnshave Noe, professor, Syddansk Universitet
Ingar Brattbakk, forsker, OlseMet
Inger Glavind Bo, lektor, Aalborg Universitet
Katrine Buus, ph.d.-studerende, Aalborg Universitet
Betina Dybbroe, professor emerita, Roskilde Universitet
Peter Fallesen, forskningsprofessor, Rockwoolfonden
Peter Gundelach, emeritus, Københavns Universitet
Kasper Møller Hansen, professor, Københavns Universitet
Peter Forde Hougaard, førsteamanuensis, OsloMet
Hanne Louise Jensen, lektor, Aalborg Universitet
Niels Sandholm Larsen, docent, Københavns Professionshøjskole
Lasse Liebst, lektor, Københavns Universitet
Lars Kjerulf Petersen, seniorforsker, Aarhus Universitet
Klaus Rasborg, lektor emeritus, Roskilde Universitet
Fredrik Thue, professor, OsloMet

Retningslinjer for manuskripter

Dansk Sociologi publicerer originalartikler, oversigtsartikler (»reviews«), boganmeldelser, essays, faglige kommentarer og debatindlæg af sociologisk relevans. Hovedkriterier for udvælgelse af bidrag er, at de tager vigtige spørgsmål op og holder et højt fagligt niveau. Alle aktuelle artikelmanuskripter underkastes bedømmelse af to anonyme referees. Redaktionen vil på basis af referees udtalelser vejlede forfatterne, når bearbejdning er nødvendig før publicering. Bidrag kan være på dansk, norsk eller svensk.

Manuskripter indsendes som vedhæftede filer til: mail@danksociologi.dk

Artikelbidrag må ikke overskride 20 sider a 2.400 enheder, inkl. noter og referencer. Kommentarer og debatindlæg bør ikke overskride 6-7 sider a 2.400 enheder, og boganmeldelser bør være på 2-4 sider a 2.400 enheder.

Ved udarbejdelse af manuskripter følges nedenstående retningslinier:

1. Manuskripter skrives med dobbelt linjeafstand. Skriv uden orddeling, og brug løs bagkant. Evt. fremhævninger sker med kursiv. Undlad at anvende fed eller forskellige skrifttyper.
2. Der skal kun anvendes ét overskriftsniveau. Nyt afsnit markeres med indryk.
3. Citater på mere end ca. 2 linjer skrives med indryk. Ved indrykkede citater benyttes ikke citationstegn. Anvendelse af citater bør være begrænset. Er de på andre fremmede sprog end engelsk, bør de oversættes til dansk.
4. Antallet og omfanget af noter bør være begrænset. Der anvendes nummererede slutnoter.
5. Med hensyn til litteraturhenvisninger i teksten og litteraturreferencer har redaktionen udarbejdet detaljerede retningslinjer herfor, som kan ses på vor hjemmeside: www.danksociologi.dk

For artiklers vedkommende skal selve manuskriptet (hoveddokumentet) indeholde: titel; brødtekst, herunder underrubrikker; slutnoter og referencer. Bemærk, at hoveddokumentet skal fremsendes i fuldt anonymiseret form. I fald der henvises til egne arbejder, skal referencen anføres som (forfatter, xxxx) såvel i teksten som i referenceli-

sten. Hoveddokumentet ledsages af følgende, der vedlægges på særskilte ark:

- Ark med forfatternavn, biografiske oplysninger, adresse, e-mail og artiklens titel.
- Evt. nummererede figurer og tabeller, én på hvert ark. Det anføres i teksten, hvor de ca. skal placeres. De bør ikke være for store og uoverskuelige. Figurer skal være i sort/hvid og trykklare.
- Dansk og engelsk abstract, max. 200 ord. Begge skal efterfølges af 3-6 søgeord.
- Foto af forfatteren.

At indsende et manuskript til et videnskabeligt tidsskrift er udtryk for en hensigt om at publicere manuskriptet i det pågældende tidsskrift. Behandling af indkomne bidrag kræver tid og opmærksomhed i redaktionen og hos dem, der skal vurdere manuskripterne. Dansk Sociologi betinger sig, at modtagne bidrag ikke samtidigt er indsendt til vurdering andetsteds eller har været publiceret tidligere. Tidsskriftet har ikke kapacitet til at vurdere ufærdige manuskripter.

Dansk Sociologi publicerer ny og original sociologisk forskning på dansk (og skandinaviske sprog). Dansk Sociologi accepterer som udgangspunkt ikke materiale, der tidligere er publiceret. Herfra er undtaget conferencepapers og working papers, der har været cirkuleret i begrænset omfang med henblik på diskussion med kollegaer og fagfæller. Hvis manuskripter tidligere har været offentligt tilgængelige, fx online som et working paper, skal de ved indsendelse udstyres med en note herom. Det gælder også for tidligere versioner, der ikke er helt identiske med det indsendte, hvis der er substantielle overlap i tekst eller datamateriale.

Alle artikler publiceret i Dansk Sociologi gøres tilgængelige online (<http://ej.lib.cbs.dk/index.php/danksociologi>) et år efter publicering. Redaktionen er i denne sammenhæng indforstået med og påskønner, at tidsskriftets forfattere lægger kopi af deres bidrag op på egen eller deres institutions hjemmeside, også et år efter at bidraget er publiceret i tidsskriftet. Redaktionen ser dette som en mulighed for at øge kendskabet til artiklerne i Dansk Sociologi og tidsskriftet som sådan.